

ÖSTERSUNDS TINGSRÄTT
Rotel 8

HUVUDFÖRHANDLING
med början 2005-05-24
Östersund

Mål nr T 977-04

PARTER

Kärande

Fastighetsägare i Bergs kommun (se bilaga 1)
Ombud för samtliga: Advokaten Leif Andersson
Box 3, 831 21 ÖSTERSUND

Svarande

Tåssåsens sameby (892600-5458)
c/o Per-Erik Jonasson, Granatstigen 7, 830 05 JÄRPEN
Ombud: Olof T Johansson
Glen 2, 840 31 ÅSARNA

SAKEN

Sedvanerätt till renbete

För i promemorian förekommande hänvisningar till aktbilagor har använts beteckningen ”underaktbilaga” (till aktbilaga 1 i Östersunds tingsrätts mål) för att ange aktbilagenummer i Svegs tingsrätts akt. Hela Svegs tingsrätts akt är nämligen en enda aktbilaga i målet vid Östersunds tingsrätt, aktbilaga 1.

INLEDNING

Bakgrund

I det följande förekommer hänvisningar till dels det så kallade skattefjällsmålet (NJA I 1981 sid. 1), dels ett mål om sedvanerätt till renbete i Härjedalen, som avgjordes av Hovrätten för Nedre Norrland genom dom den 15 februari 2002 i mål T 58-96 (i fortsättningen kallat renbetesmålet).

Skattefjällsmålet gällde en tvist mellan vissa samebyar med flera och svenska staten om rätt till de så kallade skattefjällen i norra Jämtland. I målet behandlades, jämte andra spörsmål, frågor dels om möjligheten att i äldre tid förvärva äganderätt till herrelös mark genom att bruka den för renbete, jakt och fiske, dels om de rättsliga grunderna för uppkomst av äganderätt för staten till fjällmarkerna, dels om samerna, för det fall att staten bedöms vara ägare till skattefjällen, kunde anses ha rättigheter till dem utöver vad rennäringslagen föreskriver och dels om vissa regler i denna lag stred mot diskrimineringsförbudet i 2 kap 15 § regeringsformen.

I renbetesmålet behandlades tre vid Svegs tingsrätt anhängiggjorda mål (T 88/90, T 70/91 och T 85/95) i vilka fastighetsägare i Härjedalens kommun förde talan mot Handölsdalens sameby, Mittådalens sameby, Tåssåsens sameby, Ruvhten Sijte (tidigare namn Tännäs sameby) och Idre nya sameby med yrkande att tingsrätten skulle förklara att någon av avtal oberoende rätt till bete med ren till förmån för samebyarna inte belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter.

Svegs tingsrätt meddelade dom i målen den 21 februari 1996 och biföll i domslutet fastighetsägarnas talan.

Samebyarna, med undantag för Idre nya sameby, överklagade tingsrättens dom. Hovrätten för Nedre Norrland meddelade dom i målet den 15 februari 2002, i vilken

dom hovrätten fastställde tingsrättens domslut i överklagade delar. Prövningstillstånd beviljades inte.

Handölsdalens sameby med flera samebyar har ingivit ett klagomål till Europadomstolen med anledning av domarna i renbetesmålet (mål nr 39013/04, Handölsdalen's Saami Village versus Sweden).

Fastighetsägarna

Fastighetsägare i Bergs kommun (i fortsättningen kallade fastighetsägarna) har i detta mål väckt talan mot Tåssåsens sameby (i fortsättningen kallad samebyn) med yrkanden som framgår medan.

Bergs kommun är belägen i Jämtlands län och omfattar delar av landskapen Jämtland och Härjedalen. Kommunen sträcker sig från trakten öster om Storsjöns sydliga utlöpare cirka 135 km västerut till norska gränsen. Kommunens yta är 5743 km².

Antalet invånare i kommunen var 7865 personer år 2003. Svenstavik är centralort i kommunen. Avståndet från centralorten till Östersund är 65 km.

Odling och bebyggelse i Bergs kommun är knuten till sjöarna inom kommunen, medan kommunen i övrigt består av skog och fjäll.

De fastigheter som är aktuella i detta mål är belägna inom kommunen på sätt som framgår översiktligt av en karta (bilaga 2).

Tåssåsens sameby

Följande uppgifter om samebyn lämnades i renbetesmålet.

Tåssåsens sameby, som gränsar i öster mot Handölsdalens sameby, omfattar dels Anarisets, Sällsjö, Tåssås och Hundhögs skattefjäll, dels de delar av Tranris, Hittings, Skärvagsdalens eller Mittådalens och Ljungris skattefjäll som är belägna öster om

Handölsdalens samebys östra gräns, dels det inköpta hemmanet Tångåmon, dels de inköpta delarna av hemmanen Vallbo Västra Vålådalen sydost om Valån, dels inköpta fyllnadsjordar inom Ovikens socken. I samebyn ingår numera de förutvarande Ovikens och Anaris samebyar. Antalet medlemmar i samebyn uppgår till femtio och antalet företag i byn till sexton.

Rennäringslagstiftningen

Rätten till renskötsel regleras i rennäringslagen (1971:437; efter ändringar omtryckt i lag 1993:36).

När rennäringslagen trädde i kraft upphörde lagen (1928:309) om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige att gälla. Före 1928 års lag hade renbetesrätten reglerats i lagar av år 1886 och år 1898.

Rennäringslagen innehåller bland annat följande bestämmelser.

1 §: Den som är av samisk härkomst (same) får enligt bestämmelserna i denna lag använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar.

Rätten enligt första stycket (renskötselrätten) tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävds.

Renskötselrätten får endast utövas av den som är medlem i sameby.

3 §: Renskötsel får bedrivas inom följande områden (renskötselområdet)

1. hela året (året-runt-markerna)

i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker dels ovanför odlingsgränsen, dels nedanför denna gräns på mark där skogsrenskötsel av ålder bedrivs under våren, sommaren eller hösten och marken antingen tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten (kronomark) eller utgör renbetesland,

på renbetesfjällen i Jämtlands län,

inom de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete,

2. den 1 oktober – 30 april (vinterbetesmarkerna)
i övriga delar av lappmarkerna nedanför odlingsgränsen,
inom sådana trakter utanför lappmarkerna och renbetesfjällen där renskötsel av
ålder bedrivs vissa tider av året.

Med renbetesland förstås mark som vid avvitrningen förklarats utgöra renbetesland
eller av ålder använts som sådant land. Med renbetesfjällen förstås de vid avvitrningen
för samerna avsatta renbetesfjällen och de områden som sedermera upplåtits till
utvidning av dessa fjäll.

6 §: För renskötseln finns samebyar.

Mark som anges i 3 § första stycket 1 fördelas i områden mellan samebyar i
särskilda byområden. Byområde kan även omfatta mark som anges i 3 § första
stycket 2.

Om särskilda skäl föreligger, kan del av byområde vara gemensamt för samebyar.

7 §: Indelning i byområden göres av länsstyrelsen.

Indelningen skall göras så, att områdena blir lämpade för sitt ändamål med hänsyn
till betestillgång och övriga omständigheter.

8 §: Med samebys betesområde förstås byområdet och övriga områden som samebyn
begagnar för renskötsel.

15 §: Sameby får för medlemmarnas gemensamma behov använda byns betesområde
för renbete.

Länsstyrelsen bestämmer det högsta antal renar som får hållas på bete inom byns
betesområde. Hänsyn skall därvid tas till andra intressen.

Om det behövs för att bevara renbetet eller annars främja renskötseln, kan
länsstyrelsen förordna om inskränkning i betesrätten.

Om samebyn bryter mot ett beslut enligt andra eller tredje stycket får länsstyrelsen
vid vite förelägga byn att följa beslutet. Har samebyn med stöd av 35 § första stycket
bestämt hur många renar en medlem högst får inneha, får ett föreläggande att minska
antalet renar även riktas mot en medlem som inte följer samebys beslut.

16 §: Sameby får inom byns betesområde utföra arbetshage eller annat stängsel för renarna, renslakteri eller annan anläggning som behövs för renskötseln.

Sameby eller medlem i byn får på utmark inom byns betesområde uppföra renvaktarstuga, kåta, förvaringsbod eller annan mindre byggnad som behövs för renskötseln.

Är anläggning som anges i första stycket avsedd för stadigvarande bruk, skall den förläggas till plats som anvisas av markens ägare. Detsamma gäller i fråga om byggnad som anges i andra stycket, om den skall uppföras för stadigvarande bruk nedanför odlingsgränsen eller utanför renbetesfjällen på mark som varken är sådan kronomark som står eller vid utgången av juni 1992 stod under statens omedelbara disposition eller mark som vid avvittring utlagts till allmänningsskog.

Vill sameby eller, om byggnad skall uppföras av medlem i byn, denne icke godtaga anvisad plats, bestämmer länsstyrelsen platsen.

17 §: Om det behövs virke till en anläggning eller en byggnad som avses i 16 § första eller andra stycket, får skog avverkas på de delar av betesområdet som hör till lappmarkerna, renbetesfjällen eller de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete. Inom samma delar av betesområdet får medlemmar i samebyn för eget behov ta bränsle och slöjdvirke.

Länsstyrelserna i Västerbottens och Norrbottens län får ge en i länet bosatt same som inte är medlem i någon sameby tillstånd att inom länet ta slöjdvirke för eget behov på mark inom lappmarkerna som tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten. Länsstyrelsen i Jämtlands län får ge en i detta län eller i Dalarnas län bosatt same som inte är medlem i någon sameby sådant tillstånd på renbetesfjällen och inom de områden i Jämtlands och Dalarnas län som vid utgången av juni 1992 tillhörde staten och var särskilt upplåtna till renbete. Tillstånd får bara ges samer som i en inte oväsentlig utsträckning ägnar sig åt sameslöjd. Tillståndet får återkallas när förutsättningar för tillståndet inte längre föreligger.

Växande barrträd får avverkas endast efter anvisning av markens ägare eller brukare, om denne inte medger något annat.

På sådan mark utanför lappmarkerna och renbetesfjällen som hör till en annan samebys betesområde får byn eller medlemmar i byn för det ändamål som anges i första stycket ta endast torra träd, vindfällen, skogsavfall, tall- och grantjur eller, för tillfälligt behov, lövträd som växer på utmark.

20 §: Om det är oundgängligen nödvändigt för att skaffa foder till renarna, får samebyn fälla lavbevuxna träd, i första hand torra eller oväxtliga träd, inom byns betesområde. Sådan avverkning skall om möjligt ske efter anvisning av markens ägare eller brukare.

23 §: Samebyn har rätt att flytta byns renar mellan skilda delar av byns betesområde.

65 §: Vid renskötselns utövande skall hänsyn tas till andra intressen.

Renarna skall såvitt möjligt hindras från att komma utanför samebyns betesområde eller att annars vålla skada eller olägenhet.

Flyttning av renarna skall ske i samlade flockar. Väg skall tas där minsta skada vållas. Vid flyttning skall tillses att renar inte lämnas kvar på område där renskötsel inte är tillåten.

Flyttning som sker utanför samebys betesområde skall ske utan onödig tidsutdräkt.

71 §: Uppehåller sig renar utanför renskötselområdet eller på mark inom detta område under tid då renskötsel inte får bedrivas där, kan länsstyrelsen på framställning av den som därigenom lider skada eller olägenhet av någon betydelse vid vite förelägga samebyn att föra bort renarna.

Vitesföreläggande enligt första stycket får meddelas endast om samebyn underlåter att inom skälig tid efter anmaning ta hand om renarna.

YRKANDEN M.M.

Fastighetsägarna har yrkat att tingsrätten förklarar att någon av avtal oberoende rätt till bete med ren till förmån för Tåssåsens sameby ej belastar dem tillhöriga fastigheter.

Samebyn har bestritt käromålet.

Parterna har yrkat ersättning av varandra för rättegångskostnader.

GRUNDER

Fastighetsägarna

Fastighetsägarna har som grunder för käromålet gjort gällande att det inte förekommit något okvalt bete med ren på eller i trakten av deras fastigheter under så lång tid, i sådan omfattning eller på sådant sätt att det konstituerar renskötselrätt, vare sig på grund av urminnes hävd eller enligt 3 § rennäringslagen. Under alla förhållanden har sådana uppehåll i bete förekommit, att de rättigheter som kan ha uppkommit har upphört att gälla.

Fastighetsägarna har därför gjort gällande att samebyn inte har någon av avtal oberoende rätt till bete med ren på deras fastigheter.

Samebyn

Samebyn har invänt följande. Renen som biologisk varelse nyttjar sedan urminnes tid de naturgivna förutsättningarna i landskapet för sin förflyttning och sitt betessökande under olika delar av året, vilket på ett naturligt sätt under vintern för renarna från sommarbetet i fjällen ned till området där kärandenas fastigheter ligger. Samebyn har en på urminnes hävd grundad rätt att bedriva renskötsel inom ifrågavarande område. Tåssåsens sameby har bedrivit och bedriver renskötsel på kärandenas fastigheter med stöd av 3 § rennäringslagen.

PARTERNAS UTVECKLING AV TALAN

I det följande redovisas vad parterna har anfört i åtta avsnitt, nämligen

- inledning
- historisk bakgrund

- förhållandena under tiden från 1500-talets början och fram till tiden för lagstiftningsarbetet rörande renbetesrätt med mera i slutet av 1800-talet
- förarbetena till de tre renbetslagarna
- förhållandena under 1900-talet och nuvarande förhållanden
- konventionsaspekter på den i målet aktuella rättsfrågan.

Inledning

Parterna har till utveckling av sin talan inledningsvis anfört bland annat följande,

Fastighetsägarna

Samebyn har gjort gällande, att den äger rätt att låta sina renar vinterbeta inom de områden som angetts som vinterbetesområden i en år 1991 av lantbruksnämnden i Jämtlands län upprättad såsom markanvändningsredovisning och driftsplanering betecknad handling med därtill fogade kartor, utvisande bl a vinterbetesområde. (Ett utdrag av den av fastighetsägarna åberopade kartan avseende markanvändningsredovisning, med yttergränsen för vinterbetesområdet i södra Jämtland markerad, återfinns som bilaga 3.)

Renarna sprider sig över skog och mark och vållar skador. I skogsmark är föryngringsytor känsliga för renarnas tramp och inom det aktuella området förekommer omfattande skador på ungskog till följd av att renarna antingen fejar med hornen eller gnuggar skallen mot träden. Vidare kan renarna utgöra hinder vid jakt. Den snöskoterkörning som förekommer i samband med renskötseln är till men för bland annat skogsbilvägar. Skulle fastigheten vara belastad med rätt till bete med ren, har fastighetsägaren att ta hänsyn därtill vid dispositioner över fastigheten. Utöver att fastighetsägaren måste tåla betande renar på fastigheten, med allt vad det innebär, måste han vid överlåtelse av fastigheten och upplåtelse på denna beakta den eventuellt föreliggande rätten, som även kan påverka möjligheterna till exploatering och ändrad markanvändning.

Fastighetsägarna gör gällande att det saknas rätt att beta med ren i de delar av Bergs kommun där de har sina fastigheter. 3 § rennäringslagen förutsätter nämligen för rätt till bete med ren utanför lappmarkerna och renbetesfjällen att renskötsel bedrivits i trakten av ålder vissa tider av året.

Frågan om rätt till bete med ren belastar viss fastighet är att avgöra i den ordning som gäller för bevisning rörande förekomst av urminnes hävd (jfr t ex prop 1971:51 s 158). Av 6 § JP följer att rättigheter som grundas på urminnes hävd visserligen består men, sedan jordabalken trädde ikraft 1972, är sådana rättigheter inte möjliga att förvärva.

Bestämmelserna i 15 kap 1 och 4 §§ i 1734 års jordabalk kom att gälla fram till dess nya jordabalken trädde i kraft. Enligt stadgandena gällde att den som påstår sig ha urminnes hävd har att styrka denna. I rättspraxis har ansetts gälla att rekvisitet av ålder utgör en tid om ca 90 år (se Undén, Svenska sakrätt II, Fast egendom, förra avdelningen, 4:e genomsedda upplagan sidan 141). Renskötsel ska alltså ha bedrivits i trakten sedan åtminstone 90 år före jordabalkens ikraftträdande, dvs i vart fall sedan år 1882. Om sådan rätt uppkommit krävs också att renskötseln utövas regelbundet. Rättigheten upphör om den inte utövas under en period av 30 år.

Samebyn har inte sedvanerätt till bete med ren på omstämda fastigheter. Först sedan slutet av 1970-talet har bete med ren förekommit i området. Allt bete med ren som förekommit efter år 1972 saknar emellertid, mot bakgrund av upphävandet av 1734 års jordabalk, varje verkan i fråga om förvärv av betesrätt.

En beskrivning av förhållandena tillbaka i tiden för södra Jämtland och Härjedalen finns i motsvarande mål rörande fastigheter i nuvarande Härjedalens kommun, renbetesmålet. I renbetesmålet var det ostridigt att tamrenskötsel inte bedrivits före 1500-talet. Tiden därefter synes vara väl utredd genom den dokumentation som utförts av före detta överlantmätaren Valfrid Larsson med flera. Som framgår därav har renar inte besökt Klövsjö eller Rätan annat än under 1900-talet och då i den omfattning som redovisas i lappfogdens årssammanträdesprotokoll.

I sammanhanget finns anledning påpeka att Storsjö socken, som bl a omfattar Tåssås fjäll, tidigare tillhörde Härjedalen. I renbetesmålet finns omfattande material som visar bl a hur samerna kommit norrifrån och nått fjällen i södra jämtland och Härjedalen under förhållandevis sen tid, att det inte förekommit renbete utanför renbetesfjällen och att det inte funnits utrymme för utveckling av renskötseln annat än i stark konkurrens med byamännen.

Utredningen visar även att samer inte funnits i området sedan urminnes tid och att samerna inte utgör ett ursprungsfolk i Jämtlands län.

Frågan om tiden för samernas inflyttning i Jämtland/Härjedalen har behandlats av ett flertal forskare. De historiska utredningar som företagits ger sammantaget inte något stöd för att samerna skulle ha bedrivit renskötsel utanför de nuvarande renbetesfjällen. Den tidigare utbredda uppfattningen att samerna var den skandinaviska halvöns urbefolkning som av en söderifrån invandrande folkstam trängts undan tycks vara fel. Under medeltiden och fram till 1500-talet har samerna betraktats som halvnomader. De uppehöll sig inom relativt begränsade områden, inom vilka de jagade och fiskade. Renar hade de i begränsad omfattning för körslor, mjölkning och som lockdjur vid jakt på vildren. Betning av tamrenar började komma vid nyare tidens början. Samerna blev då halvnomader i och med att de måste följa renarna kortare sträckor under året. Denna halvnomadisering började i södra lappmarken och spred sig därifrån norrut och söderut. I norra Jämtland kan man anse att tamrenskötseln började under senare delen av 1500-talet och början av 1600-talet. I södra Jämtland/Härjedalen torde denna form av renskötsel ha kommit senare.

Samebyn

Samebyn bedriver och har bedrivit renskötsel enligt 3 § rennäringslagen där det sägs att bete är tillåtet den 1 oktober-den 30 april inom sådana trakter utanför renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivs vissa tider av året.

Samebyn har historiskt tillämpat och tillämpar fortfarande en form av rotationsbete där områden betas under ett antal år för att sedan lämnas obetade innan nästa betescykel i området åter tar vid. Det kan därvidlag och på grund av klimatförhållanden med mera gå lång tid mellan betescyklerna, vilket inte får tas som intäkt för att området inte ingår i samebyns hävdvunna betesområde.

När det gäller fastighetsägarnas påstående att kartan (bilaga 3) utvisar yttergränsen avseende vinterbetesområdet i södra Jämtland, är detta felaktigt. Samebyn har aldrig medverkat till eller godkänt någon yttergräns för vinterbetesområde. Kartan utvisar inte någon yttergräns beträffande vinterbetesområdet, utan omfattningen av det vinterbete som vid kartans tillkomst utgjorde då nyttjat vinterbete, som också namnet ”markanvändningsredovisning” gör gällande.

Samebyn har invändning mot fastighetsägarnas beskrivning att ”renarna sprider sig över skog och mark och vållar skador”. På vinterbete hålls renarna samlade och under bevakning intill flyttning tillbaka till renbetesfjällen sker.

Fastighetsägarna påstår att ”vidare kan renarna utgöra hinder vid jakt” utan att utveckla på vilket sätt renarna skulle utgöra hinder.

Vidare påstås att ”den snöskoterkörning som förekommer i samband med renskötsel är till men för bl a skogsbilvägar”. Även detta utan att komma med förklaring till på vilket sätt det skulle vara till men. Samebyn veterligt har det inte föranlett några problem, men samebyns medlemmar blir ofta beskyllda för skoterkörning på oplogade skogsbilvägar utan att vara skuld till det.

Samernas traditionella kunskap bygger inte på skriftlig dokumentation utan på nedärvd muntlig kunskap vilket tingsrätten har att ta i beaktande. Målet handlar om biologisk mångfald och samernas traditionella kunskap om renens behov.

I de skrifter och utredningar om samer som gjorts av svenskar på svenska, finns det spridda delar som stödjer samernas traditionella kunskap, men utan att ge en klar helhetsbild av samernas situation.

Traditionell kunskap om renen och renskötsel, bygger på förhållandet mellan samer och renen, vilket pågått i tusentals år, från att renen varit ett jaktbyte till att så småningom övergå till att bli ett semidomesticerat djur. En kunskap som till att börja med byggde på att förfölja renen under olika årstider till att senare följa och vakta renen i de olika årstidsbetena. Därför finns samiska boplatser strategiskt belägna i markerna i de områden renen rör sig under olika delar av året. Naturligt nog går det inte, eller är i vart fall mycket svårt, att finna rester efter vinterbostäder då dessa var tillfälliga och byggda på tjälad mark. Höst-, vår- och sommarvisten finns det däremot gott om som visar på en lång kontinuitet av samisk närvaro i området. De är de påtagliga, de fysiska bevisen. Det mindre påtagliga, men ännu mera viktiga är den kunskap som finns hos renskötarna, och som inte finns nedtecknad på det främmande språket svenska. Samiskan är ett talat språk som först under det senaste århundradet fått sin egen ortografi. Äldre samer kan ofta inte läsa och skriva sitt eget språk även om de talar och förstår det obehindrat. Kunskapen handlar dels om hur renen betar sig, rör sig i området, betar, söker sin väg mellan olika årstidsbeten och dels om hur vädret påverkar renen och betet, vilka marker som är lämpliga under olika förutsättningar. De hundratals ord som beskriver renen, snöns konsistens och renbetet vittnar om en djup kunskap om naturen. Allt sådant är självklart hos en renskötare utan att han för den skull behöver förstå de vetenskapliga förklaringarna. De senare bekräftar ofta vad renskötaren redan vet, ändå tillmäts den vetenskapliga kunskapen ofta ett större värde än den traditionella.

Renskötseln har såväl i gammal som i modern tid byggt på, dels en nomadism, det vill säga att följa renhjorden under olika årstider, dels på ett rotationsbete det vill säga att aktivt medverka till att inte låta renarna vara så ofta och länge på ett och samma område att det blir utbetat. Det kan tyckas motsägelsefullt att dels vakta och hålla ihop renarna under vinterbete och dels motverka att det blir utbetat. Förklaringen är dock ganska enkel. För att renhjorden skall utnyttja det tillgängliga betet under en vinter

måste, under normala förhållanden, renhjorden hållas samlad. Det har att göra med att så snart snön blivit trampad och grävd i, fryser den ihop och betet blir oåtkomligt. Ett område bör däremot inte användas kontinuerligt under så många år att laven blir utbetad. Områden måste lämnas outnyttjade under kanske tioalet år eller mer för att sedan nyttjas igen. Rotationsbete pågår alltså dels under säsongen och dels under en längre tidsepok på några eller tioalet år. Samebyn åberopar för att utveckla detta resonemang förhör med renskötare från samebyn.

För att en vinterbetstrakt ska innesluta alla de villkor som erfordras för renskötselns utövande under vinterhalvåret fordras tillgång till ett antal kärnområden med god marklavtillgång dit det finns bra flyttleder såväl för höst- som vårflyttning. Samebyn åberopar vegetationskartor för att visa olika betestyper inom samebyns vinterbete. Inom kärnområdet ska det finnas lämpliga nyckelområden av hög trivselkaraktär för renen dit den också kan fly vid störning och vid rovdjursangrepp. Utanför kärnområdet behövs ett kringområde där det förutom inslag av marklav även bör finnas inslag av andra betesväxter som renen kan utnyttja under vintern. Det är också viktigt att det finns tillgång till träd lavar som kan nyttjas utifall markbetet blir oåtkomligt. Topografin i området är också av väsentlig betydelse då hastiga väderomslag eller stor snömängd kan göra stor skillnad på tillgängligt bete mellan dalbottnar och branta sluttningar, höjd över havet, nord-, öst-, väst-, och syd-sluttningar. Betessituationen är aldrig den samma från ett år till ett annat och det går därför aldrig att i början på vintern veta exakt var renarna kommer att beta. En vinterbetestrakt måste vara så stor att den medger bete under alla upptänkliga situationer som kan uppstå under en vinter samt så stor att den medger ett rotationsbete där man ej betar vissa arealer under decennier. En samebys vinterbetestrakt, som utgör samebyns vinterbetesområde, bör i sitt omfång vara två till fem gånger så stor som året-runtmarkerna, beroende på kvalitén.

Historisk bakgrund

Fastighetsägarna

Fastighetsägarna anser att målet kan bedömas med utgångspunkt från det material som redovisas från förarbetena till 1886 års renbeteslag och framåt i tiden. Samebyn har emellertid i målet fört in material från äldre tid. Fastighetsägarna åberopar därför för att bemöta samebyn vad som från fastighetsägarnas sida anfördes i renbetesmålet angående förhållandena under äldre tid, nämligen sidorna 34-51 i tingsrättens dom och sidorna 8 och 10-12 i hovrättens dom, samt bevisning från renbetesmålet i tillämpliga delar. Uppgifterna skall läsas tillsammans med bland annat Valfrid Larssons tidigare nämnda utredningar.

Sammantaget framgår att samerna inflyttat norrifrån till de västra Jämtlandsfjällen under 1600-talet för att expandera österut inom fjällen under 1700- och 1800-talen, att fjällområdena då var ianspråktaga av bönderna, att expansionen ägde rum under motstånd från byamännen och att gränserna för renskötselområdet lades fast under avvittringen.

De av fastighetsägarna åberopade delarna av domarna i renbetesmålet har följande lydelse.

Tingsrättens dom

Det bestrids att samerna uppehållit sig inom området för de omstämda fastigheterna sedan i vart fall den sena medeltiden och att det förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen. Det bestrids också att denna samiska kultur enbart genom språkforskning kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under medeltiden. Det är inte riktigt att man genom arkeologisk vetenskap kan visa eller göra sannolikt att samer uppehållit sig inom nuvarande gränser för Härjedalens kommun i förhistorisk tid eller medeltid. Varken den arkeologiska vetenskapen eller de tidiga historiska källorna ger några

sådana besked. Frågan om samernas inflyttning i Härjedalen har behandlats av ett flertal forskare, arkeologer, historiker och språkforskare. De historiska utredningar liksom arkeologiska och språkvetenskapliga utredningar som företagits ger ett entydigt besked att det inte förekommit samer tidigt i Härjedalen. Beskeden från forskarna har granskats och genomgåts i skattefjällsmålet. I det målet framkommer det klart och entydigt att vetenskapen inte ger belägg för att samerna tidigt var i Härjedalen. Tvärtom säger Högsta domstolen att samerna sent kom till Härjedalen och inflyttade norrifrån i norra fjälltrakterna av Härjedalen i början eller mitten av 1600-talet. De uppehöll sig där inom begränsade områden. Under medeltiden och fram till 1500-talet var samerna att betrakta som halvnomader. De höll sig inom begränsade områden, inom vilka de jagade och fiskade. De hade renar i begränsad omfattning för mjölkproduktion och körsior och som lockdjur vid jakt på vildren. Tamrenskötseln, dvs att hålla ren för köttproduktion och hålla ren i flock, får sin början bland samerna först i slutet av 1500-talet på grund av förändringar i skattesystemet. Någon tamrenskötsel inom Härjedalen förekom inte förrän på 1600-talets mitt och då i de norra fjälltrakterna, i de gamla skattefjällen i norr och norr om nuvarande kommungränsen uppe på Flatruet och på Skärvalsvålen. Arkeologin blir för samebyarna ett medel för att påvisa att det har funnits samer i förhistorisk tid och levat kvar under medeltiden för att sedan ha startat renskötsel under 1600-talet. Fastighetsägarna bestrider samebyarnas påstående om att så skulle ha varit fallet. De historiska källorna ger bra besked även för tid före 1500-talet. Det har sålunda i Härjedalen inte förekommit en tidig samisk kultur, som fortlevat till utgången av 1500-talet. De omständigheter som samebyarna åberopar till stöd för en tidig samisk kultur i Härjedalen bygger enbart på ett arkeologiskt fynd, nämligen det vid Vivallen. Det är det enda fyndet som skall kunna beläggas vara ett, enligt arkeologisk vetenskap, samiskt fynd. Vivallen är belägen strax nordväst om Funäsdalens tätort. På Vivallen har gjorts många fynd i övrigt av nordisk bondekultur. Till stöd för att arkeologin som vetenskap kan sägas ge ett besked om tidig samisk kultur åberopar samebyarna de historiska källorna från 1500-talet och senare den omständigheten att dessa inte skulle ha beaktat förekomsten av samer. Arkeologin ger inte besked om en tidig samisk närvaro i Härjedalen.

Fastighetsägarna bestrider sammanfattningsvis samebyarnas påståenden **att** arkeologins vetenskapliga ståndpunkt är att samernas utbredning och sydgräns i Skandinavien under tidig förhistorisk tid sammanfaller i stort sett med den s.k. Norrlandsgränsen, **att** det förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen uppbyggd på olika former av fångst, **att** denna kultur kan indelas i en samisk kultur, som existerat under forntiden och att denna kultur från senare delen av forntiden, från omkring år 100 e Kr, med säkerhet kan benämnas samisk, **att** denna samiska kulturen fortlevt till utgången av medeltiden 1500 e Kr, **att** den samiska kulturen varit föremål för ackulturation, **att** den påverkats av germansk nordisk kultur och att även viss assimilation ägt rum samt **att** det finns ett flertal utgrävningar, som i förening med andra källor styrker samebyarnas påståenden. Fastighetsägarna gör därutöver gällande att ett eventuellt bete före 1500-talet och på 1600-talet, som inte fortsatt, inte ger någon hävd.

Det finns inga som helst belägg i Knut Bergslands språkforskning för att några namn hänför sig till tidig samisk närvaro i Härjedalen. De kartor över Härjedalen som inletts i målet är fulla av nordiska namn. Det finns inga samiska namn inom det omstämda området. Av professor Gösta Holms skrift "Hur länge har det funnits samer i Härjedalen?" framgår att det inom Härjedalen inte förekommit en tidig samisk kultur och en därefter kontinuerlig samisk bosättning, som enbart genom språkforskningen kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under medeltiden. I skriften framgår **att** samtliga namn, som upptas i Knut Bergslands utlåtanden, har bemötts av Gösta Holm och har av denne underkänts ha någon betydelse, då det gäller att bestämma frågan om någon tidig närvaro av samisk kultur i Härjedalen, **att** av Bergsland påstått gammalt skattefjällsområde Skarnja inte varit beläget vid Funäsdalens gräns utan vid Skarvfjället eller Haftorsstöten och **att** de av Bergsland redovisade ortsnamnen liksom sjönamnen inte har en koppling till tidig samisk verksamhet i Härjedalen.

De områden som Bergsland berör i sitt utlåtande är med två undantag belägna utanför Härjedalens kommun och omstämda fastigheter. Av de ortsnamn som Bergsland berör hänför sig Glen och Valmåsen till omstämt område. Det Bergsland anför till stöd för att dessa ortsnamn skulle ha ett samiskt ursprung ger dock inte på något vis något

verifierat besked om att så skulle vara fallet. Det går inte att på det sätt som Bergsland gjort dra slutsatsen att den samiska namntraditionen ger några belägg för att samer uppehållit sig i Härjedalen. I målet är inte tvistigt att samer uppehållit sig på Flautret och de angränsande gamla skattefjällen. Bergsland anför tydligen till stöd för att samer skulle ha bedrivit vinterbete utan löfte eller tillstånd att det kan ha funnits ett gammalt lappskatteländ inom Funäsdalens område benämnt Skarnja. Om så trots allt skulle vara fallet, innebär det inte på något sätt ett stöd för att det skulle ha fått ske ett fritt vinterbete med ren på böndernas mark. Tvärtom talar det för att samerna inte haft rätt att nyttja andra marker än sådana de skattat för. Bergsland utgår från felaktiga historiska förutsättningar då han, dessutom utan verifikat, förutsätter att samerna efter 1655 blivit tillbakaträngda av bönderna. Den samlade historiska vetenskapen har intagit en annan ståndpunkt. I motsats till den tes om tillbakaträngning som Bergsland företräder hävdar den historiska vetenskapen att samerna kommit sent till Härjedalen och successivt försökt tränga in på böndernas skattade marker.

De historiska dokumenten i form av landshövding Strijks skrivelse av den 3 mars 1646 och landshövding Ivar Nilssons resolution den 30 oktober 1646 lägger samerna tillsammans med Knut Bergslands språktolkning till grund för att den danska regimen, men inte den svenska, accepterade samer inom Härjedalen. Detta är fel. Samebyarnas påstående om tidig närvaro, 1600-talet, av samer i Härjedalen har ett flertal svagheter i sin motivering. Även om samebyarna inte påstår annat bör först klarläggas att frågan är belägenheten av lappskattefjäll, Sarf-Saris, alltså marker för vilka samerna betalade skatt. När det gäller Särvfjället betalades inte skatt förrän på 1820-talet.

Som framgår av landshövding Strijks skrivelse hade Tomas Jonsson att hålla sig inom sina skattefjäll Dundris och Hittingsfjäll, numera Tranris skattefjäll, och ägde inte nyttja mark för renbete utanför dess gränser. Inget besked ges om dessa skattefjälls sydliga gräns och de kan mycket väl av landshövding Strijk ha uppfattats sträcka sig in i Härjedalen. Strijk torde som landshövding för Västernorrland haft ringa kunskaper i frågan. Fjälltrakterna norr och nordväst om Helags ingick också i Härjedalen. Landshövding Ivar Nilssons resolution ger besked om att samerna skulle hålla sig

inom de områden på fjället, varå de betalade skatt. Någon rätt att beta på böndernas marker eller utanför skattefjällen ger dokumenten inget besked om utan tvärtom förbjuds detta. Ändock är det av viss betydelse att samebyarna vill hänföra Mårten Jonssons skattefjäll, antecknade i jordeboken år 1646 för Kalls socken i Jämtland under benämningen Sarf och Suulefjäll, till Härjedalen under påstående att det redan år 1646 funnits samer som uppehållit sig inom gränserna för Härjedalens kommun. Samebyarna vill hänföra Mårten Jonssons skattefjäll Sarf till att vara då benämnda Servefjället, numera kallat Särvfjället. Som tidigare nämnts ligger Särvfjället utanför, norr om Härjedalens kommun. Bergslands tolkning av att Sarf skulle vara liktydigt med Särvfjället är inte oemotsagd. Kjell Haarstad avhandlar i sin bok, "Sörsamisk historie", frågan om uppgifterna i jordeboken år 1646 (sidorna 120-126). Innehållet i dessa sidor utgör stöd för att med Saris eller Sarf avses Skarsfjället, sydost om Sylarna. Detta fjäll har på Olov Burmans karta av år 1801 över Härjedalen benämnts Skarffjæld. Samebyarna har satt likhetstecken mellan Sarf och Saris. I jordeboken för år 1649 står Tomas Jonsson skriven för "Dunderijs och Saris fiäl". Detta Saris fjäll har Bergsland i sina tidigare utredningar hänfört till att vara liktydigt med Västerfjället, som ligger öster om Tranris och markerade skattefjällets gräns mot Hallen vid Storsjön. Bergsland har därvid stött sig på Björn Collinders uppteckning från 1942, vari han benämnt Västerfjället som Saar-fielle. Skattefjället Sarf – Saris torde därmed med största sannolikhet ha varit beläget i Kalls socken, ett bra stycke norr om nuvarande Härjedalens kommun. Det skall också observeras att landshövding Ivar Nillson inte utfärdade något frihetsbrev för område inom Härjedalen. Tvärtom utfärdade landshövdingen med ansvar för Härjedalen resolutionen med innehåll att samerna skulle hålla sig på sitt hemvist. Att landshövdingen med hemvist avsåg skattefjällen torde vara självklart. Landshövdingen omtalade ju att samerna hade varit skyldiga att betala skatt som inte var betald till lappfogden i vissa fall. Att, såsom samebyarna påstår, detta dokument eller övrigt material som nu åberopas av samebyarna på något sätt och vis skulle kunna påvisa en förändrad inställning i förhållande till den danska regimen är inte riktigt. Det är heller inte en riktig slutsats som samebyarna redovisar då de med utgångspunkt från den omständigheten att landshövding Strijk hänvisat Mårten Jonsson till landshövdingen i Härnösand Ivar

Nilsson att det därmed funnits skattefjäll så långt söderut som Särvfjället. Bergslands redovisning av Hedraeus kartmaterial är inte helt korrekt. Bergsland drar sin slutsats om Särvfjället med utgångspunkt i Hedraeus karta. Han framhåller att gränsen mellan Härjedalen och Jämtland går i nordvästlig sträckning i stort sett efter vattendelarna mellan Ljusnan och Ljungan över Särvfjället och den översta av Särvsjöarna till Helagsfjället. Det skall anmärkas att denna Hedraeus karta saknar namngivelse på Särvfjället. Det är uppenbart på det viset att Bergsland med stöd av Hedraeus karta och med hänförande av Sarf eller Saris till att vara Särvfjället vill påvisa att gränsen mot Härjedalen låg så långt söderut och därmed, då landshövding Ivar Nilsson hade att ta ställning till områden för Mårten Jonsson inom Härjedalen, dessa således med nödvändighet skulle vara så långt söderut belägna som Särvfjället. Det skall dock anmärkas att Helagsfjället är beläget betydligt längre norröver. Än viktigare i sammanhanget är att Knut Bergsland i denna teori utgår enbart från en av Hedraeus kartor. Den svenske landsmålararen Thomas Christoffersson Hedraeus målade tre kartor. På den första från 1645 är gränsen dragen ofullständigt, vilket torde bero på att striden mellan Härjedalen och Jämtland om gränsen inte blev klar förrän år 1800. 1646 utgav Hedraeus två kartor, varav den ena för rikskanslern Oxenstierna personligt, vilken är den karta som Bergsland tar till stöd för sitt utlåtande. Den andra kartan, som är den största och den senast utförda, målade Hedraeus åt drottning Kristinas kansli. På den sistnämnda kartan är gränsen mellan Härjedalen och Jämtland markerad längs Ljungan upp till Ljungsjöarna. Bergsland omtalar de två senare kartor som Hedraeus teckande 1646, men han talar inte om att kartan till drottning Kristinas kansli var den senaste och redovisar inte varför han utgår ifrån rikskanslerns karta och inte den senare. Om han hade utgått från denna karta stämmer inte alls påståendet att Särvfjället då låg på gränsen mellan Jämtland och Härjedalen. Bergsland saknar vetenskapligt belägg för sitt påstående att gränsen på Hedraeus karta klart stämmer överens med jordebokens Saris-Sarf och alltså med gränsen för ”finnekongen” Tomas Jonssons fjäll. Det är också på det viset att ovan nämnda Skarffjäll faller inom landskapet Härjedalen på båda Hedraeus kartor från 1646. Att Sarf eller Saris skulle vara liktydigt med Särvfjället motsägs också av de historiska dokumenten. Av dessa dokument samt de tidiga historiska dokumenten framgår att Sarisfjäll ligger norr om Storsjö by eller i

vart fall inte är detsamma som Särvfjället samt vidare att Särvfjället sedan gammalt nyttjats av Hede prästbord och övriga kyrkobyar inom Hede. Då Bergsland i sitt utlåtande anför att samerna skulle "ett legalt bruk" också i Härjedalen, dvs söder om gränsen Saris-Sarv, är detta fel. Det är en minst sagt stor överdrift att, dessutom utan geografisk begränsning, med stöd av det historiska materialet i fråga påstå att samerna skulle ha haft ett legalt bruk i Härjedalen söder om Särvfjället. Det saknas till och med indicium på detta. Det ifrågavarande historiska material som Bergsland redovisat, kan aldrig ge annat besked än att samernas bruk hänförde sig till skattefjällen. Även om det varit på det viset att Särvfjället trots allt var liktydigt med Sarf och Saris så skulle Särvfjället då som skattefjäll ha varit den yttersta gränsen söderut. Det historiska materialet ger inte något som helst belägg för att påstå att det skulle ha funnits samer inom Härjedalen söder om gränsen Saris-Sarv.

Innehållet i Evert Bandaus yttrande visar att den vetenskapliga ståndpunkten inom arkeologin inte är sådan som samebyn påstår, nämligen att det i Härjedalen förekommit en tidig samisk kultur och att denna kultur fortlevt till utgången av 1500-talet. Generellt för all bevisning i detta avsnitt gäller att den visar att det inom Härjedalen inte förekommit en samisk kultur med en därefter kontinuerlig samisk bosättning samt att en samisk kultur under inga förhållanden enbart genom språkforskning kan beläggas ha mötts av en nordisk kultur.

Fastighetsägarna har som bevisning åberopat **1.** sex yttranden av professorn Evert Baudou, dagtecknade den 19 april 1992, den 10 januari 1994, den 16 september och den 22 december 1994 samt den 27 augusti och den 15 september 1995, **2.** två yttranden av professorn Kjell Haarstad, avgivna den 16 maj och den 30 november 1994, **3.** en av professorn Gösta Holm författad skrift "Hur länge har det funnits samer i Härjedalen?", **4.** ett av Holm den 18 september 1995 avgivet yttrande och **5.** utdrag av Högsta domstolens dom i skattefjällsmålet (NJA 1981:1) avsnitt p 5.4 sid 184 till p 8 sid 230 och en av Thomas Christoffersson Hedraeus ritad karta över Jämtland och Härjedalen "Christina kartan". Fastighetsägarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Evert Baudou.

Evert Baudous yttranden har i huvudsak följande innehåll. Framställningen i Inger Zachrissons skrift, *Härjedalens äldre historia* från 1992, är enligt min mening inte arkeologins nuvarande vetenskapliga ståndpunkt rörande samerna i Härjedalen under förhistorisk tid. Bristerna i skriftens arkeologiska delar ligger främst i fyra avgörande, metodiska punkter. Dessa fyra punkter har direkta konsekvenser för bedömningen av samebyarnas skriftliga bevisning.

1. Diskussion och definition av vilka kriterier som gäller vid bestämningen av etniska kriterier i ett arkeologiskt material saknas.
2. Definitioner av andra grundläggande begrepp saknas också, vilket leder till oklara resonemang. Det gäller framförallt ”protosamisk” och ”kultur” och alla förbindelser med ”kultur”, såsom ”den nordliga fångstkulturen”.
3. Norrland betraktas genomgående som en enhet skild från Sverige söder om den naturvetenskapliga Norrlandsgränsen. Inger Zachrisson liksom flera andra arkeologer har influerats av ett nutida betraktelsesätt som ytterst bestämts av den politiska och kulturella utvecklingen under historisk tid.
4. Eftersom Inger Zachrisson inte definierar etnicitet kommer hon inte heller till något hållbart resultat i diskussionen om ackulturation och assimilering.

Till punkt 1, 2 och 4 kan sägas att Inger Zachrisson naturligtvis känner till kravet på definitioner och teori. Varför hon inte använder sådana utgångspunkter i den omnämnda skriften känner jag inte till. Även om skriften är tänkt att vara populär, kan man inte bortse från den vetenskapliga grunden, i synnerhet inte när det gäller så svåra och omdiskuterade problem som de etniska. Den tredje punkten tillhör den vanliga gruppen av fel, då nutida förhållanden får spela en stor roll för slutsatser om forntiden utan att man sätter ifråga om samma förhållanden gällde under forntiden. Norrland betraktas ofta i våra dagar och överhuvudtaget under historisk tid som en enhet i många avseenden. Mot denna bakgrund är det risk att det vanliga uttrycket ”den

norrländska fångstkulturen” blir en förenkling som leder till felaktiga slutsatser. Man måste pröva om denna fångstkultur verkligen existerade i hela Norrland eller en del av Norrland och om den rådde under hela forntidens 7000-8000 år i Norrland eller en del av den tiden. Inger Zachrisson fäster stor vikt vid Norrlandsgränsen, *limes norrlandicus*, som dock är ett naturvetenskapligt begrepp bestämt av nutida naturförhållanden. Denna naturgräns bestämmer bara i ringa grad kulturförhållandena och inte alls de etniska förhållandena i förhistorisk tid. Till de metodiska invändningarna kan läggas att Inger Zachrisson antyder genetiska resultat av betydelse för förhistorisk tid i Norrland utan att nämna svårigheterna att använda denna forskning. Det finns ännu inte en utarbetad teori och metod för hur man skall bearbeta ett stort genetiskt material av det slag som föreligger i Övre Norrland för etniska slutsatser i ett förhistoriskt sammanhang. Det är inte möjligt att göra uttalanden om etnisk tillhörighet under forntiden med utgångspunkt i genetiska undersökningar av nutida populationer. Vid studiet av *Härjedalens äldre historia* har det inte räckt med att granska enbart Inger Zachrissons egna argument utan det är också nödvändigt att ta upp även andra arkeologers argument som hon hänvisar till. Att samernas (och deras förfäders) utbredning och sydgräns i Skandinavien under tidig förhistorisk tid sammanfaller i stort med den s k Norrlandsgränsen är ett påstående som inte kan godtas. Det går tillbaka på Inger Zachrissons resonemang om de två kulturerna, en i norr och en i söder, som skall ha funnits kontinuerligt redan från stenåldern. ”Kultur” har här etnisk innebörd. I aktuell arkeologisk litteratur räknas upp och beskrivs en mängd arkeologiska kulturer både i norr och söder. Redan från äldre stenålder fanns sannolikt en rad etniska grupper i Norden. ”Kultur” både som etnicitet och levnadsform genomgick oavbrutna förändringar över hela Norden. En obruten kontinuitet kan inte konstateras. En definierad folkbeteckning ”samer” är inte möjlig förrän tidigast under yngre bronsåldern, ca 1000-500 f Kr, och då i Övre Norrland eller riktigare norra Fennoskandien. Beteckningen ”protosamer” eller ”församer” kan inte definieras och är därmed oanvändbar och vilseledande. Befolkningen före samerna bestod av de arkeologiska fynden att döma av flera etniska grupper. Den naturvetenskapliga norrlandsgränsen skiljer således inte två kulturer eller två etniska grupper.

Påståendet att det förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen uppbyggd på olika former av fångst kan inte godtas i denna förenklade form. Det förekom en fångstkultur i Härjedalen redan före 6000 f Kr, men denna befolknings etnicitet känner vi inte till. Den kan inte kallas samisk och heller inte nordisk. Här gäller det tidiga folkslag som är helt okända för oss. Från den yngre bronsåldern och äldsta järnåldern kan man möjligen tala om samer i Övre Norrland. Enstaka fynd i Jämtland och Härjedalen visar att en sådan befolkning kan ha bott även där vid någon tidpunkt. Vi känner inga andra sannolikt samisk fynd i Härjedalen förrän vid Vivallen under vikingatiden och den tidiga medeltiden, ca 800-1200 e Kr. Denna bosättning kan ses som en utflyttning från det stora samiska området i Övre Norrland (Norrbottnens och Västerbottens län) som är starkt expansivt under vikingatiden och den tidiga medeltiden. Bosättningen vid Vivallen fick ingen fortsättning.

Påståendet att denna kultur kan indelas i en församisk/samisk kultur, som existerat under forntiden, från ca 100 e Kr, också med säkerhet kan benämnas samisk kan inte godtas. Redan av diskussionen om definitioner framgår att beteckningen ”församisk” inte kan användas. Tidsangivelsen ca 100 e Kr går tillbaka på Tacitus omnämnande av *fenni* år 98 e Kr. Det är möjligt att med *fenni* avses samerna, men några geografiska preciseringar som ger stöd för uppfattningen att det fanns samer i Härjedalen ca 100 e Kr finns inte. Gravfältet på Krankmårtenhögen i Härjedalen kan inte bestämmas som samiskt, om man följer en etnisk definition.

Påståendet om att denna samiska kultur fortlevat till utgången av medeltiden (1500 e Kr) kan inte godtas. Inga arkeologiska fynd tyder på att samerna varit bosatta i Härjedalen ca 1200-1500 e Kr. Inte heller något annat samiskt källmaterial kan med säkerhet hänföras till Härjedalen.

Påståendet att den samiska kulturen varit föremål för ackulturation, dvs att den påverkats av germansk/nordisk kultur, och att även viss assimilation ägt rum kan inte heller godtas. Någon ackulturationsprocess kan inte iakttas i det arkeologiska materialet i Mellannorrland under järnåldern. Däremot skedde en viss assimileringsprocess under vikingatiden och den tidiga medeltiden. Vid Vivallen har en sannolikt

samisk befolkning tagit upp nordiska drag. På Långön i nordvästra Ångermanland finns en blandning av samiska och nordiska inslag. Före vikingatiden finns inga kända tecken på assimilering i någon riktning.

Påståendet om renens plats i den samiska kulturen fram till utgången av medeltiden (1500 e Kr) kan inte godtas, om det skall gälla Härjedalen. Renen hade en plats i den samiska kulturen redan från århundradena efter Kr fram till utgången av medeltiden, men det gäller den samiska kulturen i Övre Norrland. Lämningar från en bosättning av skogssamiskt mönster är kända ända ner till norra Ångermanland men inte längre söderut. I resten av Ångermanland och i Medelpad saknas sådana lämningar. Härjedalen och Jämtland är inte inventerade på samma sätt ännu. De ofta åberopade insjögravarna från järnåldern i Dalarna och Mellannorrland, bl a i Härjedalen, tyder på en befolkning med ett bosättningsmönster som inte överensstämmer med järnålderns samiska bosättning i Övre Norrland.

Påståendet att det finns ett flertal arkeologiska utgrävningar, vilka i förening med andra källor styrker ovannämnda sakförhållanden, kan inte godtas. Det finns en enda arkeologisk utgrävning i Härjedalen, som stöder antagandet att befolkningen där sannolikt var av samisk etnicitet, undersökningen vid Vivallen. Andra, mindre utgrävningar, har gett material som knyter an till den nordiska befolkningen eller som det är omöjligt att bestämma etniskt. Undersökningarna av insjögravarna från järnåldern i Dalarna, som ibland åberopas som samiska, måste vid en metodisk diskussion bedömas som nordiska. Ingen av de sju åberopade punkterna kan godtas. Flertalet bygger på en otillräcklig metod. Den största bristen är att begreppet ”etnicitet” inte definieras och diskuteras metodiskt. En annan avgörande punkt är frågan om ackulturation och assimilation. Men ackulturation kan inte alls konstateras och assimilation endast under vikingatiden och den tidiga medeltiden vid Vivallen och Långön. Från stenålder till medeltid får man följande bild av de etniska förhållandena i Härjedalen. De etniska grupperna i Norrland under stenåldern och den äldre bronsåldern är okända för oss. Först under den yngre bronsåldern, ca 1000-500 f Kr, kan vi med stöd av material och teori ange sannolik etnicitet. Befolkningen i Övre Norrland kan betecknas som sannolikt samisk vid denna tid, eftersom där finns en form av

kontinuitet fram till den historiska tidens samiska befolkning. I Mellannorrland finner man i helt övervägande grad föremål, som hör samman med en sydligare nordisk kultur. Några fynd i Jämtland och Härjedalen knyter an till Övre Norrland. Järnålderns vanliga insjögravar i Härjedalen och hela Mellannorrland liksom i Dalarna måste på metodiska grunder betecknas som nordiska. En grupp höggravar i västra Härjedalen från järnåldern kan inte bestämmas till sin etnicitet på grund av brist på fynd.

Flatmarksgravfältet och boplatsen vid Vivallen från vikingatiden och den tidiga medeltiden, ca 800-1200 e Kr, är sannolikt samiska. Bosättningen hänger troligen samman med den samtida expansionen i bosättning och ekonomi i Övre Norrland, som bl a tar sig uttryck i att fjällområdet utnyttjades långt mer än tidigare. Vi känner inte till någon tidigare bosättning i Härjedalen som Vivallen knyter an till och någon kontinuitet från Vivallen till samisk bosättning i historisk tid i Härjedalen kan inte heller konstateras. Det nuvarande forskningsläget tyder på att bosättningen vid Vivallen är en utflyttning från det samiska området i Övre Norrland under vikingatiden.

Evert Baudou har vid vittnesförhör sammanfattat sina invändningar mot de av Inger Zachrisson gjorda uttalandena enligt följande. Etniciteten kan inte bestämmas såsom Inger Zachrisson försöker. Det vikingatida Vivallens kontinuitet framåt och bakåt i tid har inte konstaterats. Tamrenskötsel har inte påvisats i förhistorisk tid i Härjedalen. Den arkeologiska forskningens sannolikhetskaraktär har inte beaktats. Tolkningsproblemens svårighet har inte diskuterats. En kritisk hållning till den äldre arkeologiska forskningen saknas. Ibland sker övertolkningar som blir missvisande. – Baudou har därutöver i huvudsak lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hans i målet åberopade skrifter och yttranden.

Gösta Holm har med anledning av att Knut Bergsland i skattefjällsmålet (NJA 1981:1) hävdat att lappar stadigvarande hade vistats i Jämtlands och Härjedalens fjällvärld långt före 1500-talet författat en skrift ”Hur länge har det funnits samer i Jämtland-Härjedalen?”. Skriften har i huvudsak följande innehåll. Den grundläggande vetenskapliga undersökningen rörande samernas historia i mellersta och södra

Norrland är K.B. Wiklunds uppsats 1928: "Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?" För att besvara frågan granskar Wiklund vittnesbörden från flera olika vetenskapsgrenar.

Vad *arkeologin* har att bidra med går Wiklund hastigt över. "Hällmålningar, hällristningar och stenåldersredskap av allehanda slag --- har man för länge sedan upphört att sätta --- i förbindelse med lapparna. Vart de sedan skola höra, vilken folkstam som målat hällarna och förfärdigat skifferredskapen, det är alltjämt ganska ovisst." Och det problemet, säger Wiklund, behöver han i det här sammanhanget inte ge sig in på. Eftersom språkvetenskap, etnografi och historia visar, att det inte kan ha varit lappar.

Så vänder sig Wiklund till *etnografen*. Skogslapparnas näringsfång med jakt och fiske i huvudsak och renskötsel vid sidan av är äldre än fjällappsnomadismen. Skogslappar har vetenskapligen aldrig funnits i Jämtland-Härjedalen. Lapparna i dessa landskap är alltså, som Wiklund uttrycker det, "ett yngre släkte" än i Lappland.

Språkvetenskapens vittnesbörd går enligt Wiklund i samma riktning. De lapska dialekterna inom det 40 mil långa området från Umeälven i norr till Härjedalen i söder varierar obetydligt med de nordligare dialekterna, särskilt inom ljud- och formlära. I norr kan ett avstånd på några få mil innebära stora språkliga olikheter, medan de sydlapska dialekterna är varandra märkligt lika. Detta tyder på, att de inte länge kan ha varit utbredda över ett stort område.

Lapska ortnamn, som kan antas vara övertagna från nordiska namn, finns enligt Wiklund i södra Lappland och i Ströms vattudal i nordligaste Jämtland. Så långt söderut nådde, menar Wiklund, lapparna under den urnordiska tiden dvs före vikingatiden.

Slutligen granskar Wiklund vad de *historiska* källorna kan förmedla. Pytheas från Massilia, som på 300-talet f Kr reste i bl a nordvästra Europa, menar Wiklund, i Helgeland, rapporterar ingenting om lappar. Om sådana hade funnits i det öster om

Kölen belägna området, dvs nuvarande Lycksele lappmark, borde han, menar Wiklund, ha rapporterat om detta intressant folk. De ganska vidlyftiga medeltida källorna rörande Jämtland och Härjedalen har ingenting att förmedla om lappar, inte heller Olaus Magnus som år 1518 enligt egen uppgift reste genom Jämtland över till Norge.

Först efter mitten av 1500-talet omtalas med full säkerhet lappar i mellersta Jämtlands fjälltrakter. Från 1560-talet, då Jämtland för en kort tid stod under svensk administration, härrör fler uppgifter. Sedan är det åter tyst till mitten av 1600-talet, till efter Brömsebro-freden. Wiklund kommenterar: ”Det lilla fåtalet lappfamiljer det rör sig om har levat högeligen i skymundan och fjärran från bygden samt dessutom på mycket rörlig fot, och myndigheterna har därför icke fullt vetat om dem och haft svårt att mantalsskriva och beskatta dem på vanligt sätt. Därtill kommer att bokförings- och arkivförhållandena ej var så utvecklade på norsk sida som på svensk.”

Jag övergår nu till en granskning av de lapska ortnamn, som Knut Bergsland andrar som indicier på närvaron av samer i Jämtland-Härjedalen under medeltiden, delvis redan på dess förra del. Först kommer ett fall av antaget lån från lapska till Härjedalsmål och jämtska.

Elgsdall och Sarwenjuhke. I olika jämtska dokument från 1400-talet nämns punkter på landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen. Bl a omtalas att gränsen går från *Håsjöunet* till *Birkilsberg* (eller *Byrkilsberg*), vidare till *Älg(s)dal* och så till *Hundhögen*. Det förstnämnda gränsmärket är tämligen lättidentifierat och det sista helt klart. *Håsjöruet* (fornjämtskt *Hasioar rw* 1480) bör ha samband med de nutida *Håsjövålen* och *Håsjövallen*, på Härjedalssidan om gränsen, cirka 40 kilometer väster om Åsarna. Berget och dess namn är f ö utsatta på en svensk karta från 1686 (varom mera längre fram). *Hundshögen* i Oviksfjällen (fornjämtskt *h(u)ndz haugh* 1482, *hundshauger* 1482) bär sitt namn än i dag.

För att finna de nutida motsvarigheterna till *Birkilsberg* (fornjämtskt *birkliyls bergh* 1482, *birkils baergh* 1483) och *Älg(s)dal* (fornjämtskt *elgsdall* 1480, *aelgdal*, *aelghsdal* 1482) tar Knut Bergsland till hjälp en svensk karta, färdigställd av T. Hedraeus år 1646, alltså strax efter Brömsebro-freden (av Bergsland kallad ”rikskanslerkartet”). På den kartan går gränsen från ett berg söder om ”Ytt. Börknan” (det torde kunna identifieras med Håsjöruet) mer eller mindre rakt västerut, söder (och väster) om Ljungans vattensystem, dvs norr om och förbi Särvsjöarna. Från en höjd norr om ”Serwe siögarna” går gränsen, med passage av nämnda sjöars tillopp, rakt västerut. Bergsland menar, att *Birkilsberg* avser *Särvfjället* och att *Älg(s)dal* är ån Särvans dalgång. På lapska kallas Särvan enligt Bergsland *Sarwen-juhke*. Det lapska *sarwe* betyder ’älg’ (skillnaden *sarw* – *Särv* kan enligt Bergsland ges en inomsamisk förklaring). Bergsland menar att härjedalingarnas *Älg(s)dal* var ett översättningslån från lapskan. Eftersom *Älg(s)dal* är belagt redan 1480, måste samer ha funnits i området ännu tidigare. Minnet av översättningslånet *Älg(s)dal* har, menar Bergsland, försvunnit och *Sarwen-jawrie* har gett upphov till och ersatts av det delvis lånade, delvis översatta *Särvsjön*. (Hur namnet *Särvan* skall förstås, berör Bergsland inte närmare.)

Framställningen ger anledning till många frågor och invändningar. Även om man godtar sammanställningen av *Älg(s)dal* med *Sarwen-juhke* osv (varom mera nedan), så undrar man, varför inte *Sarwen-jawrie* kunde vara översättningen av ett *Älgsjön*. Det senare kunde ju ha försvunnit lika väl som *Älg(s)dal*. Något lapskt dalnamn *Sarwe* existerar tydligen inte, utan detta är konstruerat utifrån namnen på sjön (sjöarna) och ån (inte heller något *Sarwen-vagge* eller dylikt). Överensstämmelsen med *Älg(s)dal* haltar alltså något. Allvarligare är, att Bergsland måste räkna med en synnerligen anmärkningsvärd dragning av landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen på 1400-talet. Han har ju själv lagt in gränsen på en kartsnitt, som visar att den skulle ha gått från trakten av Särvsjöarna mot Hundshögen och tillbaka något västligare, alltså i en extremt spetsig vinkel av cirka 45 kilometers längd. Fallet torde vara utan motstycke i den nordiska gränsdragningens annaler. Men Bergsland menar att ”landeskråen (citerat 1480 osv) på elegant måte angir en grense som ikke er med på

kartene fra 1646”. För egen del tänker jag mig, att problemets lösning skall sökas ungefär enligt följande linjer. Väster om Ljungans förträngning mellan sjön *Lill-Börtnen* och *Börtnessjön*, cirka 30 kilometer nord-väst om Klövsjö, ligger *Lill-Börtnesberget*. Det är cirka 626 meter högt och kan alltså göra förträfflig tjänst som vitt synligt gränsmärke. Om detta berg heter det i ett medeltida jämtskt original-diplom, att det är identiskt med (den i lagboken inskrivna) landskråns, dvs gräns-beskrivningens, *Byrkilsberg*. Diplomet handlar om en gränssyn i juni 1482. Handlingen redogör mycket klart för syneförrättningens gång. Lagmannen och sex namngivna bönder, av vilka åtminstone tre (och förmodligen alla) var jämtar, gick under ledning av den gamle Sigurd i Kvissle (i Bergs socken i Jämtland) ”til eith bergh som ligger mellom ij sioö (dvs två sjöar) som kallas Byrkna oc (Sigurd) saghde swa thet aer thet sama Byrkylsbergh som j lanne skranne star.” Men var det omstridda berget skulle vara att finna, därom står intet i detta gränsdokument. Anledningen till detta är inte svår att ange. Något berg med namnet *birkils bergh* existerade inte – och hade säkerligen heller aldrig existerat (se härom strax nedan). Huvudsaken för de – för tillfället –segrande jämtarna var att utdöma ”Börknis bergh”, dvs det berg som Sigurd i Kvissle hade fört nämnden till året innan, den moderna tidens *Lillbörtnesberget*.

Berget vid *Birknil* har, om min teori är riktig, kallats *Birknilsberg* (jfr det nuvarande namnet *Lillbörtnesberget*, som måste ha som förled genitiv av ett äldre *Lill-Börknir* el dyl med syftning på den mindre av de båda sjöarna). Detta namn, *Birknilsberg*, är identiskt med *Borknis baergh* i diplomet av år 1483. Bortfall av *l* i trekonsonantismen *lsb* är lättförståelig. Namnet *Birknilsberg* har i den enda handskrift av landskrån som är tillgänglig på 1480-talet tydligen varit korrupt. I förlagan till denna handskrift kan namnet ha varit otydligt och bokstaven *n* har fallit ut i avskrift. Den synenämnd, som under Sigurd i Kvissles ledning fördes till ”Byrkilsberg” i juni 1482, besteg toppen av berget. Nämndemännen skriver: ”(Sigurd) loth oss aen see eit annat landamerkae som aelgsdal heither oc ther vester j fra eith bergh som hether hundshauger huilke merkae som oc standa j landasskranna.” Synesmännen kunde alltså se Älgsdal. En rimlig lokalisering av detta gränsmärke är att anta att det var en dalsänka i Oviksmassivets sydöstra del. En synnerligen viktig omständighet i sammanhanget är att synemännen

konstaterade, att Hundshögen låg väster om Älgsdal. I den tidens språkbruk kunde ”väster” betyda ”nordväst” enligt nutida begrepp. Det område som Knut Bergsland identifierade med Älgsdal, alltså Särvans dalgång, ligger sydväst om Hundshögen, och det kan alltså omöjligt förenas med de diskontinuerliga utsagorna i diplommet 1482. Jag finner det alltså uteslutet, att det kan existera något samband mellan landskråns *Älg(s)dal* och det lapska *Sarwen*. Följaktligen saknar, enligt min mening, sammanställningen allt indicievärde, när det gäller att bedöma samebosättningens ålder i Härjedalen.

Hedraeus av Bergsland åberopade karta av år 1646 känner inte Hundshögen som gränsmärke. Men ännu på 1680-talet fanns en tradition som överensstämde med 1480-talets förhållanden. På en karta upprättad på offentligt uppdrag av Kristoffer Stenklyft år 1686 går landskapsgränsen mellan Jämtland och Härjedalen från ”Håffsiöruv” (dvs Håsjöruet) snörrakt till ”Hunhångberget”, dvs Hundshögen, och därifrån lika linjalrakt i nästan rakt västlig riktning mot Enaälvens (Ena Fluvius) övre lopp. Möjligen kan man se ett minne av denna sträckning i den omständigheten, att landskapsgränsen i nutiden i närheten av sjön Grucken på ett påfallande sätt gör en nästan kvadratisk utbuktning mot nordöst, dvs mot Hundshögen. Gränsmärket Hundshögen hör, som sagt, till dem vilkas identitet är uppenbar och oomstridd.

Medeltidens gräns mellan landskapen Jämtland och Härjedalen gick här betydligt längre mot norr än den nuvarande, cirka 20 km. Anledningen till den påfallande gränsdragningen kan väl ha varit behovet av skarpt markerade och på långt håll synliga märken i dessa väldiga vidder, som ju i huvudsak var obebodda utmarker. Gränsavsnittet Lillbörtnesberget-Hundshögen via det öster (dvs troligen sydöst) om Hundshögen belägna Älgsdal fastslogs som nyss sagts av en *jämtländsk* synenämnd. Om gränsen i verkligheten haft den sträckningen som Bergsland hävdar, skulle jämtarna frivilligt och onödigt ha avstått från ett mycket stort område. Redan den omständigheten torde göra Bergslands identifikationer otroliga.

Gille. Nordväst om Funäsdalen i Härjedalen, något söder om Ljusnan och sydöst om Skardörssfjället ligger Ösjön, vars lapska namn enligt Knut Bergsland är *Gillenjawrie*. I närheten finns ett lappläger med, fortfarande enligt samma källa, namnet *Gille* eller

Gillen-goätieh (dvs 'Gill-kåtorna'). Ösjöns utlopp till Ljungan rinner i en trång dal som enligt Bergsland torde ha burit namnet **Skärnja* (jfr appellativet *skärnja* 'dyp og trang dal mellom fjell'). Detta namn har sedermera enligt Bergsland överförts till ett lappskatteland, som enligt "samisk tradisjon" kallats Skärnja. Det lapska Gille motsvarar enligt Bergsland fnor *gil* 'klyfta' "og må vaere lånt för övergangen av *i* til *e* og av *g* til *j*, rimeligvis för 1400-tallet". Beviskraften hos detta ortsnamn är ringa. Fnord *gil* 'klyfta' o *d* är ett appellativ. Ingenting hindrar, såvitt jag kan se, att ordet har lånats in i sydsamiskan, där det behållit sitt intiala *g* och där det givetvis kunnat vara ortsnamnsbildande. Om ordet är okänt i nutidens härjedalssamiska – vilket jag inte vet – så är ju det ingen absolut avgörande motinstans. Det kan ju ha försvunnit under senare århundraden. Vidare har vi inte stora möjligheter att närmare bestämma tidpunkten för övergången *g > j* före främre vokal i det härjedalsmål det är fråga om. I grannmålen i söder, i övre Dalarna, bevaras *g* i stor utsträckning före *e*, *ä*; före gammalt *i* bevaras det i vissa fall. Affriceringen och förmjukningen av *g* (liksom av *k*) före främre vokal är en process, som har tagit lång tid i Skandinavien. Den har genomförts vid mycket olika tidpunkter i skilda delar av halvön och är på många håll inte fullbordad än. (Det kan förtjäna påpekas att gammalt *ski-* är bevarat i ordet *skiril* i vissa jämtmål). Det finns inte någon säker grund för ett påstående, att övergången *gi- > ji-*, *je* skett (allmänt) i Härjedalen före 1500-talet. Det samiska *Gille* kan alltså inte anföras som något gott indicium på att det talats lapska i Härjedalen före år 1500.

Kleärenjavrie. På Hundhögens skattefjäll i Hallens socken i Jämtland ligger en sjö, som enligt Knut Bergsland på samiska heter *Kleären-jawrie*. Namnet återgår enligt Bergsland på "en äldre samisk form **Kleäde-* (-*n* samisk genitiv)". Sjön har också ett svenskt namn. Kartornas återgivning av detta har varierat. *Glään* Hedraeus 1646, *Gleen* generalstabskartan G 66 m fl, Nord fam-bok 1919 och *Glen* generalstabskartan G 77 m fl. Det svenska namnet är ovanligt tidigt belagt, nämligen i en gränsmärkesuppräknings i ett jämtskt diplom 1480; *glee*. I Tännäs socken i Härjedalen nära den nuvarande riksgränsen mellan Norge och Sverige, ligger en annan sjö med ett snarlikt namn; *Glen* eller *Glän*. Det samiska namnet är enligt Bergsland *Kleäden-jawrie*, etymologiskt identiskt med det nyss nämnda *Kleären-jawrie* (äldre lapskt *d* kan

utvecklas till både *r* och *d*). Sjönamnet i Tännäs har helt i förbigående behandlats av Erik Modin. Denne skriver: ”det gamla riksgränsmärket sjön Glen (eller Glädjan)”.

Bergsland anknyter till Erik Modins parentetiska ”Glädjan” och konstruerar för båda de nu nämnda sjönamnen – det jämtländska och det härjedalska – en utgångsform ”*gn. gledi* med tidigt bortfall av konsonanten”. De lapska Kleärenjawrie, *Kleädenjawrie* är, menar Bergsland, helt klart lånade från nordiskt språk och de bevarar ännu ett minne av utgångsspråkets – *d* – i form av *r* respektive *d*. Lånet måste ha skett före 1480, då ju enligt diplomets *Glee* bortfall av intervokalt *d* redan hade försigått i jämtskan. Detta namnkomplex är enligt min uppfattning det intressantaste inslaget i Bergslands material. Det är svårt att tro, att lapska och de nordiska namnen inte skulle ha något med varandra att skaffa. Förhållandena är emellertid mycket mer komplicerade än vad de framstår i Bergslands framställning.

Det nutida uttalet av *Glen* i Hallen i traktens svenska dialekt är enligt flera belägg av skilda upptecknare i OAU ungefär *glein*, *gläin* best mask, dat *gleia*, *gläia* (även *gläina*), akut accent. Enligt kända regler för ljudutvecklingen i sydvästlig jämtska borde detta motsvara ett fornspråkligt **glei-*, obestämd form. Sjönamnet i Tännäs uttalas däremot utan diftong, ungefär *glän*, dativ *gläa*, i sammansättningar *Glävåla*, *Glähån*.

Äldre skrivningar: Glään 1645, Glänn 1763, Glän 1777; därtill Gledsiön 1697, Gledsiön 1720 (1710), Glee field 1742. (Alla uppgifter från OAU.) Målet i Tännäs liksom flertalet Härjedals-mål har monoftongering. Tännäs-namnet kan alltså vara identiskt med namnet i Hallen.

Här återstår alltså att undersöka, om det samiska *Kleären-jawrie* kan anknytas till den svenska enstaviga formen *Glei(n)* osv.

I det sammanhanget vill man gärna få besked om huruvida det är uteslutet, att *-r-*, *-d-* i lapskan kan vara en hiatusfyllande konsonant, med andra ord om det inte kan förstås som något annat än en relik av ett nordiskt *d*. Lapskan tål ju inte hiatus mellan första

och andra stavelsen. Därför vore det väl tänkbart, att namnet påverkats av andra ord med intervokaliskt -r-, -d-, t ex där ett bortfallet nordiskt -d- motsvaras av samiskt -r-, -d-. Det jämtska sjönamnet är ju ett starkt enstavigt maskulinum. Den av Bergsland supponerade utgångsformen *gledi – hur den nu än skulle härledas etymologiskt – kan enligt hittills kända ljudutvecklingar inte upprätthållas. Innan de nu ställda frågorna har besvarats måste namngruppen *Glein, Glen, Glee, Kleären-jawrie* osv lämnas åsido vid diskussionen om samefolkets ålder i Jämtland-Härjedalen.

Vilket folkslag urbefolkningen i Jämtland än tillhörde och vilket språk den än talade, så har den tydligen försvunnit spårlöst från huvuddelen av Jämtland, antingen genom att snabbt dra sig undan eller genom att utrotas. Med spårlöst menar jag, att jägarfolket veterligen inte lämnade i arv några ortnamn till de framträngande nordiska kolonisterna, de nutida jämtarnas förfäder. I huvuddelen av Jämtland (och Härjedalen) är ortnamnskicket med avseende både på primära och sekundära bebyggelsenamn och på naturnamn alltigenom nordiskt. Namnen på gårdar, byar och socknar, på sjöar, älvar och berg är av samma typ som i Tröndelag i väster och Medelpad-Ångermanland i öster. Visserligen är många namn ännu otolkade, men man har inte funnit anledning att gå till samiskan för att finna härledningen. Ett undantag är dock Frostviken med närmaste omnejd längst uppe i Jämtlands nordligaste hörn. Där finns ett påfallande lapskt inslag även i den namnskatt som bondebefolkningen använder, t ex kapellnamnet *Ankarede*, by- och gårdsnamn som *Jorm*, *Leipikvattnet*, *Jougdaberg*, *Sjoutnäset*, *Dajma*. Det bör än en gång understrykas, att vilket folkslag som än satt i vidderna kring Storsjön, då den nordiska bondepenetrationen började cirka 400 e Kr så gjorde det utomordentligt obetydligt intryck på nykomlingarnas namngivningsvanor.

En uppgift för lappologer av facket är att undersöka om och i vad mån det mycket stora lapska ortsnamnsförrådet i Jämtlands och Härjedalens fjällvärld innehåller ordmaterial, som är försvunnet ur senare tiders samiska. Om lapparna kom till Härjedalens och mellersta och södra Jämtlands fjällområden först under 1500-talets senare del, borde de lapska ortsnamnen rimligtvis i huvudsak vara ganska lättolkade.

En särställning intar Frostviksområdet. Alla tycks vara överens om att lappbefolkningen här har betydligt högre ålder än längre söderut. Sammanfattningsvis kan sägas, att inga språkliga bevis har presterats för samers närvaro i mellersta och södra Jämtlands och i Härjedalens fjällvärld före 1500-talets mitt. Detta avgör naturligtvis inte tvistefrågan. En grundlig inventering och språklig bearbetning av områdets lapska namnskatt bör göras, och därvid bör lappologer och nordister samverka.

Hovrättens dom

Fastighetsägarna har justerat vissa i tingsrättens dom återgivna påståenden om utvecklingen av renskötseln, genom att anföra följande.

Samerna var att betrakta som halvnomader ända fram till 1600-talet. De höll sig därvid inom begränsade områden, inom vilka de jagade och fiskade. De hade renar i begränsad omfattning för mjölkproduktion och körslor och som lockdjur vid jakt på vildren.

Tamrenskötseln, dvs. att hålla ren för köttproduktion och hålla ren i flock, fick sin början bland samerna först i slutet på 1600-talet på grund av förändringar i skattesystemet, och i Härjedalen förekom tamrenskötsel inte förrän vid 1700-talets mitt och då i de norra fjälltrakterna, i de gamla skattefjällen i norr och norr om den nuvarande kommungränsen uppe på Flatruet och Skärvagsvålen.

Vad gäller samernas renskötsel på Särvfjället har fastighetsägarna uppgivit att samerna inte kom till den platsen förrän i samband med avvitrningen vid 1800-talets mitt.

Evert Baudou har i ett yttrande till hovrätten bemött Inger Zachrissons uppgifter. Han har sammanfattat sina åsikter enligt följande.

De osteologiska och odontologiska undersökningarna av skeletten i gravarna på Vivallen talar för att där bott en ur biologisk synpunkt blandad befolkning av samer och nordbor. Det arkeologiska materialet tyder också på blandning ur kulturell vinkel.

Om man kallar gravfälet samiskt, så har man bortsett från den mångkulturella aspekten och från att etnisk och kulturell identitet inte är statisk utan förändras över tid. Samisk och germansk/nordisk etnisk och kulturell identitet är begrepp laddade med nutida föreställningar. Ingenting i materialet stöder antagandet att Vivallens befolkning skulle ha haft särskilda rättigheter till renjakt eller renskötsel.

De få bestämbara benfragmenten från Vivallen, bara 21, tillhör en tid av åtminstone 400 år, kanske 700 år. Detta gör det svårt att uttala sig om näringarna. Pollen-analyserna ger ingen ytterligare ledning. På boplatsen Hedningagärdet, 6 km från Vivallen, är de identifierade djurbenen talrikare, 172. Benen talar för att renjakten överväger under boplatsens äldre skede som faller inom Vivallens bosättningstid. Under tiden efter Vivallen förekommer också renjakt men boskapsskötseln har ökat i betydelse. Odling av korn förekom redan under 900-talet. Bosättningen vid Hedningagärdet har hänförts till en bebyggelse av sannolikt nordisk karaktär på båda sidor om gränsen mellan Sverige och Norge.

Zachrissons dualistiska syn på kulturutvecklingen och etniciteten i södra och mellersta Norrland och Dalarna under järnåldern får inte stöd i nyare forskning. Till sin karaktär är fynden i inlandet med få undantag nordiska. Detsamma gäller de fasta forn-lämningarna i inlandet. Av det arkeologiska materialet ensamt kan man dock ej dra slutsatser om etnisk identitet, ytterligare oberoende material måste till. Det är det nordiska ortnamnskicket som kan beläggas i Mellannorrland med anknytning till Svealand och Norge under första årtusendet efter Kr.f. På insjögravarnas tid, dvs. järnåldern, var språket i insjögravarnas område sannolikt nordiskt och därmed bestäms också insjögravarna till den tidens nordiska etniska och kulturella identitet.

De nya inventeringsresultaten i västra Härjedalen ger inte mer än vad Vivallen redan gjort. Resultat som är samtida med Vivallen eller ligger nära i tiden måste tolkas med utgångspunkt från Vivallen. Där fanns en biologiskt blandad befolkning och fynden är också blandade. Man kan inte tala om en kulturell identitet av samma slag som på 1600-talet då tamrenskötseln har slagit igenom. Av dessa skäl är det fel att tala om ett tidigare oregistrerat *samiskt* kulturlandskap i västra Härjedalen. Man måste beakta den

mångkulturella aspekten, att den etniska och kulturella identiteten ändras över tid. Kontinuiteten är högst diskutabel.

De arkeologiska slutsatsernas sannolikhetsprägel måste betonas. Den nya internationella diskussionen om etnicitet och kulturell identitet visar synnerligen tydligt hur svårt det är att göra etniska tolkningar. De avgörande aspekterna är den mångkulturella synen och insikten att etnisk och kulturell identitet inte är statisk utan förändras oavbrutet. Av det skälet får man inte föra över vår tids föreställningar till ett samhälle som levde för tusen år sedan. Det innebär också att det är mycket svårt, ofta kanske omöjligt, att sätta sig in i ett forntida samhälles levnadssätt och regler.

Påståendet att att Zachrisson och han var ense om att bosättningen på Vivallen var av samiskt ursprung avvisas bestämt. Skillnaderna mellan deras uppfattningar har blivit ännu större nu. Då använde han beteckningen ”sannolikt samisk”. Med den forskning som finns idag kan han inte säga detsamma. Befolkningen på Vivallen var biologiskt blandad, den var samisk-nordisk eller nordisk-samisk, och även kulturellt blandad. Av detta skäl är det också fel att tala om ett samiskt kulturlandskap i västra Härjedalen under vikingatiden och medeltiden. Vi vet fortfarande för litet för att karakterisera landskapet och de agerande under medeltiden.

Fastighetsägarna har vidare anfört.

Evert Baudou har också i ett yttrande (underaktsbilaga 341) tagit upp Krankmårtenhögen, sidorna 14 och 15, avsnittet Härjedalen under järnåldern.

Evert Baudou anför i yttrandet följande.

Under den tidigaste delen är de redan nämnda ornerade kärlen av asbestgods i bruk. I detta avsnitt tar Zachrisson upp de s.k. skogs- eller insjögravarna i Mellannorrlands inland. Märkligast i Härjedalen är gravfältet på Krankmårtenhögen från tiden

omkring Kr f som Zachrisson bedömer såsom samiskt. Gravarnas form och gravskicket anser hon vara nordiskt och förmodligen hemmahörande i Mälardalen.

Däremot skall seden att offra ben och horn av älg och ren visa på en tydlig icke-nordisk tillhörighet.

Ett liknande gravfält från samma tid finns på Smalnäset i Lössen. Det skall enligt Zachrisson röra sig om en samisk befolkningsgrupp i Härjedalen som tagit upp ett nordiskt gravskick.

Ambrosiani, som utfört den arkeologiska analysen av de två gravfälten, anser att gravskicket med säkerhet måste tyda på en kontakt med Mälardalen eller östra Norge (Ambrosiani et al. 1984:61). Han räknar upp en rad exempel på orter i mellansvenska och sydsckandinaviska sammanhang. Han vill se gravfälten på Krankmårtenhögen, Smalnäset och Långön (från vikingatiden i Ångermanland); "som fångstfolkets heliga gravplatser, lagda på öar och uddar på samma sätt som på den norska Nordlands-kusten eller senare i samisk medeltid i inlandet" (Ambrosiani et al. 1984:62). Ambrosiani betraktar befolkningen på Krankmårtenhögen och andra insjögravfält som samisk.

Tyvärr diskuterar inte Ambrosiani hur man skall kunna skilja mellan etniska grupper i ett arkeologiskt material. Hans hänvisningar till senare samiska förhållanden inom andra områden kan inte avgöra etniciteten vid Krankmårtenhögen. Man kan inte heller dra etniska slutsatser av att befolkningen i det inre av Norrland bedrivit jakt under järnåldern. Metodik och definitioner saknas. Om man återgår till Barths definitioner, så kan man ta fasta på gravfältets särpräglade former. De trekantiga stensättningarna med resta stenar i hörnen har varit väl synliga. Då kommer man till den sannolika slutsatsen att markeringarna varit signaler som angav vilka människor som gravlagts och som bodde är. Detta är en generell slutledning som gäller vid all granskning av förhistoriska gravfält. För att kontrollera slutsatsen skulle man behöva ett karakteristiskt gravgods som sade något om t.ex. dräktens signaler. Något sådant finns dock inte vid Krankmårtenhögen. Däremot finns i en grav på

Smalnäset fragment av en benkam av en typ som är väl känd från Sverige söder om Dalälven och från södra Norge (Ambrosiani et al. 1984:23). Ett fynd av denna karaktär är inte mycket, men detta enda fynd stämmer dock överens med den nordiska befolkningens bruk. Det är naturligtvis också anmärkningsvärt att ovan mark icke synliga detaljer i gravskicket stämmer med det nordiska skicket.

Om man utgår från Barths resonemang för etnisk identifikation kommer man fram till att befolkningen vid Krankmårtenhögen sannolikt varit nordisk. Offren av kranietak av älg och ren återspeglar näringen liksom kreatursoffer är resultatet av en annan näring söderöver.

Fastighetsägarna har vidare anfört.

Evert Baudou berör i sina yttranden också frågan om vissa föremål kan vara etniskt utslagsgivande. På sidan 6 i underaktsbilaga 342 anför han följande.

De två skinnskraporna från insjögravar i Dalarna fäster Zachrisson nu liksom tidigare stor vikt vid och söker stöd i ett brev från etnologen Gösta Berg. Utifrån sin erfarenhet av etnologiskt material från historisk tid anser han att de två skraporna har en yttre likhet med den vanliga samiska skinnskrapan. Funktionen som skinnskrapa får därigenom stöd. Men bestämningen "samisk" är inte knuten till funktionen, skinnberedning har funnits hos alla folk som använt skinn. Det är metodiskt ohållbart att använda ett till funktionen överensstämmande material för att bestämma den etniska tillhörigheten hos ett tusen år äldre material. Skinnskraporna kan inte vara etniskt utslagsgivande, eftersom de såsom starkt funktionsbundna är spridda över mycket lång tid och mycket vida geografiska områden.

Av Zachrissons argument för samisk kultur återstår ingenting. Åtskilliga av föremålen i den förvikingatida insjögravarna indikerar däremot nordisk etnicitet. I det nuvarande forskningsläget kan man inte tolka materialet på annat sätt än att det är vad det ser ut att vara, dvs lämningar efter en gravlagd nordisk befolkning.

Fastighetsägarna har vidare anfört.

Redan av Inger Zackrissons beskrivning framgår att ”naturligtvis skidade man allmänt norr om norrlandsgränsen”. Av Valfrid Larsson i sammanställning av uppgifter om samer i Jämtlands o Härjedalens historia (underaktsbilaga 240, sidan 52 ff) framgår att ”skidränning” förekom allmänt, bl a vid jakt.

Valfrid Larsson skriver.

De äldsta synliga vittnesbörden om jakten ha djurbildens form och stamma från förhistorisk tid. Det första skriftliga ingår i den rymliga gränshandlingen från mitten av 1200-talets andra hälft, där vi höra talas om jämtarnas jakträtt i Finnmarken nitton raster norrut från Ström. Den bestämmes närmare med orden ”ät veida dyr ok ikorna”. Vad som avses är dels storvilt av hjortsläktet, särskilt den matnyttiga älgen, dels den för sitt skinn eftersökta ekorren, och veida omsluter alla slag av jakt eller fångst. Redan här står betydelsen av denna näringsgren klart tecknad. Den framhävas också genom det jämtska landskapssigillet från tiden omkring 1300 med dess stiliserade inramning av en ekorrjakt i skog.

Källorna till jaktens historia äro sparsammare än ifråga om fisket. För Härjedalens del saknas de praktiskt taget. Vad Jämtland beträffar ha i all synnerhet två aktstycken, skilda av mer två århundraden, anspråk på uppmärksamhet. De gälla båda huvudformer av älgjakten och refereras lämpligen i ett sammanhang. Det äldre, ett kungabrev 1301 till Jämtland och Rainda, hade framkallats därav att ”somliga män” i Jämtland mot gammal sedvänja sökt lägga hinder för såväl älgskytte som skidränning efter älg. Urkunden är bevarad i en något bristfällig avskrift, men vad konung Håkon svarat på de alltså framburna klagomålen är fullt klart: han vill icke tillstödja sådana avsteg från den gamla seden och förbjuder samtidigt, att utfärderna utsträckas till Norge, ”vårt rike”, utöver gällande skiick och bruk. Den andra åsyftade källan är ett brev från jämtarna till Fredrik I 1530, där det förekommer en punkt i samma ämne. Det står i vår lagbok, heter det, att älgar skola hava frid för de män som löpa på skidor i allt Jämtland. Nu ha emellertid några tagit för vana att gå till fogden och

skaffa sig lov att "vedhe (= veida) diur oppo skidh", vilket länder hela landet till skada. Fogdarna böra förbjudas att lämna sådant tillstånd; det strider, hävdar allmogen, mot landets lag och de privilegier som fordom givits av konung Magnus och blivit stadfästa av senare regenter i Norge. Synbarligen alltså en fullständig omkastning av rättsreglerna vid medeltidens utgång, en helt ny ordning men uppfattad som mycket gammal.

Det fanns olika intressen vid älgjakten. Skidränningen, hetsjakten i vinterföre och helst när skaren låg lämpligt tunn, hindrade det tunga villebrådet att slita sig undan sina förföljare, var en urgammal och omtyckt fastän ganska barbarisk idrott för nordiska bönder. Den utgjorde vad man har kallat "veidekulturens" aktivaste rörliga form. Något helt annat var att ordna älggårdar och utsätta giller på passande ställen i skogsmarken, avvaktande fångstens resultat.

I fråga om fångstgropar har fastighetsägarna hänvisat till två utlåtanden av Valfrid Larsson, vilka återfinns i underaktsbilagorna 350 och 242.

Underaktsbilaga 350 innehåller en genomgång av uppgifter om fångstgropar i domböcker för Hammerdals tingslag och för Undersåkers tingslag, och Valfrid Larsson uttalar som sammanfattning sin uppfattning att fångstgroparna ej bör anses tyda på någon tidig förekomst av samer i dessa fjälltrakter.

Innehållet i underaktsbilaga 242 är en utredning av frågan om fångstgropar vid Dörrsjöarna, Glen och i trakten av Hundshögen. Utredningen innehåller följande.

Stadling, Fallgropar för vildren i Jämtland och Härjedalen, Fornvårdaren IV, Uppsala 1931.

Kommentarer.

Fångstgropar vid Dörrsjöarna och sjön Glen.

Fångstgropar i trakten av Hundshögen, däribland en tätt intill Arån på dess östra strand samt på den sydöstra sluttingen av Illkallshögen mellan Visjöbäcken och fjället

Dessa fångstgropar var belägna på Hundshögen, som var omgiven av kronoavradsland, eller på kronoavradslanden Arådalen (Oviken 21) eller Gläin (Undersåker-Oviken, kartbilaga 1, blad 2 och 3). Dörrsjöarna nyttjades under kronoavradslandet Bugårdsbodarna med Dörrsjön (Oviken 23). Dessa fångstgropar var alltså belägna inom område som sedan gammalt varit under bönders och bofastas nyttning. Enligt utrönte uppgifter kom Hundshögen och i sammanhang därmed liggande fjäll inte under lappars nyttning förrän först 1734- 1750 (Undersåker-Oviken III sid 49-55). Därav bör framgå, att dessa fångstgropar nyttjats av bofasta och bönder för fångst av vildren eller älg. För bofasta i eller invid fjälltrakter var vildrenen ett minst lika begärligt jaktbyte som älgen.

Stadling nämner, att dylika fångstgropar hade samband med den boskapsskötande och jordbruksidkande befolkningen, och anger med exempel från Norge (Tinn i Telemarken och Randland), att vildrensfångst hade sådan ekonomisk betydelse att vid skifte mellan arvingar rätt till vildrensfångst kunde jämföras med gården (sid 369, 370).

Fastighetsägarna har i detta avsnitt också anfört.

Vad Johan Turi skriver i boken "Samernas liv" (underaktsbilaga 158), som samebyn hänvisat till, synes avse Lappland. Det bestrids att samerna funnits i omstämt område längre än vad någon historia kan minnas om.

Fastighetsägarna har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

Utlåtande och kartor av professor Sten Rudberg, (underaktsbilaga 379).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Handlingarna åberopas för att visa att Storsjöbygden var väl bebyggd redan under vikingatid, att i länet i övrigt förekommit en tidig bebyggelse samt att den befintliga bebyggelsen hävdade mycket stora områden.

Valfrid Larssons kommentarer till Stadlings artikel "Fallgropar för vildren i Jämtland och Härjedalen", Fornvårdaren IV, Uppsala 1931 (underaktsbilaga 242).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Fångstgroparna har enligt Larsson sedan gammalt varit under bönders och bofastas nyttning och nyttjats av bönder och bofasta för fångst av vildren eller älg.

Valfrid Larssons utredning nr 22 med uppgifter om fångstgropar (underaktsbilaga 350).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Utredningen åberopas i anledning av vad samebyn anför om fångstgropar.

Utdrag ur Nils Sundkvists artikel "Boplatser och människor i sörbyarna i Rätan" (underaktsbilaga 245).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av utdraget framgår att bofasta satte sig ned i Bryngelhögen, Böle, Klaxåsen, Nederhögen och Söderhögen i vart fall från 800-talet och framåt samt att alla byarna var etablerade på 1500-talet.

Professor Evert Baudous sex yttranden i "Renbetesmålet" avgivna den 19 april 1993, den 10 januari och den 16 september 1994, den 27 augusti och den 15 september 1995 (underaktsbilagorna 341-346), redovisade i tingsrättens dom sid 40-44, samt dennes yttrande den 23 augusti 2001 (underaktsbilaga 347).

Professor Kjell Haarstads bok "Sörsamisk historie", (underaktsbilaga 348).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Kjell Haarstads slutsats är (sid 296) att det skett en successiv samisk flyttning söderut och att samerna först under 1600-talet nådde den västra delen av de södra Jämtlandsfjällen.

Professor Gösta Holms skrift "Hur länge har det funnits samer i Jämtland-Härjedalen?" (underaktsbilaga 349).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av skriften framgår sammanfattningsvis att inga språkliga bevis presterats för samers närvaro i mellersta och södra Jämtlands och Härjedalens fjällvärld före 1500-talets mitt.

Utdrag ur Janrik Bromés arbete "Jämtlands och Härjedalens historia", tredje delen 1645-1720, sidorna 162-170 (underaktsbilaga 356).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Utdraget åberopas till stöd för att samerna först under sen tid, 1600-talet, kommit till södra Jämtland.

K.B. Wiklunds artikel "Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen?", publicerad i Jämtländska studier, Uppsala 1928, sidorna 391- 412 (underaktsbilaga 357).

Fastighetsägarna har angett att bevisstemat är detsamma som för Bromés arbete.

Samebyn

Samebyn har – i motsats till fastighetsägarna – inte uttryckligen åberopat vad samebyn och dess medparter anförde i renbetesmålet, men har i olika sammanhang hänvisat till detta. Samebyarnas argumentering i renbetesmålet återges därför i det följande.

Tingsrättens dom

Samebyarna har till utveckling av sin talan anfört följande.

Samernas (och deras förfäders) utbredning och sydgräns i Skandinavien under förhistorisk tid sammanfaller i Sverige i stort med den så kallade Norrlandsgränsen, som går genom norra Dalsland, södra Värmland, Västmanland och norra Uppland samt i Norge ned mot Oslotrakten. Så långt söderut finns kvarvarande boplatser. Härjedalen utgjorde sålunda ej någon sydgräns i dåtida utbredningsområde. Arkeologiska utgrävningar visar att i Härjedalen liksom annorstädes i det samiska området hade utvecklats en fångstkultur med jakt och fiske som viktigaste näringsfång. De viktigaste villebråden var älg och ren, som fångades i fångstgropar. Denna fångstkultur var rörlig och utnyttjade markernas resurser på ett extensivt sätt med säsongsbundna vistelser på olika boplatser under en eller kanske ett par perioder inom en årlig cykel. Redan under forntiden uppkom alltså en situation av det slag som i modern tid ansetts utgöra stöd för en på urminnes hävd grundad jakt- och fiskerätt för samerna till mark och vatten i Härjedalen.

Vid vår tideräknings början växte det fram nordiska bygder i centrala Jämtland. Vid vikingatidens slut, 1000 år e Kr, hade dessa åkerbruksbygder vuxit, men de täckte fortfarande endast en bråkdel av landskapets yta i huvudsak koncentrerade kring Storsjön. Inga sådana bygder är däremot kända från Härjedalen från denna tid. I Härjedalen liksom i större delen av Jämtland synes samer ha fortsatt att leva på traditionellt sätt. Det finns ett skriftligt belägg för att samer inom det sydsamiska området på 1100-talet höll tamrenar som körrenar. Redan vid vikingatidens början, ca 800 e Kr, kan tamrenskötsel ha förekommit på samma sätt som i Norge. Särskilt tämjda renar användes där som lockdjur vid jakt på vildren. Under lång tid framåt utgjorde dock förmodligen jakt på vildren och annat vilt liksom fiske de huvudsakliga näringsgrenarna i Härjedalen. I takt med att renar tämjdes och hölls under kontrollerade former utvecklades också en grund för rätt till renbete. Det kan antagas att hållandet av renar bidrog till att utveckla en årscykel med tydligare perioder för flyttning mellan olika marker. En exakt tidpunkt när denna övergång

till helnomadism – varmed avses ett levnadssätt som utmärktes av längre flyttningar, ett större antal tamrenar och renskötsel som huvudnäring – ägde rum, kan ej med säkerhet anges. Övergången till helnomadism i Härjedalen ägde sannolikt rum under 1600-talet.

Det saknar ej rättslig betydelse i målet att det existerade en tidig samisk kultur i Härjedalen. Den tidiga samiska kulturen har byggts upp på olika former av fångst. Tyngdpunkten i näringsutövningen har förskjutits från jakt och fiske till renskötsel i samband med att samerna övergick till s k helnomadism. Den tidiga samekulturen har sålunda följts av en kultur där renskötseln är av central betydelse. Påvisandet av en tidig samekultur inom ett större område, som exempelvis inom Härjedalen, utgör därför ett mycket starkt stöd för att renskötsel funnits under mycket lång tid inom samma område, om denna kan påvisas ha ägt rum under någon tidsperiod eller fram till idag.

Vad gäller Härjedalens äldre historia har docenten Inger Zachrisson genom skrifter och utlåtanden i målet utvecklat att det arkeologiska materialet visar på ett fredligt möte mellan samer och skandinaver och att de levde i ett slags symbiotiskt förhållande under vikingatid och tidig medeltid i mellersta Skandinavien i inland. Av hennes arbete ”Härjedalens äldre historia” och av henne avgivna utlåtanden framgår **att** samernas (och deras förfäders) utbredning och sydgräns i Skandinavien under tidig förhistorisk tid sammanfaller i stort med den så kallade Norrlandsgränsen, **att** det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen uppbyggd på olika former av fångst, **att** denna kultur kan indelas i en församisk/samisk kultur, som existerat under forntiden och att denna kultur från senare delen av forntiden, från ca 100 e Kr, också med säkerhet kan benämnas samisk, **att** denna samiska kultur fortlevat till utgången av medeltiden (1500 e Kr), **att** den samiska kulturen varit föremål för ackulturation, dvs att den påverkats av germansk/nordisk kultur, och att även viss assimilation ägt rum, **att** renen hade en plats i den samiska kulturen fram till 1500 e Kr och **att** det finns ett flertal arkeologiska utgrävningar, vilka i förening med andra källor styrker detta sakförhållande.

Vad Inger Zachrisson anför i sina yttranden om nutida arkeologiska forskningsresultat rörande en tidig samisk kultur vinner stöd av professorn Knut Bergslands språkforskning. Bergsland, som avgett yttranden i målet, har givetvis i denna forskning haft anledning att fördjupa sig i historiskt källmaterial om samiska Ortsnamn under medeltiden. Bergsland förklarar hur en minoritetsgrupp kan komma att bruka majoritetsgruppens benämningar på större lokaler så att det efter en längre tid kan vara svårt eller omöjligt att veta vad som kan ha "gått i glemmeboken" men detta kan inte tas som en intäkt för att samiska namn saknats. Bergsland utvecklar frågeställningen angående samiska lån från nordiska språk i exemplet Glän och konstaterar att lånet betyder att samisk- och nordisktalande möttes senast under senmedeltiden men att det också kan ha varit tidigare. Avslutningsvis framhåller Bergsland att detta betyder att samer har uppehållit sig i området sammanhängande sedan i vart fall senmedeltiden och att det därför inte behöver ha varit något längre glapp – om ens något – bakåt i tiden till samiskt bruk på Vivalen. Bergslands yttrande visar – i förening med Inger Zachrissons utlåtanden – att det har förekommit en tidig samisk kultur i Härjedalen och att denna enbart genom språkforskningen kan beläggas ha mött en nordisk kultur senast under medeltiden och att fastighetsägarnas påstående att samerna först under ett sent historiskt skede trängts i Härjedalen framstår som osannolikt. Förebringad utredning talar fastmera för att samer uppehållit sig inom nuvarande gränser för Härjedalens kommun även efter den tidsperiod som kan verifieras genom arkeologiska utgrävningar.

Samebyarna har som bevisning åberopat **1.** docent Inger Zachrissons skrift "Härjedalens äldre historia" 1992, artiklarna "Mötet mellan skandinaver och samer" 1993, och "Herdalir i Finnland – Finnlendinga i Herdala" 1994, samt fyra av henne avgivna yttranden, daterade den 17 september 1993, 19 november 1994, 25 juli 1995 och den 11 september 1995, **2.** ett av professorn Knut Bergsland den 6 augusti 1994 hållet föredrag "Om sydsamiske dialekter och stadsnavn, Sydsamiske stadsnavn" och en av denne utgiven skrift "Bidrag till sydsamens historie" samt fyra av denne avgivna yttranden, daterade den 29 januari 1995, den 13 februari 1995 samt den 4 juli och den 14 september 1995 och **3.** en av professorn Gösta Holm författad artikel "Finnanger".

Samebyarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Inger Zachrisson och Knut Bergsland.

Inger Zachrisson har i sina skrifter och yttranden sammanfattningsvis uttalat följande.

Härjedalen var under hela forntiden (dvs 7000 f Kr-1100 e Kr) en del av det cirkumpolära kulturområdet med en nordlig fångstkultur. Lämningar av denna kultur finns i Sverige ner till norra Dalsland, södra Värmland, Västmanland och nordvästra Uppland i söder. Sådana lämningar finns också från större delen av Norge och Finland. Inom hela detta område finns samband och starka kontakter österut. Det var kulturkontinuitet från äldsta stenåldern och framåt. Skandinavien har från stenåldern och framåt haft två skilda kulturer, en i norr och en i söder – kanske på två skilda invandringsvägar. Redan på stenåldern fanns dock tecken på utbyte, interaktion mellan dem. Samisk etnicitet (folktillhörighet) har, förmodligen gradvis, vuxit fram inom fångstkulturen i norra Fennoskandia-nordvästra Ryssland. När detta har skett är en definitionsfråga. Benämningen samisk används av vissa arkeologer från första tusendet e Kr om den nordliga fångstkulturen. Dessförinnan kan kulturen kallas proto- eller församisk. Det innebär att protosamisk kultur en gång varit utbredd över minst tre fjärdedelar av nuvarande Sverige och de flesta av dagens norrlänningar torde ha genetiska rötter till denna. Denna fångstkulturs bevarade fast fornlämningar i Härjedalen utgörs främst av boplatser, fångstgropar för fångst av storvilt – älg och ren – samt hällmålningar. Sporadisk sädesodling kunde förekomma liksom hållande av småboskap. Fynd av asbestkeramik kan indikera att järn framställdes med en östlig teknik under perioden 1000 f Kr-300 e Kr. Fram till ca 200 f Kr är den bild som fynden från Härjedalen ger helt överensstämmande med den i Jämtland och vidare norrut. Älgen var, att döma av bevarat osteologiskt material från boplatser (måltidsrester), det viktigaste stora bytesdjuret under hela forntiden i norra Sverige.

Det är också det djur som helt dominerar hällbilderna i norr. Också andra minnen av älgkultur finns i norra Fennoskandia och nordvästra Ryssland. Renen tycks först relativt sent ha fått en central plats i samisk kultur inom nuvarande svenskt område.

En tamrenskötsel i mindre skala tycks ha vuxit fram under det första årtusendet e Kr. Dessförinnan kan enstaka renar ha nyttjats som last- och dragdjur och som lockdjur vid vildrensjakt. Från ca 200 f Kr finns bevarade gravar i Härjedalen. Vissa gravseder har lånats in från germanskt/nordiskt område, medan andra, som att lägga ner horn och ben av älg och ren på gravarna, är inhemska. Från åtminstone tiden ca 800-1200 e Kr är en samisk boplats med gravfält i nordvästra Härjedalen vid Vivallen. En kåtatomt med typisk härd har daterats till 800-tal och en annan likadan till 1200-tal. I dem och en avfallshög fanns renben. Gravarna tillhör främst 1000- och 1100-talen, dvs senare än icke-kristna gravar är kända från de nordiska bygderna i norra Sverige. Gravskicket hade typiska samiska drag som näversvepningar. Gravgåvorna visar samma kombination av vissa samiska, östliga och nordvästeuropeiska föremål som från samiska offerplatser och gravar i norra Fennoskandia.

En förmodligen samisk, icke-kristen grav från 1200-talet har undersökts på en stenåldersboplats vid Vikarsjöarna. Vid vikingatidens slut, ca 1000 e Kr, hade åkerbruksbygder i Jämtland med sina typiska höggravfält och nordiska ortnamn vuxit, men de täckte fortfarande endast en bråkdel av landskapets yta. Inga sådana bygder är däremot kända från Härjedalen. Däremot talar fornlämningarna här från ca 200 e Kr om ackulturation – att drag lånades in från germansk/nordisk kultur – och så småningom, under järnålder-tidig medeltid (dvs 550-1300 e Kr), kanske också om viss assimilation. Få arkeologiska undersökningar har dock gjorts som kan berätta om det mer i detalj. Man anser i dag att den inre utvecklingen varit den förhärskande i hela Fennoskandia. Det innebär att, även om man inte kan utesluta en viss inflyttning söderifrån, förändringarna huvudsakligen beror på att en del av den gamla fångstkulturen övergick till nordisk respektive finsk etnicitet, assimilerades och bytte språk. Det är viktigt att komma ihåg dels att det i många fall rör sig om tolkningar, inte om säkra bevis, dels att samisk kultur varit olika över det stora område där den en gång fanns, att den kan ha varit mångskiftande inom även ett mindre område, särskilt från vikingatid och framåt, liksom att den ändrat sig över tidernas lopp. Vi vet helt enkelt inte alltid idag vad som utmärkte samisk kultur – bosättning och gravskick – under en viss tid i ett visst område. År 98 nämns samer för första gången i skrift hos den romerske historieskrivaren Tacitus. Han kallar dem fenni, en latinisering av finnar,

den västnordiska benämningen på samer. Därefter omtalas ”finnar” eller ”skridfinnar” fortlöpande i källorna. ”Skrid-” är det nordiska ordet ”skrida” (å skidum), att gå på skidor. Den äldsta beskrivningen av tama renar finns i den beskrivning av samer i Nordnorge, som den norske stormannen Ottar gav på 800-talet. Några västnordiska skrivna källor från 1100- och 1200-tal – då Härjedalen hörde till Norge – talar om samer i södra och sydöstra Norge. Det är de två äldsta östnorska ”kristinn réttir”, kristenrätter, i Eidsivathingslag som gällde för det inre Oppland, då omfattande Hedmark, Raumarike, Hadeland och Guldbrandsdalen, och Bogarthingslag för kustområdena ner till Bohuslän, nedskrivna före år 1120. Den norska krönikan Historia Norvegiae, nedskriven 1170-1190, behandlar förhållandena i sydöstra Norge. Här beskrivs samerna med jakt och fiske, näverkåtor, färder efter ren, en ren med tyglar avbildad på en shamantrumma m m. Snorre Sturlasson talar på 1200-talet om samer ända ner mot Oslotrakten. När han använder ordet ”Finnland” tycks han syfta på samiskt område mer allmänt (det nuvarande landsnamnet Finland betyder antagligen Sameland). Han berättar om ett område djupt inne i ”Finnland” som kallas ”Härdalarna”, ett namn som inte kan återfinnas i nuvarande Finland. Det anses därför troligen syfta på Härjedalen.

De äldsta boplatserna man känner i Norrland är från 6000-talet f Kr, några av dem finns i Härjedalen. I Vikarsjösystemet är idag 108 stenålderslokaler kända, platser med skörbränd sten eller avfall efter tillverkning av stenredskap. Fångstgropar finns, som i tid kan vara från stenålder till nyare tid. Fem av platserna längs Vikarsjöarna har gett föremål från tiden före 4000 f Kr, bl a i orörda kulturlager ovanför det översta strandhaket. Slutledningen av detta blir att man i fackkretsar är ense om att Härjedalens äldsta historia helt följer mönstret för den cirkumpolära stenålderskulturen i norra Fennoskandia. Detta stora område har dock varit heterogent och omfattat många olika grupper. I och med att de regionala skillnaderna nu alltmera börjat studeras når man också säkrare kunskaper.

Yngre stenålder-bronsålder; 4000-500 f Kr. Fångstkulturen fortsätter. Fångstmarkens resurser nyttjades extensivt med säsongsbundna vistelser på olika boplatser under en eller kanske ett par perioder inom en årlig cykel. Jakt, fiske och fångst var

basnäringar. Vinterboplatserna var belägna på väl vindskyddade platser intill en myr, kallkälla eller mindre vattendrag. Under andra årstider tycks man ha bott på fiskeboplatser. En typ av bostäder uppträder nu i Härjedalen. Det är s k skärvstensvallar, dvs hyddbottnar, nu bestående av ringformiga, låga vallar runt en något försänkt golvyta. Sådana finns registrerade på ett 40-tal platser i Norrlands inland från Härjedalen och upp till trakten av Hornavan. De tillhör tiden 4000-2000 f Kr och var troligen vinterbostäder. Slutledningen är att Härjedalen fortfarande är en typisk del av det norrländska cirkumpolära kulturområdet som under periodens slut nu av vissa arkeologer börjar kallas samiskt.

Äldre järnålder; 500 f Kr-ca 550 e Kr. Nu har vi de första kända säkra gravarna från Härjedalen. Det är s k skogs- eller insjögravar, i regel oansenliga stensättningar med brandgravar oftast strandbundna och belägna på eller vid boplatser av stenålderskaraktär. Några hundra sådana gravar är hitills kända i norra Sveriges inland, främst mellan Ångermanälven och Dalälven, utanför de nutida jordbruksbygderna. De sträcker sig i tid över ca 1400 år, från ca 200 f Kr-1200-talet e Kr. Dessa gravar är till sin form alltför olika åkerbrukskulturens gravhögar och de äldsta insjögravarna är därtill för tidiga för att kunna härröra från åkerbrukskulturen vid kusten. Andra drag hos gravarna i Härjedalen visar däremot en tydlig icke nordisk tillhörighet: på vissa har man offrat ben och horn av älg och ren på samma sätt som skett vid 500-talet på en liknande grav i Lappland. De här gravarna i Härjedalen har också tolkats som samiska. Gravfältet på Krankmårtenhögen, daterat till ca 200 f Kr-200 e Kr, är det märkligaste järnåldersgravfältet som är känt i Härjedalen. På tretton av de tjugofyra rektangulära gravarna funna där var ben och horn deponerade, på elva av dem horn och delar av ren- och älgkranier, på en ben av ren och på en annan horn av ren och älg. På Smalnäset i Lossen fanns trettiofem gravar, tätt liggande på en sydvänd udde. De dateras till tiden från ca 100 f Kr-100 e Kr. Här har skett ett liknande ”offer” som på Krankmårtenhögen. På en grav fanns hornrester av ren och älg. På Halvfariudden i Övre Grundsjön fanns sju eller åtta gravar, närmast runda stensättningar, 3-5 meter i diameter. Älg- och renhorn inklusive delar av kranier av ren obeserverades på en av dem.

Reinen tycks först sent ha fått en central plats i samisk kultur inom nuvarande svenskt område. Nya arkeologiska-paleoekologiska undersökningar i norra Norrlands inland har lett till att skogssamisk tamrenskötsel där anses ha vuxit fram under det första årtusendet e Kr, troligast under dess första hälft. Dessförinnan kan dock enstaka renar ha använts som drag- och lastdjur och som lockdjur vid vildrensjakt. En ökad rörlighet indikeras också av att man nu i ökande drag bosatt sig längre bort från vattendragens stränder än förut. I Sverige har tidigare funnits två raser av vildren, fjällvildren och skogsvildren. Bägge utrotades på 1870-talet. Fjällrenens sista uppehållsområde i Sverige var gränstrakterna Härjedalen-Dalarna, och skogsrenens gränsområde var Härjedalen-Dalarna-Hälsingland. Fjällvildrenen hade en nordligare utbredning i Eurasien än skogsvildrenen och fanns längs hela Skandinaviska halvöns inre. Skogsvildrenen var ursprungligen utbredd över hela Finland och ett stycke in i Norrbottens kust- och skogsland.

Yngre järnålder-medeltid (550-1500 e Kr). Lämningar efter den cirkumpolära fångstkulturen utmärktes långt fram i järnåldern av fångstboplatser. Ett visst bruk av slagna redskap av hårda stenarter har ibland levat kvar parallellt med att föremål av järn användes. Vid Horrmundssjön i Transtrands socken i nordligaste Dalarna fanns slagna stenredskap och avslag i en skogsgrav från 700-talet. Andra gravar här från 500-talet, bl a med den typiskt samiska formen av skinnskrapa, har också av Åke Hyenstrand tolkats som samiska, medan den från 700-talet, också med en sådan skrapa, en trolig kvinnograv, betecknats som lagd över en medlem av samernas ättlingar. På många fångstboplatser i såväl Jämtland som Härjedalen har föremål från olika delar av järnålder och medeltid kommit fram. Det kan inte bara vara en slump. I Härjedalen, t ex vid Vikarsjöarna, har föremål från yngre järnålder och medeltid påträffats. Det har också tolkats som att man fortsatt att använda de här platserna sent och att fångstkulturen i Härjedalen och Jämtland kan följas till in i medeltiden. Vid vikingatidens slut, ca 1000 e Kr, hade åkerbruksbygderna i Jämtland med sina typiska höggravfält och nordiska ortnamn vuxit i storlek men täckte fortfarande endast en bråkdel av landskapets yta. Inga sådana bygder är däremot kända från Härjedalen. I större delen av landskapet tycks samer ha fortsatt att leva

på traditionellt sätt i en form av fångstkultur med inslag av boskapsskötsel och sporadiskt åkerbruk. Andra lämningar talar för olika övergångsformer och ackulturation. Få arkeologiska undersökningar har dock gjorts som kan berätta om det mer i detalj. När det gäller etnisk tillhörighet är en del av det arkeologiska materialet från Härjedalen från denna tid svårtolkat. Nu kommer ännu flera drag av annan kultur än den samiska in. Man anser i dag att den inre utvecklingen varit den förhärskande i hela norra Fennoskandia. Det skulle innebära att, även om man inte kan utesluta en viss inflyttning söderifrån, förändringarna huvudsakligen skulle bero på att en del av den gamla fångstkulturens medlemmar så småningom övergick till nordisk kultur, assimilerades och bytte språk. Det finns inte längre så stora likheter med Jämtland som förr. Nu finns i stället mycket som är jämförbart med företeelser i Dalarna, Gästrikland, västra Hälsingland och med höglänta områden på norska sidan gränsen. Insjögravar är kända fram till och med 1200-talet. Vid Vikarsjön i mellersta Härjedalen, på den stenåldersboplats där kvartsit bearbetats ännu under äldre järnålder, undersöktes en brandgrav från 1200-talet. I graven låg bl a en kam, bronsbleck, järnföremål, skrapor av flinta samt ben av bl a får/get, ekorre, fågel och fisk, varav mycket gädda. Det är märkligt med en så sen brandgrav och en så sen icke-kristen grav. Den tolkas också som samisk.

Vid Vivallen i nordvästra Härjedalen, ca 5 kilometer nordväst om Funäsdalen, finns ett exempel på samisk bosättning och gravar från vikingatid-medeltid. De delvis rika gravgåvorna uppvisar just den speciella kombinationen av vissa samiska, östliga och nordvästeuropeiska föremål som utmärker de stora samiska offerplatserna i norra Sverige och samiska gravar i Nordnorge. Av samisk typ finns ett dussin pilspetsar från tiden 1000-1200 och ett antal hängbleck av brons. Bland de östliga bronsprydnaderna märks finsk-östbaltiska ringspännen, som både i Nordnorge och Nordsverige visat sig utgöra samiska lämningar. De döda på Vivallen har svepts i näver. Det är ett typiskt samiskt, förkristet gravskick. Gravarna sträcker sig över åtminstone 1000-1100-talen, kanske ännu senare i tid. Vid fosfatprovstagnning där på var tionde meter visade sig också äldre kulturlager på två ställen. Bägge kunde C 14-dateras till vikingatid. Boplatsen har nu sammanlagt fem C 14-dateringar, som visar att den varit bebodd åtminstone under tiden 800-1200 e Kr. En kåtatomt kom fram på en svag förhöjning

med en rektangulär helt stensatt härd i mitten. I härden låg obrända, mörkgråa ben, förmodligen av en vildren. Benen har daterats till ca 840 e Kr, vilket sammanfaller med dateringen av kol från härden. I en avfallshög på boplaten låg bl a ben av stor ren och av get eller får. Benen har daterats till ca 1150 e Kr. Också ett annat känt gravfält i Jämtlands län bör t ex vara samiskt. Det är beläget på Långön i Hotingsjön i nordöstra Ångermanland. Det dateras till 900-1100-tal och utgörs av tolv låga högar. Vivallen är idag allmänt erkänd som en samisk plats, även av t ex Evert Baudou, som i sina skrifter tidigare svängt mellan olika uppfattningar härom. Åtskilliga norska arkeologer, etnologer och historiker besökte vidare Vivallen under utgrävningarnas gång, och alla var eniga om tolkningen av den samiska kåtatomten som grävdes fram.

Inger Zachrisson har vid vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hennes i målet åberopade skrifter och yttranden.

Knut Bergslands föredrag och yttranden har sammanfattningsvis följande innehåll.

De äldsta källorna till namnverket i det sydsamiska området är skattelistor och liknande på nuvarande svenska sidan av riksgränsen och de kartor över Jämtland och Härjedalen som Thomas Christoffersson Hadraeus tecknade 1645 och 1646 omedelbart efter avträdelsen av landskapen Jämtland och Härjedalen till Sverige. Också gränsöverenskommelsen 1751 förde sydsamiska ortsnamn i dagen men bara från själva gränsområdet. Det första detaljerade kartverket i Norge, rektangelkartorna som från Trøndelags del kom ut åren 1881-1890, var starkt präglade av tidens hårda förnorskningspolitik på så sätt att samiska ortsnamn bara ställvis efterfrågades eller helt enkelt blev utelämnade på kartorna. De svenska generalstabskartorna från början av 1900-talet var mera liberala och ger en sannare bild av verkligheten.

Söderöver, där närheten till icke-samer är särskilt gammal, har det bara sällan hänt att samiska ortsnamn tagits över av icke-samiska grannar och på så sätt också upptagits på kartorna.

Särvsjö. På Hadraeuskartorna från 1646 finns således namn **Sarve/Sarvesjöarna**, varifrån **Servan/Serfwen** (Särvån) rinner söderut till Ljusnan ovanför Hede. Älvsnamnet är tydligen omvandlat efter mönster av Ljussnan (Ljusnan). Jågnan (Ljungan), Ranadan (Rånden) och flera andra namn på kartorna från 1646, eftersom namnen tydligen lånats från samiskan. Då Erik Modén skrev sin bok "Härjedalens ortnamn och bygdesägnar" var han inte främmande för att namnet Särvsjön kunde vara av samiskt ursprung. Det samiska huvudnamnet är **sarve**, med professor Björn Collinders skrivsätt **sar'vë**, ("dalgången omkring Särfån"), som troligen betyder "älg". Formen Sarven i sjö- och älvsnamnen är genitiv av huvudnamnet. I skrivformen **Sarf** och **Särf** står det i den äldsta svenska jordeboken för Jämtland från 1646 som namn på en del av skattelandet till "finnekongen" ("samekungen") Mårten Jonsson, som enligt landshövding Strijks brev den 3 mars 1646 till landshövdingen Ivar Nilsson i Hudiksvall hade "frihetsbrev" på sitt skatteland, utställt av danska myndigheter före landavträdelsen 1645. Det är därför ställt utom allt rimligt tvivel att förledet i namnet **Särvsjö** är av samiskt ursprung nämligen primärt dalnamnet **Sarve**, Elg(dal). Det svenska namnet **Särvfjället**, som härletts från namnen **Särvsjö** och **Särvan** (alltså i sista hand från det samiska **Sarve**), uppträder första gången i dokument i den förvanskade formen "Slefwen fiäll" i en förklaring, som "lappländzman Tomas Andersson i Vindersåker fiäll" avgav den 29 oktober 1668. Det var då tal om belägenheten av **Saris**, som från 1649 kom in i jordeboken i stället för **Sarf/Särf** och senare gick igen som bl a "Seris lappfjäll" intill Lappfjället Seris och Flatrum fjäll (Flatruet) blev skrivet 1764. **Saris** 1649 är till synes att läsa **Sar-ris**, där det andra ledet betyder bergsrygg. Det har således uppenbart samma förled som fjällets senare samiska namn, **Saar-fielh**, där det andra ledet är nordiskt. **Sar-** kan naturligtvis inte förklaras med det gammalsvenska ordet saar liktydigt med sjö. Den kan med sina långa vokal (aa= -ä) heller inte ha något språkligt att göra med det samiska dalnamnet **Sarve**. Enligt landshövding Strijks brev av den 3 mars 1646 hade "finnekongen" Mårten Jonsson kommit till denne på Sunds prästgård för att få sitt danska frihetsbrev på "sine fiällar" förnyat, som "een part --- sträcka sigh till Norige, een deel till Herredalen och en deel till Jempteland". Sistnämnda del hade han "bebreefuat" honom på, alltså den del som samma år kom in i Jämtlands jordebok under Kalls socken, bl a med **Sarf/Särf**, från 1649 **Saris**. I dag ligger denna del av "finnekongens"

gamla lappland i Härjedalen, men den nuvarande gränsen mot Jämtland blev fastlagd först år 1800. Om gränsen hade varit strid mellan bönderna (Vemdalen-Klövsjö) över 300 år. På den första Hedraeuskartan från 1645 är gränsen i nordväst dragen endast till Börtnan. På den andra kartan från 1646 är gränsen dragen efter vattendelaren mellan Ljusnan och Ljungan, bl a över Särvfjället (på kartan utan namn), alltså som i jordeboken. På den tredje kartan följer gränsen Ljungan nordvästöver.

När det år 1668 anges att ”Selfwen fiäll” (Särvfjället) inom Härjedalsböndernas ”boehampner en half mijhl från gårdherne der allmogen sine fäbodhar bruka” (dvs vid Särvsjö), torde förklaringen vara att bönderna hade fördrivit ”finnekongens” folk från Sarf/Särf och anlagt fäbodar vid **Servesjöarna**. Strijks brev till Ivar Nilsson omfattade förutom ”finnekongens” gamla skatteland också ett område, som enligt dåtidens uppfattning låg i Härjedalen, alltså söder om **Sarf** och **Saris**. Detta bekräftades av landshövdingen Ivar Nilssons resolution den 30 oktober 1646, vari det heter att ”Lapparnas fougde”, alltså på Härjedalssidan, hade klagat över att han inte fått tillbörlig skatt från samerna, eftersom de gömt sig på hemliga platser, där de inte borde vara. Resolutionen kom till i Hudiksvall och utan att samerna blev hörda. Den gick bl a ut på att alla de ”Lappar samt Lössfinnar”, som dittills hade färdats ”der på skogarne”, skulle skynda sig bort därifrån ”medh deras Renar och alla andra Pagagie” till ”de ordter, Skogar och fiäll”, där de borde ha sina hemtrakter. Samerna hade alltså ren i området före 1645. Fastighetsägarna har därför fel, när de påstår att ”renskötseln under 1600-talet inte hunnit längre söderut än till Helags”. Redan **Sarf** och **Saris**, som upptogs i Jämtlands jordebok före 1650, ligger ett gott stycke söder om Helags.

Valmåsen. Gården **Valmåsen** anlades så sent som på 1700-talet vid Ljusnans utlopp i sjön Lossen. Enligt Erik Modin härleder sig namnet ”troligast från en bergshöjd **Valma**, från vilken den landrygg eller års utgår, varpå byn är belägen”. **Valmåsen** synes enkelt och naturligt förklaras komma från samiskan och det samiska vealma passar också långt bättre än det obskura **Valm** som förklaring till älvsnamnet Valmen, 1646 Valman, och insjönarnas namn Valmen i Tännäs. Kartornas namnformer är naturligtvis inte samiska, men de kan ha meddelats av bönder, som lånat namnen från samer tidigare, älvsnamnet i allt fall före 1645. Med hänsyn till att samerna efter 1645 blev

tillbakaträngda vid böndernas utvidgning av fåbodar och bosättningar, synes det rimligt att tänka sig att de nämnda namnen skiljer sig från tidigare tider, då samerna hade ett vidare bruksområde.

Skarnja. Nordväst om Skarvarna, som enligt kartläggning år 1688 var gräns för Funäsdalens område (bl a inklusive Vivallen), fanns det enligt upplysningar av samer till Gustav Hessellbrink och Björn Collinder ”ett gammalt lappskatteland” vid namn **Skarnja**, som betyder djup trång dalgång mellan fjäll, har dalen söder om Klinken vid Ljusnan upp till Ösjesjön, där lappläget låg. På samiska kallas sjön **Gillen-jaevrie**, lappläget **Gillen-gäetieh** eller **Gille**, som kan vara det samiska ordet **gille**, som betyder gräsbevuxen, skoglös ”bakhemans” eller kanske ett gammalt lån från gammalnorska **gil**, på modernt Härjedalsmål **jël** som betyder detsamma som det samiska ordet **Skarnja**.

Sjön **Glen**, vid vilken Tåssåsens sameby sedan gammalt har haft som höst- och vårtrekt, blev först känd 1840 som **Glee**, på Hedaeus karta 1646 Glään (med bestämd artikel). Namnformerna Glen i Oviksfjällen och Glän i Tännas är nordiska. Glen i Oviksfjällen kallas på samiska **Klieren-Jaevrie**. Den i Tännäs belägna sjön Glän, 1646 Glään, på samiska kallad **Kleaden-Jaevrie**, den sydligare varianten av namnet som representerar en äldre samisk form **Kleade**. Namnet kan vara ett lån till samiskan tidigare under medeltiden.

Lånen betyder naturligtvis att samisk- och nordisktalande möttes i respektive områden senast under senmedeltiden men säger inget om vem som kom först. Samerna kunde ju ha haft sina egna namn på trakterna som annorstädes, innan de lånade de nordiska, men bevisas kan det naturligtvis inte. Då den samiska namntraditionen förts vidare till vår tid (1942), har det nödvändigtvis varit samer i området under hela denna tid.

Namnet förutsätter umgänge mellan nordisk- och samisktalande från medeltiden. Det västra Glän ligger en mil sydväst om Ösjesjön i det gamla ”lappskattelandet” Skarnja, som ligger nordväst om Skarvarna som enligt kartläggning år 1688 var gräns för Funäsdalens område med bl a den kända Vivallen. Funäsdalen är som bygd känd från

1546 men hade åren 1557-1559 endast tre skattebetalande bönder. Inom dessa områden har det alltså varit god plats för jakt av gammalt slag både för bönder och samer och för samers renskötsel, i vart fall innan den fasta bosättningen började skjuta fart under nästa sekel.

Man bör komma ihåg att den samiska namntraditionen intill det allra sista varit helt muntlig. Ifrågavarande lån betyder därför att samer uppehållit sig i området sammanhängande sedan senare medeltiden eller därförut. Luckan bakåt till samiskt bruk på Vivallen behöver alltså inte ha varit så stor, kanske ingen.

Knut Bergsland har vid vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med hans i målet åberopade föredrag och yttranden.

Hovrättens dom

Samebyarna har vad gäller renskötselns utveckling anført att övergången till helnomadism eller rennomadism – varmed avses ett levnadssätt som utmärkes av längre flyttningar, ett större antal tamrenar och renskötsel som huvudnäring – inte med säkerhet kan tidsbestämmas, men att övergången till helnomadism sannolikt skedde i Härjedalen under 1500-talets slut.

Inger Zachrisson har i ett till hovrätten ingivet yttrande kompletterat sina yttranden till tingsrätten varvid hon bl.a. redogjort för det s.k. Sörsamiska projektet (1997) och därefter redovisat sina forskningsresultat. Av hennes yttrande framgår i dessa delar följande.

Sörsamiska projektet är namnet på det stora tvärvetenskapliga forskningsprojekt som pågått under 1980- och 1990-talen, knutet till Statens historiska museum. Utifrån dels nya undersökningar i västra Härjedalen och studier av annat arkeologiskt material från mellersta Sverige och södra Norge, dels resultat från en rad andra vetenskaper, har en ny bild av samisk historia i området under främst tiden 1-1300 e. Kr. kunnat läggas fram. Den nya helhetsbild som har växt fram innebär egentligen en återgång till den

uppfattning som var allmän hos 1800-talets forskare i historia, språk och arkeologi, nämligen att samerna var urbefolkning i hela eller större delen av Skandinavien. Sörsamiska projektet utgick från nya undersökningar av Vivallen. Gravarna vid Vivallen har bestämts som samiska och boplatzlämningar samtida med gravarna har lokaliserats. Idag är tolkningen av denna plats och dess minst 400-åriga samiska historia (800-1200 e. Kr.) allmänt erkänd.

Det finns tre olika uppfattningar om den kulturhistoriska processen i mellersta Skandinavien järnålder-medeltid. Enligt ett synsätt skulle en fast "kulturgräns" ha funnits genom Jämtland-Ångermanland under 2000-3000 år, beroende på brist på kontakt mellan samerna norr om den och nordborna söder därom. Det andra synsättet utgår från det arkeologiska materialet och diskuterar knappast etnisk tillhörighet. Detta synsätt utgår från klara skillnader mellan å ena sidan en mobil fångstkultur i inlandet och å den andra sidan en agrar kultur vid kusten. Denna dualism i fornlämningsbilden är tydlig och allmänt vedertagen. Det tredje synsättet, vilket hon själv har utvecklat inom ramen för Sörsamiska projektet, är en vidareutveckling av det andra synsättet, utifrån en tvärvetenskaplig syn. Enligt detta synsätt har samisk kultur sitt ursprung i fångstkulturen. Inom sörsamiska projektet har arkeologerna Jan Sundström och Martin Gollwitzer behandlat fångstmarkernas järnålder i Jämtland, Härjedalen och östra Trøndelag. Fornlämningarna och fynden är så vitt spridda att det är svårt att tänka sig att de alla skulle härröra från jaktexpeditioner från de då avlägsna bygderna e. dyl.

Vid studier av skelettmaterialet från Vivallen har det visat sig att av fem vuxna individer har sannolikt två samisk bakgrund, en sannolikt nordisk (svensk) bakgrund medan de övriga två hamnar mellan de båda grupperna och troligen utgör barn eller barnbarn till de samer och svenskar som ingått i den biologiskt sammansatta Vivallengruppen.

Järnålderns fångstkultur i Mellanskandinavien måste uppfattas som en självständig kultur. Den har många drag gemensamma med vad som senare kom att utmärka samisk kultur liksom liknande grupper i det stora uralisktalande området (från norska

Atlantkusten i väst till Sibirien i öst), ibland även ett större nord-eurasiatiskt område; det är drag som inte återfinns i nordisk kultur. Skrivna källor och språkliga belägg från Kristi födelse och framåt stöder tolkningen av denna fångstkultur som samisk, liksom muntlig tradition. I Mellanskandinavien tycks de samisk-nordöstliga dragen representera en mer ålderdomlig tradition, med längre kontinuitet bakåt, till stenåldern, än de nordisk-sydvästliga. Därmed borde man kunna tala om ett samiskt substrat i fornlämningsbilden. Mellersta Skandinavien var under perioden Kristi födelse-1300 e. Kr. ett område bebott av människor med samisk och med nordisk kulturell identitet. Det samiska samhället var socialt och ekonomiskt skiktat; skiktningen kan dock ha yttrat sig på andra sätt än i det nordiska samhället. Det var ett dynamiskt samhälle; regionala skillnader ersattes alltmer av ”pan-samisk” materiell kultur, tydligast från Vikingatid. Det tycks ha varit ett relativt symbiotiskt förhållande mellan samer och nordbor under hela perioden. Vilket slag av interaktion kan vi då ana? Ett är giftermål mellan medlemmar av de båda kulturerna, i bägge riktningarna. Ett annat är utbyte av produkter och kunskap, i form av specialister från ”de andra”. De var en process av ge och ta. Elementen från den ena kulturen införlivades i den andra som naturliga delar.

Vad gäller resultat publicerade efter 1997 har Inger Zachrisson anfört bl. a. följande.

Det mest uppseendeväckande nyfyndet är lokalen vid Farttjärnarna. Härmed är Vivallen inte den enda kända platsen med lämningar efter samisk bosättning i västra Härjedalen från vikingatid-medeltid. Sedan 1997 arbetar medlemmar i Ruvhten Sitje tillsammans med länsstyrelsen i Jämtlands län med dokumentationsprogrammet ”Från forntid till nutid i Ruvhten Sitje”. Syftet är att tillvarata kunskap om renskötsel och markanvändning hos den äldre generationen renskötare, samt att utifrån dessa uppgifter och egna erfarenheter söka och dokumentera kulturlämningar. Arkeologerna Ewa Ljungdahl och Kjell-Åke Aronsson har svarat för det arkeologiska arbetet. Ewa Ljungdahl har därvid anfört följande. ”Genom projektets arbete har ett tidigare oregistrerat samiskt kulturlandskap kunnat påvisas på privatmark i västra Härjedalen. Det finns även talrika lämningar på renbetesfjällen, men detta torde knappast förvåna någon. Särskilt intressant är den gamla bosättning som påvisats vid Farttjärnarna ...

... från ungefär samma tid som bosättningen vid Vivallen, dvs. sen vikingatid/tidig medeltid. Projektets resultat ger vid handen att den gängse bilden av den sydsamiska bosättningen i Härjedalen vad gäller ålder och utbredning kan ifrågasättas. ... Det förhållandet att det finns ett stort antal samiska lämningar längs hela Össjödalen, från Klinken i norr till väster om Bruksvallarna i söder, visar att detta är ett gammalt samiskt kulturlandskap. Namnet Finntjärnen sydväst om Össjökläppen måste också ses som en tydlig indikation på samisk närvaro i området i äldre tid.” Av Ewa Ljungdahls uppgifter framgår vidare att tre härdar vid Rogens östra strand har daterats till 1200-, 1300- och 1400-tal, vilka tyder på en samisk bosättning under 1100-1300-talen. Vidare har en trolig kokgrop vid Gröndalen daterats till 400-500 e. Kr.

Sammanfattningsvis har en bild av en tydlig och lång samisk historia i såväl Härjedalen som angränsande områden gjorts tydlig. En lång rad forskare, från olika discipliner, står bakom denna ”ny-gamla” historiesyn, som idag blir alltmer erkänd. Enligt denna huvudsyn är samisk kultur utgången ur en fångstkultur. Med den utgångspunkten talar helt övervägande skäl för en kontinuerlig samisk närvaro i Härjedalen i tiden före 1600-talet.

Inger Zachrisson har därutöver vad gäller utvecklingen av tamrenskötsel förklarat att denna gick långsamt och att det var först på 1600-talet som det förekom tamrenskötsel i större skala, varvid 1600-1800-talen var den intensiva renskötelsns period.

Samebyn har vidare anfört (i detta mål).

Fastighetsägarna påstår att det finns omfattande material som visar bl a hur samerna kommit norrifrån och nått fjällen i södra Jämtland och Härjedalen i förhållandevis sen tid, att det inte förekommit renbete utanför renbetesfjällen och att det inte funnits utrymme för utveckling av rensköteln annat än i stark konkurrens med byamännen.

Samebyn är av en klart annan uppfattning. De skrivna källor som fastighetsägarna stödjer sig på är författade av företrädare för en härskande majoritetsbefolkning som

ej velat acceptera en samisk närvaro i historisk tid. Den tidiga samiska närvaron i södra Jämtland styrks av de gamla fångstgropsystem för vildren som är av samma typ inom hela det samiska området. Dessa påtagliga bevis kan inte bortförklaras och de spekulationer om ”gravar” och ”källare” som J Stadling skriver om (i underaktbilaga 350) visar endast på den okunskap som författaren och hans sagesmän Tirén och Festin besitter samt den syn på samerna och deras ursprung som var förhärskande på 1930-talet. Valfrid Larssons antaganden om att fångstgroparna använts av bofasta och inte av lappar får tillskrivas samma okunskap. Valfrid Larssons kunskaper var som lantmätare och inte som arkeolog eller etnolog . Hans antaganden beträffande fångstgroparnas ursprung kan inte anses vara värda något i bevishänseende.

Bromés arbete och Wiklunds artikel (underaktbilagorna 356 och 357) speglar på ett mycket tydligt sätt den tidsandans syn på samerna och samernas ursprung snarare än att de baserar sig på ett korrekt historiskt material.

Ingenting i den samisk muntlig tradition talar om att samerna kommit flyttande någonstans ifrån. Vare sig i den muntliga traditionen på sydsamiskt område eller längre norrut.

Johan Turi skriver 1910 i sin bok om samernas liv (underaktbil 158).

Man har inte hört, att lapparna skulle ha kommit hit någonstädes ifrån. Lappen har alltid funnits här i Lappland, och då lappen fordom bodde här vid havskusten, då fanns det inte en enda annan inbyggare vid havskusten, och då var det lapparna gott att vara. Och lapparna har också fordom bott överallt på den svenska sidan. Då fanns det inte bönder någonstädes; lapparna viste inte av, att det fanns andra människor än de själva.

Det kan alltså konstateras att samer funnits här sedan längre tillbaka än vad någon historia kan minnas om.

När inlandsisen drog sig tillbaka från Jämtland för 9000 år sedan skapades möjligheter för både människor och djur att befolka området. Thomas Johansson skriver i ett kapitel i "En bok om Jämtland" (aktbil 159).

En stor del av de senaste hundrausen åren har Jämtland och Härjedalen legat under inlandsisens väldiga täcke, och varit föga inbjudande. Slutet på istiden brukar sättas till 6800 f Kr, när den stora centraljämtländska issjön trängde igenom sina barriärer och tömdes i en väldig naturkatastrof – i bottenlammet bildades den nutida Storsjön. Dewt har sannolikt funnits förutsättningar för människor att bo i andra delar av landskapet någon tid innan den enorma katastrofen inträffade. Klimatet var milt redan under isavsmältningens sista skede. Det gynnsamma klimatet kulminerade under perioden 5000-3000 f Kr, när det var mildare än under nutiden och flera träd och växter fanns här som numera återfinns längre söderut. Några mänskliga lämningar är dock inte kända från tiden före den stora avtappningskatastrofen, utan de ligger något eller några årtusenden framåt. Det betyder att stenåldern kan ha börjat för 6000-7000 år sedan, men man bör inte vara främmande för att lägga till ett årtusende. Tidigare trodde man att området befolkades först omkring 3000 e Kr men nya fynd visar att antagandet inte håller. De allra första stenåldersfynden tillhör emellertid tiden efter 3000 f Kr och fram till tiden för Kristi födelse.

Frågan om de tidiga inbyggarnas ursprung fick i stora drag sin lösning på 1940-talet av den norske arkeologen och etnografen Gutorm Gjessing. Längre betraktades den nordskandinaviska stenålderskulturen som en utlöpare av den sydsandinaviska. Gjessing fann emellertid att flera kulturföreteelser är lika eller likartade inom det väldiga område som löper runt jorden ungefär i jämnhöjd med Skandinavien, d v s Grönland, stora delar av Kanada och Sovjetunionen. Gjessing skapade då begreppet cirkumpolär stenålder. De första inbyggarna här hade med all sannolikhet sin kulturella förankring i de cirkumpolära stenålderskulturerna och kom invandrande från öster till den skandinaviska halvön på landbryggan uppe i norr för att ströva genom landet och så småningom nå Jämtland.

De tidigaste människorna levde som fångstfolk och samlare. Jakten och fisket var deras näring, men också att samla in olika saker som gick att äta såsom örter, bär, frukter, skott, sav, insekter, småkryp osv.

Utmärkande för en sådan kultur är att den ofta präglas av nomadism, människorna flyttar ofta inom ett område på jakt efter föda.

I samma bok nämns det om ett skidfynd från Lövberga i Alanäs vars datering inte närmare kan anges än 1000 f.kr-1000 e.kr. Att samer var de tidiga användarna av skidor finns omtalat redan av Paulus Diaconus som skrev sitt verk i mitten av 700-talet (underaktsbilaga 160).

När det gäller renens invandring i Sápmi finns en beskrivning i skriften ”Ottar” Nickolaus Tyler och Knut Röed (underaktsbilaga 161) skriver där.

Rein er den eneste nålevende klauvdyr-arten som finns runt hele den nordlige halvkule nord for 60 breddgraden. Eurasisk tundrarein som inkluderer både norsk vildrein og tamrein, stammer fra Beringa-refugiet i Öst-Sibir og Alaska/Yukon. Etter siste istid vandret de vestover fra dette området. De spredte seg gjennom barrskogen og tundraområdene i Eurasia fra Sibir till Skandinavia. Hellristninger indikerer at steinalderjegere fanget om temmet reinsdyr for å bruke dem som lokkeduer så tidigt som for 6000 år siden.

I boken Samerna (underaktsbilaga 162) skriver Israel Ruong ett kapitel om fångstgropsystem för renar. Han anför.

Utmärkande för dem är deras placering i landskapet i trånga passager av olika slag. Varest två naturliga hinder närmar sig varandra uppstår ett trångt pass där strömmen av vandrande renflokar trängs ihop. Det är betecknande att samiska har en gemensam beteckning på naturliga hinder av olika slag, nämligen oacci, som är ett gammalt ord med motsvarigheter i flera östliga fränspråk.

I anslutning till dessa fångstanläggningar har man funnit två olika ansamlingar av kåtatomter. Från kåtorna har man haft en utmärkt utsikt över fångstanläggningen. Man har även hittat köttgömmor, dvs stensatta gropar av en typ, som använts bland samerna till senaste tid.

Ett sådant fångstgropssystem för renar med tillhörande kåtatomter och köttgömmor finns vid Glen (karta – underaktilaga 163) som är huvudviste i nuvarande Tåssåsens sameby.

Fångstgropssystemen, kåtatomter m m visar på en kontinuitet i den samiska närvaron i området som sträcker sig längre tillbaks än någon kan minnas. I fråga om en del av kåtatomterna, som varit i bruk under de senare århundradena minns man namnet på de som bodde där . De äldsta är så gamla att ingen minns vem som bodde där. Glen är ett höst- och vårviste där samerna bodde strategiskt under just den tid då renarna vandrade ner till skogen och kom tillbaka på våren. Så var det under tiden innan renarna tämjdes, alltså under den tid fångstgroparna var i bruk och även sedan de i tämjd form vallades mellan olika årstidsbeten. Glen ligger i Aråns dalgång vilken fortsätter ner mot Ljungan och Klövsjö. Från Glen ser man utan vidare bergen vid Klövsjö och söder därom. Längre är inte sträckan.

I senare tid har samernas genetiska ursprung studerats. Lars Beckman har i en skrift, Samerna – en genetiskt unik urbefolkning (underaktilaga 164), redovisat de samiska inflytandet i den svenska befolkningen. Kartan (bilaga 4) visar där ett tydligt samiskt inflytande i de norra och nordvästra delarna av Norr- och Västerbottens län, och ett svagare samiskt inflytande ned genom östra Jämtland och Härjedalen.

Sammantaget ger den muntliga traditionen, isens tillbakadragande, renens utbredning, skidfynd, fångstgropssystem med gamla kåtatomter och genetiska studier en klar bild över att samer och renar funnits i området sedan urminnes tid och att samerna utgör ett ursprungsfolk i Jämtlands län.

När det gäller fångstgropar gjorde lappologen Ernst Manker m.fl. en utredning som utgavs i bokform 1959 "Fångstgropar och Stalotomter" (underaktsbilaga 285).

På sidorna 210-212 omnämns den åldersdatering på fångstgropar som gjorts och som visar på ett bruk kring 800-talet e.Kr. I slutsatserna på sid 212 skriver Manker.

Undersökningarna ha visat, att gropfångsten av vildren bedrivits enligt exakt samma princip, med helt likartade anläggningar, alltifrån lapparnas yttersta områden i nordöst till den lapska utbredningens yttersta kant i sydväst. Detta synes förutsätta ett tidigare uppträdande av lapparna i deras sydligaste områden i Skandinavien, Härjedalen-Idre-Röros-Elgå-området, än man tidigare tagit för givet, såvida inte gropfångsten på ren här utövas av andra än lapparna, vilket dock knappast är antagligt, då den enda kända vildrensfångsten med gropar i Skandinavien som veterligen bedrivits av andra än lapparna, norrsmännens gropfångst på Hardangervidda och annorstädes i de sydvästnorska fjälltrakterna, skett med gropar och anläggningar av helt annan typ. Gränsen mellan den lapska och den norska fångstgroptypen synes kunna dragas vid Österdalen, med undantag för den isolerade förekomsten av den norska typen i den sydjämtska fjällkedjan, vilken sannolikt härstammar från det norska området.

I Inger Zackrissons bok "Möte i Gränsland", sidorna 211-212 (underaktsbilaga 283) redovisas även en kort översikt över fångstgropar, nämligen följande.

Fångstgropar (ofta lagda i system) är ett slag av fornlämningar som tillsammans med järnframställningsplatser tillhör miljön kring insjögravar och fångstboplatser från järnåldern. De torde i många fall vara samtida med dessa och anlagda och nyttjade av samma människor.

Sådana fångstgropar (som alltså inte är detsamma som varggropar) är i Skandinavien kända till norra Dalsland och Arvikatrakten i Värmland i söder. Inga sådana gropar är däremot kända från Skandinavien söder om Norrlandsgränsen. Fångstgropar för älg och ren bör enligt Selinge vara en del av den gamla fångstkulturen. Stig Welinder

har yttrat: "En fråga ... kanske ligger i den nyckeln till förståelsen av fångstgroparna ... varför finns inte fångstgropar för älg i södra och mellersta Sverige? Är jaktmetoden beroende av en taigaterräng? Av att skogsbyte inte förekommer? Är den inte alls miljöbetingad utan kulturbestämnd?

Egil Mikkelsen ser organiserandet av massfångst av vildren i Dovre under vikingatid och medeltid som en eventuell samverkan mellan germaner och samer. Gården Tofte, kungsgård kanske redan på vikingatiden, knyts hypotetiskt till massfångstanläggningen vid Einsethø och till den fångststation som anlades på Tøftom. Kungen hade intresse av att skaffa sig varor som pälsverk, skinn och horn. Han kunde också mobilisera tillräckligt mycket fol för att kunna bedriva massfångst. Man kan inte utesluta att anläggningen och massfångsten vid Einsethø etablerades med hjälp av samisk specialistkompetens; anläggningen har en rad drag som återfinns i motsvarande anläggningar i samiska områden i norr. Skildringen av Svåse som var finn, same, bodde i en gamme och hade fått kungens tillstånd att sätta upp sin gamme på eller vid kungsgården i Dovre har betraktats som en indikation på samisk bosättning i Dovre under medeltid.

I husgrunder vid Vesle Hjerkin i Dovre från 700-1400-tal var de flesta benen av ren.

Vilka som anlagt de stora fångstgropssystemen från vikingatid-äldre medeltid i Jämtland och i Härjedalen har diskuterats. Det har föreslagits att de främst varit knutna till bygderna eller att de i vissa fall är äldre än dessa av dateringar att döma.

Samebyn har vidare anfört.

De av Valfrid Larsson nämnda groparna är några få isolerade gropar och ingår inte i det stora system av fångstgropar som finns vid Glen och även på ett flertal andra platser inom Tåssåsens sameby. Dessa fångstgropssystem är typiskt samiska och visar på en lång tids bruk av markerna innan den med historiska mått korta tidsepoken av fåboddrift i fjället kom till. Noterbart är också att inga av Valfrid Larssons handlingar omtalar någon jakt på vildren. Det är uteslutande älg och mindre pälsdjur som

omnämns. Några vildrenar fanns uppenbarligen inte i området under tiden för fåbodepoken.

Samebyn har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

Johan Turi: ”En bok om samernas liv”, sidan 5 (underaktsbilaga 158).

Thomas Johansson: En bok om Jämtland, sidorna 20 och 21 (underaktsbilaga 159).

Israel Ruong: ”Samerna”, avsnittena ”De äldsta uppgifterna”, sidor 45 och 46 (underaktsbilaga 160) och ”Olika fångstmetoder”, sidorna 31-37 (underaktsbilaga 162).

Nicholas Tyler og Knut Røed: ”Utbredelse og klassifisering av reinsdyr”, sidorna 3 samt 6-8, tidskriften Ottar nr 2/93 (underaktsbilaga 161).

Karta över dokumenterade kåtatomter och fångstgropar i Glens dalgång (underaktsbilaga 163).

Lars Beckman: ”Genetiska studier av svenska samer”. Institutionen för medicinsk genetik, Umeå (underaktsbilaga 164).

Samebyn har som bevisstema angett. Handlingarna ovan visar sammantagna att den muntliga traditionen, isens tillbakadragande, renens utbredning, skidfynd, fångstgropsystem med gamla kåtatomter och genetiska studier ger en klar bild över att samer och renar funnits i området sedan urminnes tid och att samerna utgör ett ursprungsfolk i Jämtlands län.

Inger Zackrisson: Möte i Gränsland, Samer och germaner i mellanskandinavien, sidorna 215 och 216 (underaktsbilaga 283.).

Samebyn har som bevisstema angett: Arbetet åberopas för att visa den samiska närvaron i Jämtland-Härjedalen i gammal tid.

Inger Zackrisson: Kompletterande yttrande i Renbetesmålet (underaktsbilaga 284).

Samebyn har angett att beviset är detsamma som för Inger Zachrissons nyss åberopade arbete.

(Yttrandet redovisas i sammandrag ovan i citatet från hovrättens dom i renbetesmålet.)

Ernst Manker: Gropfångsten i litteratur och tradition ingående i ”Fångstgropar och Stalotomter” (underaktsbilaga 285).

Samebyn har som beviset angett: Mankers utredning visar att fångstgropssystem är typiskt samiskt och visar på att en lång tids bruk av markerna, innan den med historiska mått korta tidsepoken av fåboddraft i fjället kom till.

Publikationen Readings in Saami history, Culture and Language II, 1991 (underaktsbilaga 364).

Samebyn har som beviset angett: Av publikationen framgår att fångstgropssystemen är en del av den samiska kulturen och fysiska bevis för en samisk närvaro i området.

Knut Bergsland: Angående renbetesmålet i Härjedalen (underaktsbilaga 289).

Samebyn har som beviset angett: Bergsland skriver att, där den samiska namn-traditionen förts vidare till vår tid (1942), det måste nödvändigtvis ha varit samer i området genom hela denna tid.

Utdrag ur Nordiska museets lappmarksinventering 1945 angående äldre visten (aktsbilaga 17).

Samebyn har som beviset angett. Av utdraget framgår det att en fåbod vid Glensjön anlagts på ett gammalt sameviste. Med detta vill samebyn visa att det funnits en

samisk renskötande befolkning i området innan fåboddriften expanderade in i Oviksfjällen.

Utdrag ur Svenska fornminnesföreningens tidskrift, 10:e bandet, Stockholm 1900 (aktbilaga 18).

Samebyn har som bevistema angett. Med detta vill samebyn visa att samerna funnits i södra renskötelsesområdet väldigt tidigt och att samerna haft visten utanför nuvarande renbetsfjällen vid Tåssåsen innan nybyggget insynades 1756.

Utdrag ur Fale Burmans konceptdagböcker 1793-1802 (aktbil 19).

Samebyn har som bevistema angett. Bevistemat är detsamma som för föregående handling.

Förhållandena under tiden från 1500-talets början och fram till tiden för lagstiftningsarbetet rörande renbetesrätt med mera i slutet av 1800-talet

Fastighetsägarna

Fastighetsägarna har anfört.

Inledningsvis åberopar fastighetsägarna vad som anfördes av fastighetsägarna i renbetesmålet, nämligen sidorna 65-85 i tingsrättens dom och sidorna 13 och 14 i hovrättens dom.

Tingsrättens dom

(Här skall sidorna 65-85 skrivas in.)

Hovrättens dom

Fastighetsägarna har i denna del beträffande provinsialläkaren Ellmins årsrapport och lappbefolkningens storlek tillagt följande. Läkardistriktet omfattade 12 socknar med kapellag, hela Svegs och Hede pastorat med lappfjällen samt huvudsakligen Klövsjö och Rätan, ehuru liggande i Jämtland. Totala antalet personer inom Hede pastorat anges i rapporten till 3065 personer medan lappsamhället i Hede socken uppges bestå av 171 invånare. Uppgiften om antalet invånare i lappsamhället sammanfaller med vad som anges i Lars Thomassons bok ”Om lapparna i Jämtland och Härjedalen”. Vidare framgår att till Hede lappförsamling hörde samtliga lappar som inte var att hänföra till Frostvikens och Hothagens lappförsamlingar. I landshövdingeämbetets fem-årsberättelse 1828 anges att ”Jämtlands lappmark” inskränkes till de norra delarna och fjälltrakterna av Föllinge och Ströms socknar och att 340 lappar var bosatta inom denna fjälltrakt, samt att det totala antalet lappar i hela Jämtland var 400 st. Av landshövdingeämbetets ämbetsberättelse 1848-1850 framgår att någon mantals-skrivning bland lapparna inte förekom men att prästerskapet förde särskilda anteckningar över födda och döda, ävensom husförhørs- och kommuniionsböcker. Vidare framgår av ämbetsberättelsen att lapptrakterna var indelade i tre distrikt, nämligen Undersåker med 300 personer, Föllinge och Ströms med approximativt uppgiven befolkning av 500 personer samt Hede pastorat med 171 personer. I P Wagenius bok ”Berättelsen om lapparnas tillstånd och själavård” anges Hede lappförsamling år 1773 bestå av 41 personer i Hede, 32 personer i Oviken och sju personer i Undersåker. Uppgiften om ökat antal lappar stämmer överens med utvecklingen i jordeböckerna. 1825 års jordebok för Hede redovisar Sarfwhåls fjälltrakt som kronoavradsland som innehas av lappar. Lapppränta anges utgå för Skars- och Helagsfjäll sedan 9 december 1720 och för Skärwåxdalen sedan landshövdingeämbetets resolution 17 april 1790. Som tillägg till jordeboken 1855 upptas Mittådals fjäll och Ljungris fjäll för Hede socken samt Rutfjället och Grönfjället för Tännäs socken. De omnämnda 171 invånarna i lappsamhället har haft sina marker på nu angivna trakter, vilket också framgår av avvitrings-handlingarna. I Ellmins årsberättelse finns en beskrivning av lapparna, vilken Ellmin erhållit från en annan person som väl inte var bosatt i Härjedalen men

ändå hade goda kunskaper om förhållandena där. Berättaren ger i berättelsen uttryck för att samerna uppehöll sig i gränstrakterna mot Norge.

Vidare har fastighetsägarna anfört.

Av uppgifterna i domarna i renbetesmålet, som skall läsas tillsammans med bl a överlantmätaren Valfrid Larsson utredningar, framgår sammantaget **att** samerna inflyttat norrifrån till de västra Jämtlandsfjällen under 1600-talet för att expandera österut inom fjällen under 1700- och 1800 talen, **att** fjällområdena då var ianspråktaga av bönderna, **att** expansionen ägde rum under motstånd från byamännen och att gränserna för renskötselområdet lades fast under avvittringen.

I författningar av åren 1720, 1723 och 1748 anfördes att samernas rätta hemvist är i fjällen och samerna förbjöds att uppehålla sig på annan mark. En genomgång av domboksutslag ger vid handen att samer befann sig på Skars- och Helagsfjällen,

Flatruet och norr om Ljungdalen. Att samerna skulle ha haft disposition av mark härutöver finns inget som tyder på.

Av urkundsmaterial i form av jordböcker, domstolsprotokoll mm från 1700-talet framgår också klart att varken myndigheter eller bönder accepterade att samer vistades på mark tillhörig enskilda. Man ansåg att samerna skulle hålla till inom fjällen. Särskilt starkt har bönderna reagerat mot att renar betat på deras marker. Skattefjällen i Jämtland och Härjedalen kom redan från begynnelsen att beteckna verkliga av enskilda samer brukade områden, för vilka de erlade skatt. Fråga var inte om vaga trakter eller speciella visten. Att så var fallet följer redan av den struktur jordfördelningen i allmänhet ägde inom detta län. Samernas område var här inte sammanhängande som i norr. De områden för vilka skatt erlades var åtskilda i flera mindre områden genom skogar, till vilka bönderna hade äganderätt, och genom kronoallmänningar, på vilka bönderna hade sina avradsland. Bönderna skyddade dessa skogar noga mot intrång.

Även på kronoallmänningarna fanns alltså betydande problem för samerna genom att de olika byamännen sedan gammalt där nyttjat slätter och fiske och sedan 1600- och 1700-talen betalat avrad till kronan för detta. Bönderna släppte inte in samernas rennäring på sina avradsland. Det enda utrymmet att expandera på var fjällens toppar.

Vid avvitrningen under 1800-talet kom skattefjällens gränser att noggrant regleras. Att samer under 1700-talet i ett par fall för Blåskalsfjäll i Åre socken och Hundshögsfjäll i Ovikens socken utverkade särskilt tillstånd att få använda områden för vinterbete tyder på att förhållandena var sådana att någon rätt för samer till vinterflyttningar inom skifteslagens byars områden inte ansågs föreligga. Att samerna kunnat med hävd ta i anspråk de bofasta markägarnas odlingsmark, skogsmark och avradsland är heller inte troligt. Mot att så skulle kunnat ske talar också en del äldre författningar rörande kyrkoplikt, hemortsband, passtvång, arbetsplikt mm samt de lagregler som fanns till skydd för äganderätten.

I Ljungdalen, Mässlingen och Storsjö bodde bönder och de hade vidsträckta skogsområden. Som samebyarna anför i det s k renbetesmålet var bebyggelsen koncentrerad till Storsjöbygden.

Samebyn har hänvisat till kartor upprättade av professor Sten Rudberg. Som Rudberg anför i yttrande i målet är den väl uppodlade Storsjöbygden unik för hela inre Norrland. Den ligger 150-300 m lägre över havet än Härjedalen och har ett gynnsammare klimat. Jordarna är goda och lättodlade på grund av gynnsammare bergarter. Bygden har en tidig historia, var väl bebyggd redan under vikingatid och har talrika kyrkor i delvis små socknar, liksom i andra områden med gynnsamma odlingsvillkor (Uppland, Västergötland, Östergötland, Gotland).

De nu aktuella fjällen var ianspråktaga av bönder från Storsjöbygden innan samerna gjorde anspråk på renbete i området. Trakterna runt fjällen var och är ianspråktaga av Storsjöbönderna. Såväl Klövsjö som Rätan etablerades tidigt. Storsjöbygdens socknar jämte Klövsjö och Rätan var således tidigt bebyggda av skatteåbor med egna hemman.

Av handlingar från tiden för avvitrningen och från avvitrningen framgår att konkurrensen om mark var stor under perioden ifråga. Inom respektive byar vaktade bönderna noggrant sina marker. Att konkurrens om marken förelåg styrks av att tvister i riktigt antal förekom mellan byarna och även socknarna emellan om äganderättsanspråk och anspråk på avradsland. Möjligheten för samerna att ta i anspråk mark för renbete fanns inte inom de områden som byamännen förfogade över.

I dokumentationen över avvitrningen redovisas handlingar som visar på den konkurrens som förelåg mellan samer och bönder. Det skall framhållas att tvister förekom med byamännen i Ljungdalen och Storsjö om gränserna mellan skattefjällen och byarnas skog. Särvfjället tilldelades samerna i Mittådalen och Skärvaxdalen till vinterbete under 1800-talets första hälft. Detta skedde i stor konkurrens med bönderna inom angränsande byar som där hade sina avradsland. Bönderna protesterade kraftigt mot att samerna fick rätt att använda Särvfjället för renbete.

Av dokumentationen framgår vidare att samerna för de marker de nyttjade för renskötsel inhämtat löfte från Konungens Befallningshavande eller Häradsrätten. Där redovisas också vilka marker som samerna sålunda nyttjade. Av dokumentationen framgår också att varje expansion från samernas sida, när det gäller renskötsel, möttes med hårt motstånd från bönderna. Samerna hade sina skattefjäll inom de västra fjällen. Samerna betalade ränta till kronan för detta nyttjande. Vid de domstolsavgöranden som förekom utgick domstolarna ifrån att parterna respektive rättigheter till marken skulle vara avgörande. Tvister förekom också mellan samer som gjorde anspråk på varandras marker. Utgångspunkten för domstolen och Konungens Befallningshavande var att fastställa vem rätten till marken tillkom. Inte i något fall förekom att samerna före tillkomsten av rennäringslagen gjorde gällande rätt att använda böndernas marker till viss del eller bara till vinterbete. Böndernas och samernas marker hölls åtskilda, och gemensamt nyttjande var dem främmande. Marken var tidigt ianspråktagen för djurhållning och odling. Vid 1800-talets mitt var markerna intensivt nyttjade och konkurrensen mellan byarna, vars hävdeområden gick om varandra, var stor. De nyttjade vidsträckta områden. I äldre tider var de gamla byarna mycket stora till omfånget. Fäbodsystemet och även flerfäbodsystemet var väl utbyggt.

Till hemmanen hörde två eller tre fåbodar ofta 3-4 mil bort.

I skattefjällsmålet anförde den av samerna åberopade sakkunnige juris doktor Gunnar Prawitz:

Av det anförda framgår, att det föreligger bestämd skillnad mellan skattefjällen i Jämtlands län och landet ovan odlingsgränsen i Lappland. Renbetesfjällen har erhållit tilldelning av mark genom avvitrtring, medan Lapplandsmarken är mera ett "samereservat". Av de två programmen har avvitrtringsprogrammet förverkligats i Jämtlands län men odlingsgränsprogrammet i Lappland.

I skattefjällsmålet hävdade professor Knut Bergsland bestämt vid ett flertal tillfällen att samerna hade att hålla sig inom sina fjälls råmärken och gränser. I sin utredning i skattefjällsmålet anger Knut Bergsland följande.

Som nevnt av Bromée i 1954, skulle samene "være forpligtad att förhålla och bruka sige sine fjällers Råmerken ich grentzer och inhet vijdare i någon måtto vara eller göra bönderna på deris Bollbyiar, Råmerken och grentzer någon trångmål eller skada". Men dokumenter viser også att forholdet skulle være gjensidig: "Befalles fordenskull allom dern som wederbør att de honom uthi dette sig gifne frijheetz breef opå bem:t fiellen omolesterad och oqalld förblifua låtha".

I samma utredning anger Bergsland följande.

Hvad grunnen enn kan ha vært till at de to samer i jordeboken ble oppført under "Kalls socken", viser dokumentene tydelig at "Lappfjellene" var adskilt fra böndernes områder.

I skattefjällsmålet presenterade samerna en ingående utredning om samernas bruk av marken i Härjedalen och Jämtland. Genom professor Knut Bergsland och juris doktor Gunnar Prawitz fördes i skattefjällsmålet in en mycket omfattande och detaljrik

historiebeskrivning av samernas rennäringsverksamhet i Jämtland och Härjedalen. Denna utredning motsäger inte på något sätt fastighetsägarnas i målet redovisade utredning, utan tvärtom är slutsatsen densamma, nämligen att samerna hade bestämda områden för vilka de skattade eller böxlade.

Knut Bergsland har i en rättstvist i Norge nyligen framlagt ett skriftligt utlåtande benämnt: "Hovedtrekk i sydsamenes eldre historie". I det utlåtandet redovisas detaljerade uppgifter om Jämtland-Härjedalens historia. Inget besked ges i det utlåtandet som motsäger fastighetsägarnas inställning till skattefjällens och skattelandens utbredning i Jämtland och Härjedalen.

Till klarläggande av samernas bruk av mark inom bestämda områden som skattades eller böxlades är Gunnar Prawitz utredning i skattefjällsmålet, intagen i tingsrättens dom i skattefjällsmålet, av betydelse. Det av tingsrätten redovisade utlåtandet av Gunnar Prawitz ger besked om att skattefjällen och skattelanden hade bestämda gränser och att samerna inte behövde tåla intrång av vare sig andra samer eller bönder på deras sida och heller inte hade att någon tid av året nyttja marker som tillhörde böndernas byar eller som var böndernas avradsland.

Gunnar Prawitz ovannämnda utlåtande, intaget i tingsrättens dom i skattefjällsmålet har följande lydelse.

Även om samerna och deras skattefjäll icke observerades vid 1666 eller 1695-1696 års rannsakingar, voro myndigheterna dock inte okunniga om deras existens och förhållanden. Enligt uppgift vid Hede ting 1699 hade protektorial utfärdats för lappen Jonas Torkelsson dels av landshövdingen Welling den 18 september 1693, dels ock av landshövdingen Frölich den 22 juni 1695. Det förra är utfärdat för "Jonas Lapp, vilken med vederbörligt lov och tillstånd på fjället vistas", och innehåller en varning till bönder och bruksfolk att icke göra honom och hans renar skada. Det senare protektorialet har ej återfunnits men däremot ett liknande, utfärdat av Frölich den 13 april 1695. Det gäller lapparna i nuvarande Hotagens socke. De anges skatta för fjäll och togos i försvar och beskydd.

Det är påfallande, att det i dessa dokument icke är fråga om något böxlande eller någon annan art av upplåtelse, utan endast om att tillförsäkra samerna skydd.

Visserligen uppställas fordringar på att de skulle betala sin skatt och även i övrigt förhålla sig väl, men detta är icke ägnat att förvåna i en tid, då underlåtenhet att betala grundskatt medförde, att hemmanet blev skattevrak, d.v.s. tillföll kronan.

Det är tydligt, att samerna var för sig besutto särskilda fjäll redan innan fjällen infördes i jordeboken. Detta framgår t.ex. av det tidigare nämnda protektorialen, särskilt det som rörde Härkelfjäll, samt av att fjäll skiftats mellan samer och att "lappträntan" jämkats mellan samer efter storleken av deras innehav.

Innehavaren av ett fjäll kallas i regel skattelapp, hans fjäll skattefjäll. Det förekom också samer, som icke innehade skattefjäll. De voro ibland i tjänst hos skattelappar men hade ibland egna renhjordar, som de försökte finna bete för på fjäll, som ej ingingo i skattefjäll, eller – med eller utan tillstånd – på skattefjällen, avradslanden eller böndernas skatteskogar. De kallas ofta "flylappar", i högtidligare sammanhang "flyttningslappar".

Av intresse är att utröna, vilka rättigheter en skattelapp hade på sitt skattefjäll. Att han hade rätt till renbete på fjället, är självklart. Denna rätt synes ha varit en ensamrätt för skattelappen. År 1698 tillhöll häradsrätten i Undersåker lapparna Jonas Torkelsson och hans son Anders Jonsson samt hans måg att låta gamle lappen Mårten Jonsson bruka sitt skattefjäll Taverdalen; de hade förtärt allt betet där med sina renar.

Den 1 mars 1733 dömde Hammerdals häradsrätt norska flylappen Zachris Olofsson Winkel till ansvar för att han satt sig på svenska skattelappsfjällen – särskilt Murfjället – och där tagit sin nödtorft. – Och den 21 mars 1737 fällde samma rätt flylappen Pål Johansson till ansvar, enär han om våren och sommaren flyttade in på Anders Anderssons fjäll Badstugunäset. Denna ensamrätt till bete synes också ha gällt mot bönderna. I äldre tider synas dessa ej ha fått anlägga fäbodan, eller bruka slätterängar inom skattefjällen.

Då lappen Torkel Andersson till Stenfjäll den 14 februari 1732 vid Offerdals häradsrätt klagade över att Tångeråsens och Öns byamän gjort fäbodanläggning och åverkan inom hans skattefjäll, beviljades honom syn av sex nämndemän, varjämte sammen erhöill anvisning att efter synen låta instämma dem, som gjort inkräkningar och åverkan. Å andra sidan synes lapparna icke ha haft rätt att utan lov beta sina renar å böndernas skatteskogar eller avradsland. Sålunda klagade Storsjö byamän den 29 november 1736 över att sammen Jon Andersson gjorde intrång på deras avradsland Särvvålen med bl.a. sina renars betande, och häradsrätten, som visserligen ville få faststätt genom syn, "å vilkens trakt detta intrång skett", synes icke ha ifrågasatt annat än betandet varit olovligt, om det skett på avradsland.

Och den 25 november 1731 uttalar Bergs häradsrätt, att lapparna icke ägde rätt att ligga å viss bys skogar och där beta sina djur. Det synes t.o.m. ha ansetts olagligt att bönder tilläto lappar att beta sina renar på skattebys skog eller på avradsland. Den 28 mars 1737 åtalade sålunda länsmannen fyra bönder "för det de i förlidet år och detta låtit lappar sitta å deras bolby och avradsskog". Något avgörande kom dock inte till stånd. – Förbudet tycks ej ha varit så allvarligt menat. Den 4 mars 1735 uppgav t.ex Mikael Hindersson i Alanäset, att han givit lappen Olof Nilsson lov att beta sina renar å en skogstrakt samt att han givit lappen lov att hålla sig på skogstrakten, på det att denne skulle akta på om någon björn lagt sig där.

Skattelapparna hade också rätt till jakt på sina skattefjäll. När lappen Jon Olofsson Skörben år 1695 tilltalades för älgskytte, frikändes han, emedan det presumerades, att han fällt djuret på sin lötesgång (betesmark) och ingen kunde övertyga honom att ha fällt det på annans avradsland eller allmänning. Lappen Anders Andersson i Ornäsfjäll åtalade t.ex. år 1726 flylappen Lars Larsson för bl.a. jakt å skattefjället.

Den 13 februari 1731 tillerkände Offerdals häradsrätt lappen Tol Zachrisson, som var husman hos skattelappen Klemet Jonsson till Grubbdals- och Ansiktsfjällen, rätt till viss andel i djur, som han nedlagt på skattefjällen. Övriga delar av jaktbytet skulle tillfalla skattelappen. Dock tillhölls husmannen att måttligen umgås med slikt skjutande och fångande och icke förta skattelappen frihet att skjuta, varest och

när han eller hans folk utvalde.

Även fisket inom skattefjällen var i regel förbehållet skattelappen. År 1725 lyste Hammerdals häradsrätt fiskevattnet Bringsjön (Brinnsjön) i frid för lappen Henrik Andersson, som påstod att fisket låg inuti lappfjället (Härkelfjället), samt förbjöd Föllingeborna att åverka däri, så länge de icke med fulla skäl gitte fulltyga, att detta fiske skulle komma in på Föllinge skatte- eller avradsskog. – När lappen Jon Klemetsson till Grubbdals- och Ansiktsfjällen den 13 februari 1731 klagade, att han ej fick njuta fred på sitt fiskevatten Rånvattnet, vilket han uppgav höra under lappfjället, gjorde motparterna endast den invändningen, att de fått lappens lov att fiska där. Offerdals häradsrätt förbjöd dem att utan lov mera åverka i lappens fiskevatten.

Jon Klemetsson fick emellertid orsak att ännu en gång dra saken inför rätta. Denna gång dömde häradsrätten, att enär svarandena icke kunde fulltyga, att lappen givit dem en så fri nyttning, som de tillvällade sig, eller stadig possession, pålades dem att avhålla sig från nyttning i det ifrågavarande vattnet samt låta lappen fredligt nyttja sina lägenheter.

Ännu en gång måste emellertid Jon Klemetssons sak före. Den 13 februari 1735 utfäste sålunda bönderna sig att alldeles avhålla sig från fiskande i Rövattnet, liggande i Grubbdals skattefjäll.

Orden skattelapp och skattefjäll säga kanske icke mycket för nutidens människor; måhända endast att sammen betalade skatt för sitt fjäll. I äldre tider hade emellertid termen "skatte" en mycket bestämd betydelse. Den beteckande en jordnatur; övriga jordnaturer voro "krono" och "frälse". Skillnaden mellan krono och skatte jord var, efter medeltidens slut, icke så mycket en skillnad i skattebörd; skatterna av de två jordnaturerna voro ungefär lika tryckande. Den låg i stället däri, att skattejorden ägdes av en privatperson, i regel av bondeståndet, medan kronojorden ägdes av kronan och brukades av en landbonde, ofta kallad kronobonde. En skattebonde var alltså en bonde, som själv ägde sin gård. En sådan gård gick i arv, kunde köpas och

säljas, medan ett kronohemman innehades med landbolega, tidigare på vissa år, senare på livstid. Några slag av kronohemman kunde innehas med ärftlig besittningsrätt. Nybyggen innehades sålunda redan på medeltiden med "stubbe- och röjselrätt". Under nyare tid erhöles vissa grupper av åbor på kronohemman ärftlig besittningsrätt, t.ex. åbor å rusthållshemman och s.k. augment- och fördelshemman. Först år 1789 erhöles kronohemmansinnehavare i allmänhet s.k. stadgad åborätt.

Ett kronohemman kunde bli skatte genom "skatteköp"; det "köptes till skatte". På samma sätt talade man om skatteägor, skatteskogar, skattefisken, skattekvarnar o.s.v., alltid för att markera att det var fråga om objekt under enskild äganderätt. Det kan därför inte anses betydelselöst, att man under 1600- och 1700-talen så genomgående använder termerna skattefjäll och skattelappar. Dessa termer måste för dåtidens människor ha framkallat föreställningar om samerna som ägare av fjällen. Ännu mer gäller detta naturligtvis ordet odal. Det användes den 17 oktober 1735 av Offerdals häradsrätt ("odahls fiell") om Grubbdalsfjället. Påfallande är, att det icke förrän efter mitten av 1700-talet förekommer något uttalande om att fjällen skulle vara krono. Om man ansett, att de varit detta, borde de åtminstone någon gång ha betecknats som kronofjäll, kronolappfjäll eller lappkronofjäll. I ett fall från den 29 november 1731 omtalas kronoallmänning, om vars upplåtande Storsjö byamän tvistade med samerna. Även avradslanden kallas ofta för kronans, t.ex. genomgående i 1666 års taxeringsprotokoll.

Under 1600-talet och början av 1700-talet använde man i det praktiska rättslivet icke så ofta termerna äganderätt och äga; man talade i stället om frälserätt, skatte- eller skattemannarätt, stubbe- och röjselrätt, sämjerätt, stadgerätt o.s.v. Senare blir det mera vanligt med termen ägare. Det förekommer då, att samer betecknas som ägare av fjäll.

I Undersåkers dombok år 1757 uppges samnen Torkel Jonsson, att han betalat förfallen "avrad" för Flatru Fjäll med förbehåll att bli ägare av samma skattefjäll. – Hede häradsrätt angav den 30 november 1757 ett mål angående "äganderätten till Flatru fjäll".

Och Undersåkers häradsrätt uppger den 9 februari 1758 att samerna Jon Nilsson och Anders Jonasson tvistat om "äganderätten" till Stor Flatru fjäll och att den senare genom utslag den 30 november 1757 blivit "ägare" därav. Även om man icke kan dra alltför långt gående slutsatser av dessa uttryckssätt, vittna de dock om att det knappast förelåg en allmän åsikt om att kronan var ägare av fjällen. Den avgift, som samerna betalade, betecknas i jordeböckerna som lappskatt eller med den mera neutrala termen "lapppränta". I domböckerna förekommer ibland termen avrad, vilken avsåg en avgift för nyttjande. Troligen är det en analogi med avgifterna från de närbelägna avradslanden, som gör sig gällande. Medan termen skatte för dåtida människor suggerrade föreställningen om äganderätt, måste å andra sidan termen avrad ha framkallat föreställningen om nyttjande av kronojord.

I Kungl. Brev den 5 januari 1685 angående allmänningarna föreskrevs, att hovrätterna, lagmännen och häradshövdingarna skulle avhålla sig från "uppå och inom Våra allmänningar och ödemarker uppkommande tvister om rågångar, skogsdelningar och några andra pretenderande rättigheter". Vidare föreskrevs, att när hos hovrätterna eller underrätterna förekom någon sådan stridighet, som var i själva bergslagen eller på andra orter, där bergverk drevos, den skulle förvisas till bergskollegiet, men att beträffande allmänningar, som voro utom själva bergslagen eller där eljest bergverk icke idkades eller drevos, kammarkollegiet hade därom liksom om annan kungl. inkomst och rättighet att "inivgilera och till Vårt bästa förordna". Däremot föreskrevs slutligen, att de tvister, som uppväxte mellan Konungens allmänningar och "privat angränsande" ägor om rätta skillnaden och rågångar, skulle bli därefter som dittills uti ordinarie instanser "slättade" och avgjorda.

Brevet innebar alltså, att tvister om dels gränser mellan områden, som kronan på sina allmänningar och ödemarker upplåtit till skilda innehavare, dels ock bättre rätt att besitta sådana upplåtna områden skulle handläggas av administrativa myndigheter, medan däremot gränstvister mellan kronoegendom, å ena, samt mark, som ägdes av enskilda, å andra sidan, skulle avgöras av domstolarna. Naturligtvis skulle också tvister om bättre rätt till enskild egendom avgöras av domstol. Denna princip

bibehålles i 10 kap 16 § av 1734 års rättegångsbalk, där i den mer kasuistiska formen, att därest kronohemman tvistade om jord och byaskillnad, Konungens befallningshavande skulle lägga dem emellan, samt att, om allmänning gränsade till dem, samma lag skulle vara. Mål om företrädesrätt till besittning av kronojord provas som bekant ännu idag av länsstyrelsen.

En följd av dessa bestämmelser är, att sättet för handläggning av gränstvister och tvister om besittningsrätt utgör ett indicium på vederbörande myndighets uppfattning i frågan, huruvida kronan eller enskilda hade äganderätt till viss mark. Därest skattefjällen ansetts utgöra kronoegendom, borde tvister om dels gränser mellan skilda sådana fjäll, dels gränser mellan skattefjäll och kronoavradsländ och dels företrädesrätt att besitta skattefjäll ha avgjorts av administrativ myndighet, i första hand länsstyrelsen. Därest skattefjällen däremot inte ägdes av kronan, borde sådana tvister ha ankommit på häradsrättens avgörande.

Vid bedömning av materialet måste observeras, att länsstyrelsen i många mål, i vilka den hade avgörandet, lät häradsrätten verkställa utredning.

Gränstvister mellan skattefjäll saknas så gott som fullständigt i det sammanbragta materialet. Detta kan ha berott på att i regel gränserna av gammalt var så välkända för samerna, att några rättegångar icke uppkommo. Det kan emellertid också tänkas, att samerna själva haft något förfarande för att slita tvister. I materialet har dock inte återfunnits några spår av att sådant skulle ha förekommit. Hade det varit fallet, borde avgörandena väl ha åberopats någon gång inför de svenska domstolarna.

Det må emellertid erinras om att häradsrätten förordnade skiftesmän för skifte av "Härkelfjället" samt fastställde en förening, som ingått vid skiftet.

Vidare att häradsrätten år 1704 dömde om fördelningen av "Kärnäsfjället". I målet hade – åtminstone alternativt – yrkats om ändring av fördelningen av fjället, men detta yrkande bifölls ej. Slutligen upprättade häradsrätten en delning av Frostvikenfjällen mellan skattelapparna, vilka tvistade om skattefjällens besittande och nyttjande.

Delningen skulle bl.a. vara lapparna till rättelse då och framgent. – I dessa fall förekommer i domboken icke något, som antyder att målet skulle underställas länsstyrelsens prövning.

Twister om gränser mellan skattefjäll och avradsland förekommer oftare. År 1696 förekom sålunda vid Hammerdals häradsrätt en tvist mellan Kärnsfjället och Ögelströmsfiskets avradsland. Häradsrätten kunde ej annat finna än att lapparna borde "till herr generalmajorens och landshövdingens vidare välbehag" behålla den omtvistade skogen.

Här vill det alltså synas, som om häradsrätten tänkt sig – visserligen inte en underställning – men väl, att länsstyrelsen skulle kunna ingripa och ändra häradsrättens bedömande.

År 1698 tog Undersåkers häradsrätt – domskälsvis – ståndpunkt till frågan, huruvida det ställe, där samnen Torkel Olsson skjutit en älg, låg på hans fjäll eller på bonden Bengt Grelssons ägor.

År 1709 handlades ett mål mellan Härkelfjället och avradslandet nr 1 i Föllinge socken. Rätten fann nödigt, att innan tvisten definitivt kunde slutas, vissa personer skulle höras. Interimsvis bestämdes, att samnen skulle behålla det omtvistade området. När målet åter förekom år 1714, anförde häradsrätten, att som den inte kunde avgöra denna tvist, förrän vissa personer blivit hörda, saken skulle uppskjutas. Rätten bestämde emellertid, att samnen så länge skulle sitta orubbad vid samma trakts nyttjande. Vid nästa ting förklarade rätten, att den inte kunde göra något vidare, förrän syn åkom.

Troligen förliktes tvisten vid synen. Något ytterligare om den har i vart fall icke påträffats i domvböckerna. Dessa innehålla icke något om att tvisten slutligen borde avgöras av länsstyrelsen.

Här må dock erinras om de tvister, som åren 1719, 1721 och 1751 förekommo mellan skattlapparna i Ström och Siljeåstorparna. De avgjordes av häradsrätten utan underställning.

En liknande tvist mellan Sösjö och Ålderfjällen, å ena, samt Kanäs byamän, å andra sidan, om avradsfisket i Bergsjön avgjordes genom förlikning. När man den 20 oktober 1733 anhöll om stadsfästelse å denna, resolverade häradsrätten, att "vederbörandes gottfinnande" måste sökas för "krono allmännings avradslandet". Det förefaller, som om fisket varit ett avradsfiske och länsstyrelsens godkännande måste sökas å en överenskommelse om hur stor andel av fisket skulle tillkomma envar av de avtalande.

År 1754 förordnade Hammerdals häradsrätt om "ägandesyn" enligt 12 kap 7 § och 14 kap 1 § jordabalken mellan "samtliga delägande" i en skog, som var tvistig mellan en bonde och en same. Det framgår, att frågan var om ett skattefjäll i Hotagens socken.

När det gäller frågor om vem, som skall få besitta ett fjäll, måste man skilja mellan olika situationer.

1. Det kan vara fråga om upplåtelse av ett fjällområde, som icke tidigare varit upplåtet, ett "otaxerat" fjäll. Ibland blev det då fråga om ett rent ansökningsärende, nämligen om det fanns endast en sökande. Men anmälde sig två eller flera sökande – samer eller en same och en, två eller flera bönder eller en bruksägare – kunde det bli tvist om vem av dem, som skulle föredras framför de andra sökandena. Dessa otaxerade fjäll ansågos, i likhet med de områden som upplätos som avradsland, utgöra kronoallmänning.

2. Ibland är det fråga om upplåtelse av fjäll, som tidigare innehafts av skattelapp, men som övergivits och någon tid varit utan skattelapp, "öde" som den kamerala termen lydde. Enligt den före år 1789 gällande rätten blev skattehemman, som voro "öde" i tre år, skattevrak, d.v.s. de tillföll kronan med äganderätt och räknades

därefter som krono. Då ett "öde" fjäll skulle besättas med ny innehavare, kom ibland icke någon släkting till förre innehavaren tillstådes och anmälde sig att tillträda fjället. Detta besattes då med lämplig sökande. Ibland kom åter någon som åberopade anspråk på grund av släktskap med tidigare innehavare. Och ibland hade man att välja mellan sådana släktingar och andra pretendenter.

3. Även om ett äldre fjäll icke var "öde", kunde tvist uppstå, nämligen om vem som var rätt innehavare av fjället eller rätt arvinge till det. Även talan om rätt att lösa fjäll i börd förekommo.

4. Slutligen förekommo ärenden, i vilka det endast var fråga om att få bekräftelse – inrymning – av myndighet, då ett fjäll övergått eller övergick från en ägare till en annan. En sådan bekräftelse hade vid skattehemman formen av uppbud och fasta (lagfart).

År 1699 anhöll samén Henning Mårsson, "som här till intet fjäll ägt", att emot årlig taxa få bruka Tåssåsfjället. Ärendet företogs samma år till ting i Oviken. Invändningar mot upplåtelsen gjordes, och saken synes ha förfallit för denna gång.

År 1717 anhöll emellertid samén Torkel Nilsson vid Ovikens ting om "nyttning med nödigt skjutande å Tåssåsfjället". Nu tillstyrktes upplåtelsen "till vidare bejakande" av guvernören. Häradsrätten synes dock ej själv ombesörjt något "bejakande"; ett sådant kom till stånd först på initiativ av fogden. Här må erinras om konkurrensen om området Särvvålen, som bedömdes av Hede häradsrätt år 1731. Häradsrätten fann skäligt, att Storsjö by skulle få området, men hemställde det landshövdingens "vidare gottfinnande".

I Hammerdals dombok den 3 mars 1732 omtalas länsmannens försök att skaffa någon som ville utgöra skatt för halva "Klängvattensfjäll". Sedan han funnit Jöns Nilsson villig därtill, upplät häradsrätten fjällandelen till Jöns Nilsson. Underställning nämns ej.

Vidare må här erinras om konkurrensen år 1732 och följande år om vissa fjäll i Härjedalen. Den 11 juni tillstyrkte Hede häradsrätt, att allt som låg ovanför Flatruns och Axhögens västra och norra ände samt över Ljungdalen och vidare intill riksgränsen, skulle upplåtas till Johan Andersson. Detta hemställdes till landshövdingens gottfinnande. Samtidigt föreslogs också att Jonas Anderssons sterbhus skulle få Axhögen. I dessa fall synes det ha varit fråga om tidigare otaxerade fjäll. – Frågan drogs inför länsstyrelsen genom en framställning från part. Länsstyrelsen tog upp ärendet och "återremitterade" det den 7 april 1736. Det bör observeras, att länsstyrelsen föreskrev, att häradsrätten skulle bepröva, om det icke var förmånligare för kronan att rätten beslöt på annat sätt än den tidigare gjort. Det förefaller emellertid, som om länsstyrelsen väntat, att kronoombudet skulle sända in protokollet. Så skedde dock icke, sannolikt emedan Ljungdalens åbor icke önskade utnyttja den rätt de fått.

När häradsrätten slutbehandlade det återremitterade målet den 1 december 1737, ställdes dess beprövande "under höga vederbörande". Någon åtgärd för att förverkliga detta, synes häradsrätten emellertid icke ha vidtagit.

År 1745 anhöll lapplänsmannen Nils Torkelsson Krus hos länsstyrelsen om upplåtelse av Hundshögen. Efter remiss till undersökning och taxering vid tinget, avgjordes ärendet av länsstyrelsen den 31 december 1751. När samén Torkel Pålsson år 1759 vid Undersåkers häradsrätt erbjöd avrad för nyttningen av Blåskalfjället, under rättade häradsrätten honom om att han borde därmed "i ödmjukhet anmäla sig hos Högvälborne Herr Baronén, Generallöjtnanten och Landshövdingen samt kommandören av Kungl. Maj:ts Svärdsorden".

Enligt anteckning i Offerdals dombok år 1691 hade tre samer blivit utfattiga och tre andra samer antagit deras fjäll. Det framgår ej, om de nya innehavarna härlett sin rätt från de tidigare eller om de utsetts av fogden. Emellertid hade räntan betalats ordentligt, så att något skattevrak icke inträffat.

Samén Jon Olsson Skörbom omvittnades år 1699 ha varit ifrån sitt fjäll många år. Kronofogden försökte då skaffa annan innehavare till fjället och erbjöd det till

samen Henning Mårsson. Denne avböjde emellertid.

År 1704 anmälde länsmannen vid tinget i Hammerdal, att förutvarande lapplänsmannen Lars Larsson, sedan han begått en och annan galenskap hos lapparna, övergivit sitt fjäll och rymt till Norge av fruktan att bli lagförd för sina brott. Länsmannen hade satt två samer på Lars Larssons fjäll. Häradsrätten "inskrev" de två samerna för Lars Larssons fjäll "till högre handens vidare prövning", d.v.s. att länsstyrelsen skulle kunna ompröva beslutet.

Vid Hammerdals ting år 1719 erbjöd sig samen Nils Pålsson att anta lappfjället Badstugunäset efter sin far Pål Andersson, som innehåft det. Fjället hade några år legat öde och brukats av "åtskilliga" utan skatt. Häradsrätten synes också ha åsatt skatt för fjället. Någon omedelbar underställning synes ej ha skett.

Samen Jonas Andersson anhöll år 1720 hos Hede häradsrätt om inrymning i Flatrufjället. Häradsrätten tog upp ärendet och utställde det till rannsaking. Någon upplåtelse synes ej ha kommit till stånd.

Vid vårtinget år 1754 fann Hammerdals häradsrätt "för sin del" skäligt att uppdra hälften av Klumpvattenfjället till änkan Märeta Larsdotter mot den vanliga räntan. Förre innehavaren Andreas Henriksson hade övergivit fjället. Någon bekräftelse av länsstyrelsen synes ej ha ifrågasatts, såvida ej de citerade orden antyda behov av en sådan. Sedan Märeta av sagt sig fjället, biföll häradsrätten år 1757, att samerna Anders Pålsson och Nils Tomasson måtte ha frihet att tillträda besittningen därav mot årliga avgiftens erläggande till Kungl. Maj:t och kronan. Om bekräftelse av länsstyrelsen sägs icke något i protokollet.

Samen Klemet Henningsson, som tillsammans med sin broder Lars Henningsson innehåft Bunner- och Taverdalsfjällen, hade i flera år vistats i Norge. I hans ställe hade samen Olof Andersson "kommit att bebo" fjället. Underåkers häradsrätt

förklarade år 1758 Olof Andersson berättigad till nyttning av halva fjället. I målet hade Lars Henningsson, men såvitt veterligt icke Klemet Henningsson, givit sitt samtyckte till inrymningen. Underställning omtalas ej.

Samen Jon Nilsson, som innehaft Seris och Hittings fjäll, flyttade till norska fjällen och underlät att betala skatt för sitt svenska fjäll. Samen Olof Jonsson, som ej hade något fjäll, anhöll år 1759 vid Undersåkers häradsrätt att få anta Seris, Flatru- och Hittingsfjällen. Häradsrätten fann "för sin del" skäligt, att Olof Jonsson fick tillträda nyttningen av Seris, Lilla Faltru och Hittings fjällen. Underställning nämns ej.

Taverdalens och Flatruns skattefjäll hade, som ovan omtalats, böxlats av Nils Jonsson år 1656. Efter Nils Jonssons död hade häradsfogden år 1680 utfärdat ett brev på Taverdalsfjället för Ragnil "Jönsdotter" (troligen Jonsdotter), vilken var syster till Nils Jonsson. Nils Jonsson hade emellertid en son Torkel Nilsson, vilken synes ha varit omyndig vid faderns bortgång. Vid 1698 års ting i Undersåker framställde Torkel anspråk på Taverdals fjäll, vilket han uppgav vara honom frångånget i hans omyndiga år. Fastern åter åberopade 1680 års fogdebrev. Häradsrätten ansåg sig inte kunna göra något häråt, "helst sådana avradsland och fjäll under denna jurisdiktion ej sortera". Häradsrätten har tydligen menat, att målet borde avgöras av länsstyrelsen. Oklart är, huruvida detta berott på att båda sidor åberopade fogdebrev och därför häradsrätten ansåg fråga var om bättre rätt till en kronoegendom eller om häradsrätten till äventyrs ansåg alla tvister om bättre rätt till "lappfjäll" höra under länsstyrelsen.

År 1709 förhandlades vid Hamnerdals häradsrätt om rätten till Klumpvattenfjället och Millerstskogsfjället. Därvid blev inför rätten så avslutat, att Nils Jonsson Frisk skulle allena besitta Klumpvattenfjället men Tomas Tomasson med Nils Jonsson Störjon Millerstskogsfjället. Om underställning nämns ej något.

Den 22 november 1714 sökte samen Jon Klemetsson att få återbörda sin farfars skattefjäll Kärnäs fjället. Häradsrätten ville inte villfara hans begäran. Icke något sägs om att hänskjuta saken till länsstyrelsen. Jon Klemetsson återkom den 25 november

1715 men också nu med negativt resultat. Även denna gång saknas anteckning om tvistens hänskjutande till länsstyrelsen.

Den 26 november 1716 avdömde Hammerdals häradsrätt en tvist om Härkel- eller Vinklumpfjället mellan några bröder och deras styvfader. Häradsrätten fann rättvist, i kraft av lag, att tillerkänna den avlidne Anders Klemetssons barn detta skattefjäll till bruk och besittning framför modern och styvfadern. Om underställning står icke något.

Den 14 oktober 1736 förehade Offerdals häradsrätt en tvist om skattelappfjällen Ansett och Grubbdal. Häradsrätten skattade samén Jon Klemetssons änka mäktig att hävda och besitta Grubbdalsfjället, men förmyndarna för Jon Klemetssons barn skulle hålla Ansettsfjället dessa barn tillhanda, till dess de kommit till sina mogna år, då deras rätt till Grubbdalsfjället även skulle vara öppen. Någon underställning omtalas ej. (Den 12 februari 1739 förehöll häradsrätten emellertid den ene av förmyndarna att ej utestänga sonen till den andre förmyndaren från den nyttning, som fadern varit berättigad till i sin livstid. Icke heller nu var tal om underställning.)

År 1757 prövade och avgjorde Hammerdals häradsrätt en tvist mellan samerna Anders Nilsson och Bengt Pålsson om bättre rätt till Ornäsfjället. Underställning omnämndes ej.

Samma år avgjorde Hede häradsrätt en tvist om bättre rätt till åtskilliga fjäll utan att nämna något om underställning.

Vid hösttinget med Hammerdals tingslag 1722 anmälde samén Lars Back, att han ej längre förmådde själv förestå Ornäs skattefjäll. På förslag av Back inrymdes hans måg Nils Nilsson i fjället.

Enligt samma häradsrätts dombok den 5 mars 1729 fanns gamle skattelappen till Klumpvattenfjället Blå Henrik icke vara mäktig att hävda samma fjäll. Häradsrätten inrymde i hans ställe Tomas Nilsson, "vilken därtill är i börd efter sina fäder".

I intetdera fallet omtalas någon underställning till länsstyrelsen.

Vid Undersåkers ting den 9 februari 1734 befunns, att lappen Hans Tomasson, som ensam innehaft Tranris skattelappfjäll sedan år 1718 och skattat därför, blivit gammal och blind och icke förmådde bruka fjället. Hans son Israel och hans brorson Jon Jonsson kommo nu överens om att ta hälften var av fjället. Någon formlig inrymning omtalas ej, än mindre någon medverkan av länsstyrelsen.

Av det redan anförda har framgått, att det funnits vissa regler för hur samerna efterträtt varandra i besittningen av skattefjällen. Det är icke möjligt att här i detalj klarlägga, vilka dessa regler varit och hur de eventuellt förändrat sig. Materialet är inte tillräckligt för att göra en slutgiltig utredning därom möjlig. Endast några iakttagelser och reflexioner må anföras.

En sorts arvsrätt till fjällen måste ha förelegat. I vissa avseenden synes denna ha stämt överens eller liknat ärvdabalkens regler. Så talas exempelvis år 1709 om att gamla lappen Jon Andersson hade en systerpart i Millerstskogsfjället. Det kan ha varit exempelvis hans mors arvslott i fjället. Systerparten ersattes med en god och duglig mjölkren och kan alltså knappast ha varit en större kvotdel i fjället.

I andra fall omtalas bröder såsom gemensamt innehavare av fjäll, som de tydligen ärvt.

Å andra sidan förekommer det många fall, i vilka en same efterträdes av en son eller måg, ehuru man vet, att han haft flera barn. Det kan naturligtvis tänkas, att den som fått fjället, löst it sina syskon, som ju är vanligt i bondesamhället, men spåren efter sådana transaktioner äro icke många i det sammanbragta materialet. Ett sådant spår är den nyssnämnda systerparten.

Det förefaller alltså, som om det gällt några särskilda successionsregler. Dessa kunna tänkas utgöra en samisk sedvanerätt. Man skulle alltså kunna tänka sig, att någon samisk myndighet reglerat successionen inom vederbörande samefamilj efter några

lämplighetsregler. Sådant är känt från Nordkalotten och Östeuropa, men i det föreliggande materialet saknas varje tydligt spår av någon sådan myndighet. Kanske förklaringen är enklare. Det finns mycket som talar för att man ansett en same, som icke hävdade sitt fjäll, ha förlorat rätten därtill, åtminstone tills vidare. När det vid Undersåkers ting år 1758 bevisades, att samnen Klemet Henningsson i flera år vistats i Norge, ansågs det, att hans broder kunde disponera den bortflyttades hälft i deras gemensamma fjäll. I andra fall anteckandes, att en same blivit utfattig och dragit ut på tiggarsstråt. För att verkligen kunna utnyttja ett fjäll fordrades, att man ägde en renhjord av ganska betydande storlek. En same, som ej hade renar eller som förlorat dem vid någon naturkatastrof, måste överge sitt fjäll, och det synes då, som om någon lyckligare lottad medlem av släkten hade rätt att rycka in i hans ställe.

Även överlåtelser av fjäll eller delar av sådana eller andelar i dem förekomma och godtas av domstolarna. Ett vanligt uttryck i domböckerna är, att en same "kommit att bruka" eller "kommit att bebo" ett fjäll efter en annan same. Hur växlingen i besittningen i dessa fall skett, får man ej veta, men det förefaller sannolikt, att överlåtelse – uttrycklig eller underförstådd – ägt rum, ty om det varit frågan om arv, hade släktskapen antagligen betonats i domboken. Även bordsrättsreglerna har varit tillämpliga. Materialet bjuder på en del fall, då bordsrättstalan förts, t.ex. om Gåxsjöfjället. Och domstolen synes icke ha ifrågasatt anspråkets berättigande i och för sig; de avvisade en gång anspråket av det skäl, att bordskilling icke blivit nedsatt.

I annat fall tycker man sig skönja, att en ättling efter en tidigare skattelapp inträder i sina fäders rätt till fjället, ehuru detta en mellantid innehafts av andra samer. Ibland förekommer det, att en same tar någon till medinnehavare i fjället, vanligen i syfte att få hjälp med arbetet eller med utgörande av skatten. Men sedan kan det visa sig, att någon verklig överlåtelse inte varit avsedd utan att den intagne bolagsmannen skiljes från fjället till förmån för den ursprunglige innehavaren. Se t.ex. fallet Mats Larsson i Ornäs-fjället och änkan Märeta Larsdotters påstående.

Det är emellertid uppenbart, att häradsrätterna vid tvister om bättre rätt till fjäll och vid inrymningar i sådana lagt viss vikt vid samernas personliga egenskaper, nykterhet och "beskedlighet", samt även vid deras vederhäftighet för skattebetalningen. Hede häradsrätt anteckande sålunda den 1 december 1733, att nämnden och länsmannen skattade Jonas Anderssons sterbhus säkrast att utgöra skatten, men Johan Andersson osäker. Möjligen ansåg man, att det var fråga om upplåtelse av taxerade fjäll, ehuru ju Johan Andersson åberopat ett böxelbrev på ett av de omtvistade fjällen.

Senare den 30 november 1737, när landshövdingen lagt sig i saken, uttalade häradsrätten, att som skattebonden i Ljungdalen kunde vara säkrare än lappar, han borde stå för Flatrufjället.

Den svenska befolkningen i Jämtland och Härjedalen synes under det första århundradet efter införlivningen med Sverige ha respekterat samebefolkningens rätt.

Domböckerna för denna tid ger ett starkt intryck av att häradsrätterna ville göra samerna rätt. Plakatet av år 1695 om lappmarkernas bebyggande översändes till länsstyrelsen i Gävle, under vilken landskapen då lydde, och blev av länsstyrelsen utsänt och publicerat, men det förefaller, som om det icke föranlett någon kolonisation av skattefjällen.

Så småningom börjar emellertid den bofasta befolkningens intresse för exploatering av fjällen att vakna. Först synes det ha riktat sig mot fiskesjöarna.

Vid Hammerdals ting den 27 februari 1739 anmäldes att Per Jonsson av Olof Nilsson på Ornäsfjället tillhandlat sig fiskevattnet Storvattnet för 2 riksdaler silvermynt samt att Jöran Mattsson i Espnäs av Tomas Nilsson på Klumpvattenfjället tillhandlat sig fisket Gåxåsvattnet mot 3 daler 16 öre silvermynt.

De båda köparna anhöllo om rättens stadfästelse samt erbjödo sig att ge årlig taxa till kronan för varadera fisket med 8 öre silvermynt.

Den 13 mars 1748 köpte dragonerna Jakob Åberg och Jöns Löfström det lilla fjällvattnet Svävet av samnen Nils Nilsson Rök för 6 karoliner.

Den 21 april 1756 upplät sameänkan Märeta Larsdotter såsom ägare av halva Klumpvattenfjället till nämndemannen Erik Göransson i Tullingsås halva fisket i ovannämnda Gåxåsvattnet.

Enligt uppgift skulle Märeta Larsdotter ha utarrenderat Storvattnet, Svedvattnet och Fiskedalen till bönder.

Den 26 februari 1759 träffade bönderna Jöns Andersson i Risselås och Nils Eriksson i Gärde förening med skattelapparna på Millerstskogsfjället Per och Jon Nilssöner om att bönderna skulle få fiska i Lilla Gärdsjön och Klumpvattnet mot att de åtog sig att betala årlig avrad därför till kronan.

Den 13 februari 1731 och den 14 februari 1732 klagade skattelappen Torkel Andersson till Stenfjället vid Offerdals häradsrätt över att Tångeråsens och Öns byamän anlagt fåbodar intill och uti hans betesmark. Häradsrätten förordnade synemän att pröva, huruvida bönderna satt sig ned för nära intill skattefjället.

Den 6 juli 1648 besiktigades de lägenheter, varav nybygget Gårdsnäset skulle anläggas. Därvid anslogs till nybygget en slått på 200 lass hö, belägen på Millerstskogsfjället.

Vid Hammerdals vårting år 1758 framträder emellertid en ny uppfattning. Då förfäktas nämligen från bondehåll, att fisket å skattefjällen icke ingick i samernas rätt till fjällen, utan kunde upplåtas åt andra. Att samerna icke godtogo denna uppfattning utan bestredo sådana upplåtelser är självklart och framgår också av domboken.

Häradsrätten synes endast ha låtit sig övertyga till hälften om den nya teorins riktighet. Den förordnade synesmän, som skulle utröna, om fiskevattnen lågo på

fjällen, om de voro inbegripna i avraden för själva fjället men också om de var behövlige för samerna och om dessa ville betala särskild skatt för dem.

Omkring år 1760 hade regalrättsidéerna en renässans i Sverige. Detta år förklarade Svea hovrätt, att ett laxfiske i Torne älv var krono och att hovrätten därför inte kunde pröva en tvist om det. I Kammarkollegiets och statskontorets cirkulärbrev den 10 februari 1764 förklarades för "ostridigt", att kronan tillhöriga voro icke blott laxfisken, som från långliga tider innehafts och nyttjats av de hemmansägare och åbor, som haft land och ägor vid dem, emot det en viss och ständig taxa blivit årligen därför erlagd till kronan, utan också träsk- och insjöfiskerier, vilka lågo på hemmans ägor men för vilka avgift betalades till kronan efter särskilda taxor, samt slutligen att domar och resolutioner, som åberopades för innehavet av sådana fisken, icke kunde tillägga de dåvarande innehavarna därav någon annan rättighet än att "på behaglig tid" få nyttja dem mot räntans erläggande. I ett utlåtande till Kungl. Maj:t den 26 oktober 1764 framkastade kollegiet utan någon motivering påståendet, att "alla laxfiskerierna uti hela riket äro av ålder förklarade för regale". När sådana tankegångar kunde framträda och vinna anslutning inom centrala domstolar och ämbetsverk, är det icke att undra på att de satte sina spår också ute i periferien.

Det första direkta påståendet om att skattefjällen voro kronans egendom, återfinner man i Hammerdals dombok vårtinget 1759. Samerna Per och Jon Nilssöner å Millerstskogsfjället hade, som tidigare nämnts, den 26 februari 1759 träffat förening med två bönder från tingslaget om upplåtelse till bönderna av rätt att fiska i Lilla Gärdsjön och Klumpvattnet. När detta anmäldes vid häradsrätten, uppträdde som konkurrent om fisket en bonde från Stamsele i Ångermanland, vilken några år utnyttjat fiskevattnen. Hammerdalsbönderna åbropade häremot, att de såsom boende inom "landet och häradet" borde ha företräde. Och de fingo stöd av landsfiskalen Klingberg, vilken tydligen uppvaktade vid tinget. Det är uppenbarligen föreskriften i 18 kap 2 § byggningsbalken om häradsbornas företrädesrätt till allmänna kronofisken, som går igen. Men Klingberg nöjde sig icke härmed. Han förbehöll sig ämbetstalan mot samerna Jon Nilsson för olaga handel med, och mot Stamselebon för olaga nyttning av "kronans egendom". På detta förbehåll svarade häradsrätten – icke

utan att en viss misstrogenhet framträder i skrivsättet – att det stod Klingberg fritt att utföra sin talan mot Jon Nilsson såväl som mot Stamselebon, där han förmenade dem ha begått några olagligheter. En landsfiskal var ju länsstyrelsens särskilda förtroendeman bland länsmännen i länet. Den mening, som Klingberg gjorde sig till tolk för, torde närmast ha varit länsstyrelsens. Detta visade sig med all tydlighet i den resolution, som länsstyrelsen meddelade den 29 augusti 1766 angående besittningen av Ansätts- eller Ansiktsfjället. I denna resolution förklarade länsstyrelsen, att fjället var en kronoegendom, varå ingen åbo- eller stubberätt ägde rum. Länsstyrelsen underströk sin mening genom att i resolutionen icke göra något avseende å påstådd arvsrätt till fjället utan ge det åt en innehavare, som åtkommit fjället på ett föga hederligt sätt.

Redan tidigare hade emellertid länsstyrelsen visat, att den ej respekterade samernas ensamrätt till fjällen. Sålunda hade länsstyrelsen den 18 april 1758 upplåtit fisket i Stenvattnet på Ansätts- eller Ansiktsfjället till några bönder under motivering, att den lilla avgift, som samnen Tomas Persson betalade för fjället, icke kunde räknas för samma fiske.

Beslutet av den 29 augusti 1766 stod sig emellertid icke. Det överklagades i kammarkollegiet, som genom utslag den 6 februari 1772 ändrade länsstyrelsens resolution och bibehöll arvingen vid besittningsrätten till fjället. Kollegiet upptar i motiveringen för utslaget, att klaganden befanns vara berättigad till fjället efter sina förfäder. Och i själva klämman till utslaget bibehåller kollegiet honom ”vid den rätt 1654 års böxelbrev ... honom tillägger”. Kollegiet ansåg sålunda, att någon sorts arvsrätt till fjället förelåg samt också att böxelbrevet av år 1654 inneburit upplåtelse av ärftlig besittningsrätt.

Följden av denna bakläxa blev, att länsstyrelsen övergav sin ståndpunkt, att åbo- eller stubberätt ej förelåg beträffande lappfjällen. Men kollegiet hade dock ingått i sakprövning om besittningsrätten, och detta betydde, att kollegiet betraktade fjället som en kronolägenhet. I överensstämmelse härmed fortsatte länsstyrelsen att pröva frågor om bättre rätt till lappfjäll och meddela beslut om inrymningar i sådana.

Därvid respekterade länsstyrelsen emellertid samernas arvsrätt till fjällen. Denna praxis synes länsstyrelsen ha bibehållit ända fram till kollektiviseringen genom 1886 års renbeteslag.

I de svenska jordeböckerna från och med den första från 1646 redovisades samerna med personnamn. Då emellertid i jordeböckerna räntorna, som samerna betalade, antecknats som indelade, d.v.s anslagna till lön åt tjänstemän, måste räntorna har utgått för vissa områden och icke varit personliga. Med detta förhållande överens-tämmer också, att antalet skattskyldiga samer icke förändrats. Räntans summa har alltså varit konstant.

Skattläggningen 1717 torde icke har varit någon skattläggning i egentlig mening utan endast en omredigering av jordeboken. Sålunda infördes namnen på fjällen i stället för namnen på samerna.

Att skattebeloppen är högre i 1718 års jordebok än i 1717 års, beror på följande förhållanden. Genom någon föreskrift under de närmaste årtiondena efter Jämtlands införlivning med Sverige hade samernas skatt blivit fördubblad, d.v.s. de hade nödgats betala dubbelt så mycket som jordeboken föreskrev. Genom kungl. Resolutionen den 24 september 1675 på allmogens i Jämtland allmänna besvär befriades emellertid samerna från denna "fördubblingsränta". Omläggningen i 1718 års jordebok innebar nu, att räntorna för samerna upptogs med sina fördubblade belopp men att samtidigt "fördubblingsräntan" anteckandes som avkortad under åberopande av 1675 års resolution. Det hela var alltså endast en förändring av redovisningen.

Den ifrågavarande fördubblingsräntan, som alltså icke utgått sedan år 1675, avfördes ur jordeboken och kronoräkenskaperna genom kammarkollegiets beslut den 19 februari 1851.

Räntan för samerna fr.o.m. 1718 för deras fjäll redovisades i jordeböckerna under beteckningen "Lappränta", utan något angivande huruvida den var av skatte eller

krono natur. I 1825 års jordebok redovisas fjällen under rubriken "Skattlagda fjäll eller Lapppränta". I den närmast följande jordeboken, vilken upprättades enligt 1870 års jordeboksmetod och blev den sista jordeboken, redovisas skattefjällen under rubriken "Krono under enskild disposition".

Jämtland och Härjedalen hörde ursprungligen till Gävleborgs eller Västernorrlands län. När detta 1761 delades, hänfördes Jämtland till Västernorrlands men Härjedalen till Gävleborgs län. År 1810 återförenades de två landskapen i det då inrättade Jämtlands län.

Genom länsstyrelsens i Västernorrlands län resolution den 4 mars 1762 erhöles nybyggarna i Gäddede tillstånd att nyttja fisket i Blåsjön emot 16 öre i silvermynt i årlig taxa, dock med det förbehåll att sammen, som skattade för angränsande skog, fick därefter nyttja samma sjö därefter som dittills.

Enligt Hammerdals häradsrätts utslag den 29 mars 1763 och den 2 april 1764 skulle länsmannen Johan Gröndal hålla utsyning på en fjälltrakt vid sydvästra och västnorra sidan om den s.k. Blåsjön, för vilken fjälltrakt lappmännen Torkel Jonsson och Lars Klemetsson ville åtaga sig 4 daler silvermynt i årlig avrad till kronan. Länsmannen kunde dock inte komma fram till Blåsjön utan nöjde sig med att göra sig underrättad om förhållandena vid sjön av nybyggarna i Gäddede. Han hemställde, att om samerna fingo nyttja fjälltrakten emot den erbjudna avraden, det skulle förbjudas dem att med sina renkreatur komma längre från fjällen än till sundet, som låg mitt i Blåsjön, emedan "på denna sidan" om samma sund var gott tillfälle till slåtters uppodlande, ifall något nybygge med tiden kunde upparbetas i trakten.

Vid Hammerdals häradsting den 15 mars 1770 begärde lappmannen Torkel Jonsson och Sigrid Persdotter på Blåsjöfjäll tillstånd att emot 16 öre silvermynts årlig avrad få idka fiske i Blåsjön och besitta den fjälltrakt som kallades Gelemsklampen.

Det gavs rätten vid handen, att nybyggarna vid Jormsjön skulle ha erhållit fiskerätt i denna sjö. Rätten förordnade om syn och hörande av angränsande.

På begäran av lappänkan Sigrid Persdotter i Blåsjölandet utsatte häradsrätten den 11 mars 1772 vite för alla dem, som utan lov befunnos göra henne något intrång i hennes skattefjäll.

Genom länsstyrelsens i Västernorrlands län resolution den 4 februari 1875 beviljades – enligt innehavarens av Blåsjöfjällets begivande – Frostvikens och Jormsjö nybyggare att höstetiden idka fiske i Ankarvattnet och det s.k. Lejpingevattnet emot 6 marker torrfisk i årlig avrad samt att lappmännen ägde både före och efter den tiden obetaget nyttja samma fiske.

Lappmännen Pål och Jonas Tomasson anhöllo hos länsstyrelsen i Västernorrlands län att utan intrång av angränsande nybyggare bli förbehållna vid fisket i norra delen av Blåsjön intill sundet därstädes samt i Ankars- och Ljipiksvattnen.

Länsstyrelsen meddelade utslag den 4 december 1790. Efter erinran om innehållet i 1762 och 1785 års resolutioner resolverade länsstyrelsen, att på grund av dem någon ändring ej kunde ske, utan borde var för sig åtnjuta resolutionerna.

I en den 26 november 1795 till länsstyrelsen inkommen skrift anförde Jon Tomasson, Pål Tomasson och Anders Klemetsson å Blåsjöfjället: Deras närmaste avlidna släktingar Torkel Jonsson och Lars Klemetsson hade genom 1764 års resolution blivit tillagda äganderätten av Blåsjöfjället, varunder sökandena, som dåmera i arv bekommit detsamma, trott, att fiske i Blåsjön, Ankarvattnet och Ljipikvattnet lytt. Dessa fiskerna hade emellertid utan sökandenas minsta vetskap blivit upplåtna mot ränta till Gäddede, Frostvikens och Jormsjö nybyggare. Sökandena anhöllo därför, att de skulle få framför nybyggarna nyttja fiskerna, helst som fiskerna voro belägna inom deras skatteland.

Den 13 februari 1799 beviljade länsstyrelsen Enar Persson och Fredrik Aronsson att upparbeta nya hemman med villkor, att innehavaren av Blåsjöfjäll icke skulle betas renbete i början av sommaren. Sammen borde ej åverka nybyggarnas slätter.

Samerna Anders Klemetsson och Pål Tomasson hade i en skrift, som inkom till länsstyrelsen den 24 februari 1798 klagat över intrång från Aronsson, men den 30 mars 1799 resolverade länsstyrelsen, att sökanden borde rätta sig efter och trygga sig vid utslaget den 13 februari 1799.

Jon Pålsson instämde sedan Aronsson till häradsrätten, där han den 24 november 1812 (§ 35) yrkade förbud mot intrång i renbetet vid Blåsjön. Med hänvisning till kungl. Resolutionen på allmogens besvär den 29 juni 1752 § 20 resolverade häradsrätten, att denna tvist om kronojord borde avgöras av länsstyrelsen.

Jon Pålsson vände sig då med en böneskrift till kronprinsen Karl Johan. Den föranledde en länsstyrelsens remiss den 13 oktober 1818 till kronofogden Granbom, vilken föranstaltade om en den 6 oktober 1819 hållen syn i ändamål att undersöka och till förening bringa den tvist, som uppkommit mellan lappmännen Jon Pålsson och

Torkel Andersson, å ena, samt nybyggarna Jöns Olofsson, Fredrik Aronsson i Blåsjön jämte John Persson Vassdal och Daniel Larsson i Ankarvattnet samt Mårten Bengtsson i Frostviken å andra sidan. Vid synen träffades en detaljerad förening mellan samerna och nybyggarna om nyttjandet av fjällen och fisket.

Sedan Granbom avlidit, insände hans efterträdare syneinstrumentet till länsstyrelsen den 13 maj 1820. Länsstyrelsen återremitterade ärendet den 2 juni 1820 för projekterande av ränta ”för de härigenom tillkomna renbeten och fiskevatten”.

Ny syn hölls den 15 juli 1820. Därvid befunns, att det i föreningen omnämnda renbetet redan ingick i det fjäll, för vilket samerna betalade skatt. Någon ny ränta därå föreslogs alltså ej. Beträffande fiskena åter trodde samerna sig böra få äga dem utan vidare räntas erläggande eller under fjällskatten såsom i husbehovsfiske inbegripna. De åtnöjde sig emellertid med att för dem betala den avgift, som skäligen kunde åsättas. Taxa för fiskena föreslogs därför.

Synen inkom till länsstyrelsen den 5 september 1820, varefter länsstyrelsen avgjorde tvisten den 20 oktober 1820.

Den 29 juli 1654 utgav Jacob Christoffer Stenklyft ett så lydande brev: "Jag undertecknad gör härmed veterligt mig hava, uppå Hans Kungl. Maj:ts vår allernådigaste Regerande Konungs Carl Gustafs Nådiga behag, stätt och fäst ett Hans Kungl. Maj:ts och Kronans avradsland, Ansättsfjäll till Klemet Mårtensson lapp, som ligger som efter följer: först i från Ansätt fjäll till en sjö, Skervågen benämnd, därifrån till Sögsjö sedan till Rörvatne, runtom, därifrån till Kingsjö och sist i Middagsfjället och Grubbdal. Och emedan såsom föreskrevne lapp haver uti böxel till kronan för be:de en riksdaler erlagt, varföre ock uppå Högstbe:te Hans Kungl. Maj:ts vägnar befallas härmed de andra honom näst omliggande lappar där honom icke emot denna sin välfångna böxel i en eller annan måtto någon förfång eller intrång tillfoga eller göra låta vid straff som Sveriges lag förmäler; icke eller må förbemälte Klemet Mårtensson sig fördrista samma fjäll till någon annan bortsätta eller förböxla, utan han må vara då förtänt denna sin utlagda böxel hava förlist och avradslandet enom androm åter beböxlat bliva. Här alla som vederbör vete sig hörsamligen att eferrätta. Actum Offerdals tingsplats".

På Offerdals ting den 14 oktober 1736 hördes avlidna skattelapparna Klemet Jonssons och hans son Jon Klemetssons änkor och omyndiga barnens förmyndare, skattelappen Pål Persson, om skattelappfjällen Ansätt och Grubbdal, vilka Klemet Jonsson och Jon Klemetsson besuttit och skattat för. Rätten fann Jon Klemetssons änka mäktig att hävda och besitta skattelappfjället Grubbdal, men tillät förmyndarna lappen Pål Persson i Sösjö skattelappfjäll och Tal Zachrisson, som ditills suttit inhyses med Klemet Jonsson, att hävda skattefjället Ansätt och hålla det Jon Klemetssons barn till hand, till dess de komma till sina egna mogna år, då deras rätt även skulle vara öppen till Grubbdalsfjäll. Klemet Jonssons änka åter skulle sitta som huskvinna i Berga.

På tinget den 17 februari 1761 anmälde samén Lars Jonsson, att hans svärfader Tomas Persson innehade Ansiktsfjället, och emedan svärfadern var gammal och

förmodades icke längre kunna nyttja det utan med tiden avstod, så ville Lars Jonsson såsom den sig först anmält förbehålla sig rättighet därtill, när svärfadern upplät det.

Till vårtinget 1766 med Offerdals tingslag instämde samén Klemet Jonsson samén Lars Jonsson om närmare rätt till Ansätts- eller Ansiktsfjället. Efter att ha företett 1654 års böxelbrev anförde Klemet Jonsson, att han var sonsons son till Klemet Mårtensson samt således i rätt nedstigande led släkt med den som böxlat fjället och blivit försäkrad om Ansättsfjället. Han åberopade 1736 års avgörande. Emedan han var Jon Klemetssons son, trodde sig Klemet Jonsson vara både berättigad och mäktig att motta fjället. Pål Persson, som var död, hade i sin livstid lämnat fjället till sin broder Tomas, vilken avträtt det till Lars Jonsson. Klemet Jonsson sade sig hellre erlægga någon proportionerlig avrad än mista vad hans förfäder, man efter man, ägt rättighet att nyttja,

Lars Jonsson svarade med att inge utdrag av 1761 års dombok.

Häradsrätten resolverade den 12 februari 1766: Efter de ingivna handlingarna hade häradsrätten funnit, att Klemet Jonssons förfäder ägt nyttningen av det omtvistade Ansättsfjället, samt att rätten genom dom förordnat, att det skulle hållas deras barn tillhanda, fördenskull, oavsett att förmyndaren Pål Persson samt hans broder Tomas gjort någon författning om samma fjäll, likväl som Pål Persson inte var rätter ägare utan förestod fjället åt annan och Lars Jonsson ej gittat styrka annan åtkomst därtill än vad hans svärfader i ovan berörda måtto avhandlat, så fann häradsrätten för sin del, att Klemet Jonsson, som intygades vara beskedlig och i det tillstånd, att han kunde utgöra avraden, fick därvid bibehållas, vilket emellertid blev landshövdingens gottfinnande underställt.

Klemet Jonsson vände sig nu till länsstyrelsen men hade där mindre framgång.

Länsstyrelsen resolverade nämligen den 29 augusti 1766, att som detta fjäll var en kronoegendom, varå ingen åbo- eller stubberätt kunde äga rum, så kunde länsstyrelsen icke "finna", hur häradsrätten kunnat "gå in" i den disposition av

fjället, att det skulle hållas förre innehavarens barn till handa, och kunde därför inte göra något avseende på Klemet Jonssons påstådda arvsrätt därtill. Därför bibehöll länsstyrelsen Lars Jonsson vid fjället.

Pål Persson synes ha överlåtit Ansättsfjället till sin broder Tomas Persson. Denne uppgavs sålunda år 1758 inneha fjället, ehuru han själv ej brukade det utan upplåtit det till en annan (troligen hans svärson Lars Jonsson). Detta år upplät länsstyrelsen fiskerätt i sjön Stenvattnet med några små tjärnar till fyra bönder med förmålan, att den lilla avgift som Tomas Persson betalade för Ansiktsfjället, icke kunde räknas för detta fiske.

Ett av särdragen i Jämtlands län hänför sig just till myndigheternas inställning till samernas rätt till fjällmarkerna. Ett särskilt intresse tilldrar sig därvid frågorna om befogenheten att avgöra, vilken same som skulle inneha visst fjäll och vilka områden och nyttigheter som skulle höra till det särskilda fjället.

Vad först "böxelbrevet" av den 29 juli 1654 angår, så är det icke lätt att klargöra dess bakgrund. Det kan vara ett fullföljande av traditionen från den norska tiden. Denna tradition skulle då innehålla, att samerna fått böxla sina fjäll av den norska kronan. Men brevet kan också tänkas vara utslag av den ovisshet om rättsläget, som rimligtvis kunde föreligga hos de svenska myndigheterna under landskapets första svenska tid. Samen kan tänkas ha känt sin rätt hotad av ockupationsmakten, tagit det säkra före det osäkra och skaffat sig ett böxelbrev för att åtminstone ha något att åberopa.

Under den följande tiden vann en annan ordning insteg, innebärande att inrymningar i och gränstvister mellan skattefjäll, liksom i Lappland, ansågos tillhöra domstolarnas befogenhet. Det är för övrigt påfallande, hur termerna "äga" och "arv" används. De vanliga arvsreglerna synes ha tillämpats, ehuru också samens "beskedlighet" och vederhäftighet för lappräntan anförts bland domskälen.

Länsstyrelsens befattning med ärendena synes hänföra sig till tiden efter 1700-talets mitt. De tidigaste av de påträffade avgörandena synas hänföra sig till inrymningar i

fjäll, som icke tidigare innehafts av samer och alltså icke varit belagda med lappränta. Hit synas höra 1759 års resolution om upplåtelse av Blåskallfjället och 1761 års resolution om utvidgning av fjällen i Hede (Helags m.fl. fjäll).

En helt ny syn på förhållandena framträder däremot i 1766 års mål om Ansättfjället. Häradsrätten står i materiellt avseende kvar på den äldre ståndpunkten och vill tillägga arvsreglerna en avgörande betydelse, men det nya draget framträder redan hos häradsrätten däri, att den icke själv avgör målet utan underställer avgörandet länsstyrelsens "gottfinnande". Länsstyrelsen å sin sida dekreterade, att fjället var kronoegendom, vari icke någon åbo- eller stubberätt ägde rum. Vad som orsakat detta omslag är ovisst.

I målet var 1654 års böxelbrev företett; det kan vara detta, som ingivit länsstyrelsen meningen, att fjället var ett vanligt kronoavradsland. Men det kan också vara de på 1760-talet även på andra områden framträdande regalistiska tankegångarna, som göra sig gällande. Måhända kan landshövdingen Örnsköld, vilken gjort sin karriär inom bergskollegiet, haft med sig dem därifrån.

Det är emellertid påfallande, att länsstyrelsen, även om den alltjämt ansåg sig vara den myndighet, som hade att handlägga inrymnings- och gränsfrågor rörande skattefjällen, dock i de materiella frågorna senare åter tar upp de äldre tankegångarna. I slutet på 1700-talet och i början av 1800-talet godtog länsstyrelsen sålunda inrymd sames efterkommande såsom innehavare av fjäll, inrymde dem på begäran i fjällen och lade t.o.m. överlåtelse av fjäll till grund för inrymning – hela tiden dock med tillagd motivering om samernas personliga egenskaper och vederhäftighet. Efter mitten av 1800-talet framträder denna tankegång mycket tydligt i länsstyrelsens avgörande.

Angående före detta överlantmätaren Valfrid Larssons utredningar har fastighetsägarna anfört följande.

Av Valfrid Larssons sammanställning över uppgifter ur 1546 års danska jordebok för Jämtland och 1568 års svenska jordebok för Jämtland (underaktsbilaga 233) framgår att några uppgifter om samer inte fanns i dessa jordeböcker. Däremot redovisades i 1546 års jordebok för Hallens socken tjugo bönder varav femton med avrad och för Ovikens socken 36 bönder varav 7 med avrad.

Av ”Utdrag och referat avseende lappar påförda räntor” (underaktsbilaga 23) framgår att i 1646 års jordebok för Jämtland finns räntor påförda sex samer i Ströms socken, två samer i Kalls socken och tio samer i Offerdals socken. Vid den tiden fanns således inte ränta påförd någon same i nuvarande Tåssåsens samebys område.

I 1696 års jordebok finns räntor påförda tre samer i Kalls socken, tio samer i Offerdals socken och fem samer i Ströms socken. Inte heller vid den tiden fanns ränta påförd någon same i nuvarande Tåssåsens samebys område.

Först i 1751 års jordebok finns lappränta upptagen för Tåssåsfjäll och Hundshögsfjäll i Ovikens socken. Av 1777 års jordebok för Jämtland framgår att dessa fjäll nyttjas av Tomas Tomasson och Jon Jonsson. Även i 1825 års jordebok upptas lappränta för Tomas Tomasson och Jon Jonsson avseende Hundshögsfjäll och Tåssåsfjäll.

Vad gäller trakter inom bl a Hallens och Ovikens socknar, del I (underaktsbilaga 235) är ett sätt att tillgodogöra sig utredningen att börja läsa från sidan 61 ff och jämföra innehållet med blad 2 samt 2:3 respektive blad 3 samt 3:2 i kartbilagan. Handlingarna visar att i princip all mark nedanför fjäll nyttjades av bönderna i omgivande byar och att i princip endast fjäll nyttjades för renbete.

I anledning av att samebyn tar upp förhållandena i Glens lappläger är utredningen beträffande detta område av särskilt intresse. Som framgår av sidan 76 f uppläts norra Arådalen och södra Arådalen till bönder år 1666. Områdena räntades under Backen,

Helgebacken och Hanabacken respektive Helgebacken och Hackås socken Gärde. Sannebodarna räntas sedan 1758 under fyra hemman i Sanne och ett hemman i Gärde för fäbodlar.

På sidan 87 i utredningen redovisas särskilt "Lapman Tomas Tomassons Boningsställe", strax väster om Rövrån, förmodligen i Kroktjärnvallens lappläger. Något boningsställe för samer redovisas inte i Glen.

I fråga om renbetestrakter inom bl a Hallens och Ovikens socknar, del II (underaktsbilaga 236), framgår av Valfrid Larssons utredning dispositioner under 1700-talet. På sidan 4 i utredningen omnämns att samerna hade en trakt på Arådalens, Sanbodarnas och Gläins fäbodland, där emellan, invid och på Hundshögsfjäll att bo på och beta sin rendjur. I stycket därefter redovisas innehållet i en förklaring från 1763: "samt att lapparna hade sina vissa särskilda fjällhöjder för sina renar, dit böndernas boskap inte kom upp att göra dem något förnär".

Vad härefter gäller renbetestrakter m m inom bl a Hallens och Ovikens socknar, redovisar Valfrid Larsson i utredningens del III (underaktsbilaga 237) renbetestrakter från omkring 1645 till före avvittringen på 1800-talet. I anledning av vad samebyn anför om fångstgropar bör särskilt noteras uppgifterna på sidorna 19-22.

På sidan 23 antecknas att lappen Tärkel Nilsson skattade för Tåssåsfjäll efter auktion 1732. Uppgifter om renbetestrakt i Hallens socken redovisas på sidan 42 ff. Därav framgår bl a att Sällsjöfjäll och Gästrikvål nyttjades av ingen i mitten av 1700-talet. 1699 anhöll lappen Hemming Mårson att mot årlig avgift få bruka Tåssåsfjället (sidan 43 f). Nämnden och allmogen intygade att Tåssåsfjället låg alltför nära deras böxlade avradsland, skogar och fiskerier, så att om någon lapp skulle nedsätta sig där "kunde bönderna sig där intet begå".

1716 begärde lappen Tårkel Nilsson att få sätta sig på Tåssåsfjället (sidan 45) med bete för sina rendjur och skjutande men inte fisket såsom redan förut taxerat. Allmogen hade inte något att erinra mot detta under förutsättning att de fick ha sina där inemot sträckande avradsland och fisken fria från åverkan.

1717 uttaxerades en trakt väster om Tåssåsfjäll in mot Anahögen för Tårkel Nilsson. 1734 ansökte Tårkel Nilsson om att få nyttja betet och skogen till vedbrand in emot och kring fjället Hundshögen vintertid. Allmogen nekade inte Nilsson att vintertid beta sina djur och nyttja skogen till vedbrand, blott han avhöll sig från deras mulbete och trakt sommar och höst. Ärendet synes inte ha fullföljts.

1740 begärde lappmannen Nils Torkelsson att få vistas med sina rendjur, dock allenast vintertid nyttja betet av mossa väster och norr om Hundshögen, likaledes någon skog till bränsle. Sommartid skulle han fara långt i väster till fjälls.

På sidan 55 kommenteras den tidigare omnämnda uppgiften om att lappallmogen hade en trakt att bo på och beta sina rensdjur invid och på Hundshögsfjäll. Mitt på sidan 55 uttalar Valfrid Larsson: ”Den omständigheten, att Hundshögsfjäll med därmed sammanhängande fjällmark nu särskilt uppläts till renbete vintertid men tidigare tydligen inte använts av lappar för renbete ens vintertid tyder på att någon godtagen sedvana för lappar att vintertid flytta från sina vanliga betestrakter till andra marker inte förelåg vid denna tid”.

Angående avvittringen i bl a Hallens och Ovikens socknar (underaktsbilagorna 238 och 239) kan konstaeras att Tåssås och Hundshögs skattefjäll beskrivs på sidan 9, där även antecknas att betet såväl vinter som sommar anses tillräckligt för renarnas antal, vilket uppgavs till omkring 4000. På sid 13 noteras ur innehållet i förrättningsmännens utlåtande år 1848 att fåbodlägenheterna Hosjöbodarna, Prästläkardalen, Skårtjärntvallen samt Glens- och Svanasjöbodarna ansågs erforderliga för renbetesfjällen och därför enligt förslagen tilldelats renbetesfjäll. Utslag meddelades år 1856. Ända fram till dess hade således angivna fåbodlägenheter disponerats av bönder.

Det finns ingen grund för samebyns påstående att uppgifterna om antalet renar m m under skattdagningen ”måste bygga på en grav missuppfattning”. Ordalydelsen är alldeles klar. Dessutom redovisas att ”skogstillgångarna är något knappa och i en framtid otillräckliga för lapparnas behov.” För Sällsjö renbetesfjäll, som ingår i nuvarande Tåssåsens samebys område, anges: ”Skogstillgångarna har uppskattats vara fullt tillräckliga för lapparnas behov.” För Anarisets renbetesfjäll, som också ingår i nuvarande Tåssåsens samebys område, anges: ”Omkring 2 000 renar kan ha tillräckligt bete därpå under alla tider av året. Skogstillgångarna anses vara fullt tillräckliga för lapparnas behov.”

Frågan behandlades vid avvittringen (underaktsbilaga 239 sidan 5 ff). Av skattdagningen (sidan 33) framgår att Hundshögs och Tåssås renbetesfjäll ansågs kunna ha tillräckligt bete under alla tider av året för omkring 4000 renar.

Utöver vad nyss anförts kan framhållas att Sällsjö fjäll begagnades som vinterbete under Anariset. Av redovisningen framgår att förrättningsmännen ”insett att vidsträckta betesområden är ett bland villkoren för lappallmogens existens” och därför även införlivade fåbodlägenheter.

I anledning av vad som anföres av samebyn om Glens lappläger kan särskilt noteras att lägenheterna Skottgården, Orrgården, Prästbordet, Side och Hanabacken även efter avyttringen disponerades av enskilda, likaså i anslutning till fjället belägna Valskaftet 1:1, Västnor, Eltnäset, Gärde, Bugården, Helgebacken och Hämtdalen. Av intresse är även att notera att (sidan 25) lapparna inom bl a Sällsjö, Hundshögs- och Tåssåsfjäll anmält missnöje mot ägotilldelningen. Samerna tillvaratog således sin rätt vid avyttringen.

Vidare vill fastighetsägarna angående uppgifter om samer i Jämtlands och Härjedalens historia anföra följande.

Valfrid Larsson har även sammanställt (underaktsbilaga 240) uppgifter om samer ur Jämtlands- och Härjedalens historia. Som framgår därav har förekomsten av samer

ingalunda gått spårlöst förbi. Den synes fastmer vara väl dokumenterad så länge den förekommit.

På sidan 90 noteras att Oviksfjällen ännu i mitten av 1600-talet inte var befolkade av några samer. Denna slutsats stämmer mycket väl överens med uppgifterna från jordeböcker med mera.

Valfrid Larsson har i utredning avseende Hundshögen i Ovikens socken (underaktbilaga 241) ansett det klarlagt att Hundshögen och områdena kring sjön Glen inte nyttjats av samer före 1734.

För den som kände Valfrid Larsson framstår samebyns påstående, om att hans utredning skall ses som en partsinlägga, som fullständigt ogrundat. Valfrid Larsson gick inte att påverka. När han fick ett uppdrag tog han fram allt material och drog sedan sina egna slutsatser av materialet. Valfrid Larsson har inte utelämnat någonting.

I fråga om Klövsjö och Rätan framgår såvitt gäller Klövsjö.

Gösta Ullberg har i sin sockenkrönika "Bönder, Torpare och Knektar i det gamla Klövsjö" (underaktbilaga 242 A) redovisat resultaten av sin genomgång av arkiv och gamlas berättelser. Gösta Ullberg redovisar fynd av stenklubbor från den yngre stenåldern men kan naturligtvis inte ange när människor först bosatte sig inom området. Som framgår av sidorna 10-19 var byn väl etablerad på 1500-talet. Byn har urgamla rättigheter till mulbete och jakt på bl a Klövsjöfjället. Fjället nämns sedan 1604 som byns avradsland. Gränsen mellan byarna Klövsjö och Vemdalen går på fjället. Som framgår av Gösta Ullbergs krönika "Avradsland" (underaktbilaga 243) har gränsen varit föremål för tvister mellan byarna sedan 1400-talet fram till mitten av 1800-talet. Att byarna stred så intensivt om området berodde naturligtvis på dess värde för foder, betet och jakt.

I avvittringen för Klövsjö by från 1834-36, (underaktbilaga 244) anges på sidan 3 att Klövsjö fjäll av hemmansägarna begagnats mot avrad sedan år 1666. På sidan 20

uppges djurantalet till 350 nöt, 40 hästar och 560 småfäkleatur och att mossa, löv och bark måste användas till en tredjedel mot det övriga fodret. På sidan 23 anges ”Klöfsjöfjället, hvarå hämtas hvitmosse”.

Fjället har således varit nödvändigt för att hämta foder till djuren, till bete och till jakt för de bofasta. Mot denna bakgrund framstår det som helt uteslutet att bönderna skulle ha tillåtit renbete på fjället.

I fråga om Rätan framgår av utdrag ur Nils Sundkvist, Boplatser och människor i sörbyarna i Rätan (underaktsbilaga 245) att bofasta satte sig ned i byarna Bryngelhögen, Böle, Klaxåsen, Nederhögen och Söderhögen i vart fall från 800-talet och framåt samt att alla byarna var etablerade på 1500-talet.

Fastighetsägarna har slutligen åberopat HD:s dom i skattefjällsmålet, sidorna 184-197 i referatet (NJA I 1981 sid. 1), vilket avsnitt här återges.

5.2 Allmänt om äldre svensk rätt. Från början bör understrykas att man knappast kan tala om äganderätt till mark i modern mening för enskilda ofrälse personer under 1600-talet, och för övrigt inte heller under större delen av 1700-talet. Närmast blir det fråga om de rättigheter som vid denna tid tillkom en skattebonde (skattemannarätt). Väsentliga drag i denna rätt var att bonden hade en mot utomstående skyddad rätt att själv nyttja sin jord och tillgodogöra sig dess huvusakliga avkastning, att jorden gick i arv, att bonden ägde förfoga över den genom överlåtelse, pantsättning och i vissa fall testamente samt att, om arvejord såldes utanför släkten, bondens släktingar på grund av bördsrätt fick lösa den till sig efter uppbud på tinget. Bondens råddighet över jorden var visserligen starkt begränsad i olika hänseenden, och hans trygghet i besittningen inskränktes framför allt genom att jorden såsom skattevrak kunde tillfalla kronan, om han underlät att betala utskylder för tre år i följd. Men det var hans rätt som senare kom att utveckla sig till vad vi idag menar med äganderätt, framför allt på grund av den stärkta ställning skattebönderna fick genom lagstiftning i anslutning till 1789 års statsvälvning. En betydelsefull fråga blir, om samerna på skattefjällen under den

aktuella tiden hade en rätt till områdena som var att jämställa med skattemannarätt och som därför på motsvarande sätt kunde utveckla sig till äganderätt i nutida bemärkelse.

Sameparterna har i första hand grundat sitt påstående om äganderätt på ockupation, enbart eller i förening med specifikation. Den markanvändning som de härvid åberopat består i att samer stadigvarande vistats på fjällområdena och brukat dem framför allt genom renbete, jakt och fiske; för detta ändamål skulle de på områdena haft vissa byggnader och anläggningar, t ex förrådsbodar, stängsel och fångstgropar. Enligt sameparterna torde också bostadsbyggnader ha förekommit.

De regler som under äldre tider gällde för förvärv av herrelös mark genom att den togs i besittning utgick i princip från att marken uppodlades; det var alltså fråga om en sorts specifikation. Såsom staten har vitsordat fick i enlighet härmed nybyggen som före den aktuella tiden upptogs i de norrländska ödemarkerna skatte natur. Genom den för samer karakteristiska markanvändningen kan emellertid det brukade områdets värde inte anses ha ökat nämnvärt. Om specifikation kan det därför inte bli tal.

Vad angår möjligheten att förvärva herrelös fjällmark genom ockupation utan uppodling eller fast bosättning på marken är det tveksamt vilka krav som gällde i fråga om användning av marken. Ledning torde här närmast kunna hämtas från reglerna om ägarbesittning vid urminnes hävd. Det får rimligen antas, att minst lika mycket fordrades i fråga om markens utnyttjande vid ockupation. Här liksom då det gäller urminnes hävd måste en viss avgränsning av marken ha varit betydelsefull.

Med hänsyn till det sagda går det inte att klart hålla isär förutsättningarna för ockupation och för ur minnes hävd; vad som sägs om det ena gäller i stor utsträckning också för det andra. Att märka är dock att det inte här är fråga om den typiska situation då reglerna om urminnes hävd aktualiseras, eftersom det är ostridigt att skattefjällen var herrelöst alnd när samer började nyttja dem. Den väsentliga frågan är, om samernas befattning med fjällen varit av sådan art och varaktighet att de kan

anses ha förvärvat en rätt motsvarande skattemannarätt. – I detta sammanhang kan framhållas, att man genom urminnes hävd kunde förvärva också begränsade rättigheter, t ex jakt- och fiskerätt (jfr 15 kap 1 § JB i 1734 års lag), och sameparterna har påstått att samernas hävd i varje fall gett dem sådana rättigheter. Även denna möjlighet får alltså beaktas.

5.3 Svenskt material från tiden fram till 1640-talet. Sameparterna har åberopat viss skriftlig bevisning från 1500-talet och 1600-talet för att styrka att samerna på grund av urminnes hävd, som erkänts av staten, ägde de områden som de brukade i det dåtida Sverige eller i vart fall hade begränsade rättigheter till dem. Till en början kan nämnas en rad påbud och förklaringar från den centrala regeringsmaktens sida. Däribland bör framför allt framhållas Gustav Vasas öppna brev d 20 sept 1551 för birkarlar och lantköpmän, där han förbjuder dessa att göra "våre Siöfinner och Lapper på theris enskiljte fijske och landgrund som jn för theris Äger liggie" något hinder eller förfång; hans försvarsbrev samma dag, där han förklarar sig ta lappar i vissa områden av nuvarande Nordnorge och Finland i sitt skydd – närmast mot deras grannar i Ryssland – med allt det dem tillkommer, "rörligit och orörligit"; vidare Johan III:s brev d 10 juli 1584, där denne på begäran av lapparna i Sondowara by att få obehindrat och fritt för alla njuta, bruka och behålla sina ägor "som deras gambla och urminnes häfd är" uttalat, att dessa lappar och inga andra "måge och skola niuta, bruka, fika och fahra dhe ägor som ligga inom förbemälde Songomotka rå"; Karl IX:s öppna brev d 6 juni 1602, där han – i likalydande formuleringar som i Gustav Vasas försvarsbrev 1551 – tar undersåtarna i lappmarken i sitt "Furstelige hägn"; samt hans brev d 14 juni samma år, där han på motsvarande sätt tar lappar i Kemi lappmark i sitt beskydd med bl a "huus, hem, ägor, närby och fjerran, rörligit och orörligit, inthet undantagandes af alt thet the äge". – Vad för rättigheter som skyddas enligt de nu omtalade breven är visserligen inte alldeles klart. Handlingarna innebär dock att samerna från den centrala regeringsmaktens sida tillförsäkrats ett starkt skydd för sin rätt till de områden de av ålder innehade.

I HD har sameparterna vidare åberopat ett brev av Karl IX till Anders Larsson d 17 nov 1607 och en av honom utfärdad fullmakt för Jöran Suan d 30 mars 1608, båda

angående besättande av ödemark i "Jlemme" socken i Österbotten. Av särskilt intresse är här fullmakten, där det uttalas att på området skall sättas folk som kan ha sin föda av djur, fåglar, fiskeri och renar; de skulle "allene hafwa macht till att bruke öde-marken", och de som brukar åker skulle intet ha att beställa med vare sig skog, sjöar, fågel eller djurfällning, utan detta skulle "allene höre Lapparne och de som medh Reener omgå till". Därpå sägs i fullmakten: "Och skole de sedhen niuthe och beholle samma ägor för Skatte Jord för sigh och deres efterkommende till ewärdeligh ägor". Efter sex frihetsår skulle de skattläggas. "Detta hafwe wij allom dem, som sigh der nedhersettie wele, medh detta vårt öpne breff welet witterligit ware och tilkenne gifwit." – Fullmakten ger stöd för att skattemannarätt kunde vinnas utan någon odling av marken, enbart genom utövande av sådana näringar som samerna bedrev; om detta var möjligt utan fast bosättning är dock ovisst. Av särskild betydelse är att fullmakten framstår som en övervägd utfästelse från den centrala regeringsmaktens sida.

Som nämnt har sameparterna i HD vidare åberopat en rannsaking som d 19 juni 1615 vid landsting i Torne socken hållits av en nämnd på 24 personer angående beskyllningar som lappfogden Reinhold Steger framställt emot vissa birkarlar. I anledning av en tvist om fiske i Ilur träsk, i vilken Steger uppträdde på samernas vägnar, uttalade nämnden, att lapparna i "sundawaraby" hade "S. Konungh Johans breff, så och Saligh Konungh Carls breff, att skole få bruke alt hwadh som ligger inom dderes Råå och Röör"; sedan man funnit Ilur träsk jämte några andra träsk ligga inom "Songa notka deres råmärke", dömde nämnden träskens "undher Lapparne igen". Sameparterna har särskilt framhållit att i domen åberopats Johan III:s brev av 1584 till stöd för samernas rätt och att detta måste ha kommit till Svea HovR:s kännedom, eftersom även handlingarna om fisket blev ingivna till HovR:n i anledning av olika anklagelser som samerna framställde mot Steger. Vidare har sameparterna hävdatt att rannsakingen var en s k konungsdöm, som tillkommit efter det att Gustav II Adolf särskilt förordnat om rättegången och som i princip inte var överklagbar – något som skulle ha gett den ett särskilt prejudikatvärde. – Domen om fisket får betraktas som en ytterligare bekräftelse på den starkt skyddade rätt som samerna ägde

till de områden domen avser. Däremot lämnar den knappast stöd för generella slutsatser angående samers rätt till brukad mark i andra fall.

I detta sammanhang bör också framhållas att visst domboksmaterial från nordliga Sverige och Finland, redovisat främst av Prawitz i dennes utredningar i målet och av Isak Fellman i arbetet Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparne, kan tyda på att samer av lokala domstolar under 1600-talets senare del närmast betraktades som ägare till mark som de innehade i dessa traker.

Ytterligare har sameparterna åberopat den förut (5.1) berörda undersökningen rörande Nasafjäll, där dock det växlande språkbruket hos de hörda samerna inte tillåter några slutsatser om arten av deras rätt. Vidare har sameparterna hänvisat till Olof Tresks av TR:n omtalade relation av 1640, särskilt till omnämmandet av lapparnas "berättelse, om theres gamble och uhrminnes HäfFdh" (se TR:ns dom s 40 ovan). Inte heller relationen belyser emellertid närmare frågan om samernas rätt till brukade områden.

Särskild vikt har sameparterna tillmätt landshövdingen Hans Strijks förut berörda frihetsbrev d 3 mars 1646 för Tomas Jonsson. Enligt deras ståndpunkt skulle handlingen inte bara ha betydelse för rätten till skattefjällen i Jämtland utan också klargöra statsmakternas inställning vid denna tid till samernas rätt över huvud taget. Av handlingen framgår att Tomas Jonsson, "fiellde Lappe", uppvisat ett frihetsbrev "opå sin Marek och fiäll", utfärdat av danske kungens tjänstemän; eftersom "samme fiällen som de åbo och bruka" nu tillika med Jämtland fallit under Sverige, unnade och beviljade Strijk honom nu på drottning Kristinas vägnar "Dronnerijs" och "Hittefiäll", för vilka han hade att utgöra tre riksdaler specie "medh diurskutninghjm af allehanda slag falla kan". Han skulle vidare vara förpliktad att "förhålla och bruka sigh inom sine fiällers Råmerkien och grentzer" utan att göra bönderna "på deris Bolsbyiar, Råmerkien och grentzer någon trångmål eller skada". I brevet befalldes "allom dem som wederbör att de honom uthj dette sig gifne frijheetz breef opå bem:te fieller omolesterad och oqualld förblifwa låtha". Att döma av Strijks brev samma dag till landshövdingen i Gävleborgs län Ivar Nilsson har Striik gett ett liknande brev till

Mårten Jonsson, "finnekungh uthj Lappefiällenn", vilken på motsvarande sätt som Tomas Jonsson ppvisat ett tidigare frihetsbrev som han fatt "opå sine fjäller".

Enligt samepartcrnas ståndpunkt skulle Strijk ha utformat sina frihetsbrev efter kontakt med den centrala regeringsmakten, närmast rikskanslern Axel Oxenstierna. Som stöd härför har man hänvisat till att brevet till Tomas Jonsson enligt sin lydelse utfärdats på drottningens vägnar och att det framstått som väsentligt för regeringen att från början slå fast rättsförhållandena i de nyförvärvade provinserna. Sameparterna har hävdad, att Axel Oxenstierna, eftersom han år 1615 såsom lagman i "Wester Norlanden" fick handlingar i målet mot Reinhold Steger översända till sig, måste antas ha fått vetskap om konungsdomen" av samma år och nu efter Brömsebrofreden velat klargöra, att samerna hade äganderätt även till brukade fjäll i Jämmd. På grund härav skulle frihetsbrcvet för Tomas Jonsson utgöra ett slags prejudikat, som helt allmänt uttryckte regeringens inställning till samernas rätt. I brevet skulle samernas urminnes hävd till skattefjällen ha erkänts och deras områden ha likställts med böndernas fastigheter. – Staten har å sin sida invänt att breven i fråga endast utgjorde skyddsbrev, liksom det frihetsbrev för jämtarna som Strijk utfärdat d 2 mars 1646, alltså föregående dag, och inte gav stöd för någon samisk äganderätt.

Beträffande regeringsmaktens inställning har från båda sidor åberopats en landshövdingsfullmakt för Strijk, utfärdad av drottning.Kristina d 18 okt 1645, och ett memorial för honom som tydligen tillkommit vid samma tillfälle. Om samernas rättigheter är inte tal i dessa handlingar. Memorialet innehåller emellertid instruktion för Strijk bl a att på drottningens vägnar tillsäga och lova alla dem som Jämtland bodde och vistades att de "med deres rätt och wanlige frijheet, wälfångne privilegier och egendomb Conserverade och erholdne blifwe"; de skulle framdeles, "enär dhe Hennes Kongl May:t derom besökiandes warde" få hennes konfirmation. Vidare betonas kronans intresse av att Jämtlands gränser utsträcktes så långt som möjligt inåt Norge och att fjällryggen skulle vara "rätte Skillnaden mellan länderna.

Brevet till Tomas Jonsson ger visserligen det allmänna intrycket att han inom vissa avgränsade fjällområden hade en stark rätt till marken, en rätt som från vissa synpunkter kunde jämföras med skattemannarätt. Med hänsyn till handlingens innehåll och de förhållanden varunder den utfärdades kan den dock inte anses utgöra stöd för att Tomas Jonsson betraktades som likställd med en skattebonde, än mindre för att ett av honom företrätt kollektiv skulle ansetts ha en rätt motsvarande skattemannarätt. Man kan anta att avsikten var att ge Tomas Jonsson samma förmåner som det danska frihetsbrevet tillförsäkrat honom, men vad detta brev närmare innehöll är obekant i målet. För övrigt tillkom Strijks brev tydligen i anledning av Tomas Jonssons besök och i direkt anslutning till detta. Att brevet – i enlighet med Strijks instruktion – utfärdades på drottningens vägnar är uppenbarligen inte uttryck för att man på högre ort tagit ställning till dess innehåll. Hypotesen, att Axel Oxenstierna generellt skulle ha tagit ställning till samernas rätt under inflytande av en landstingsdom, som han möjligen fått kännedom om 30 år tidigare, framstår som alltför löst grundad för att förtjäna avseende.

Ännu mindre ledning ger vad som är känt om brevet för Mårten Jonsson.

Oaktat de nu diskuterade handlingarna från tiden kort efter Brömsebrofreden alltså inte har så stort bevisvärde i detta mål som samepararterna gjort gällande, utgör de ännu ett belägg för att samer från statsmakternas sida vunnit erkännande och skydd i fråga om sitt nyttjande av vissa områden.

Rörande rättsläget under 1600-talet har sameparterna vidare åberopat vissa uttalanden i äldre juridisk doktrin – främst av Hugo Grotius och efter honom Samuel Pufendorf – angående ett kollektivs ockupation av ofructbara berg. Uttalandena synes i första hand avse ockupationens betydelse från folkrättslig synpunkt. I vad mån en sådan ockupation kunnat ha privaträttslig verkan och vilka de närmare förutsättningar här för i så fall var är oklart.

Under hänvisning särskilt till Hafströms av HovR:n omnämnda sakkunnigutlåtande d 30 sept 1975, till Bergslands utlåtande i HovR:n och till uttalanden av Mörner i vittnesmål inför HD har sameparterna gjort gällande, att det nu redovisade materialet visar att samer på grund av urminnes hävd hade äganderätt till brukade områden i hela det dåvarande Sverige. Som nämnt har man härvid fast särskild vikt vid Johan III:s brev av 1584, vilket skulle ha fått betydelse inte bara för 1615 års dom utan också för senare rättspraxis. Till stöd härför har sameparterna framhållit att brevet i sammandrag förekommit i ett av Mörner anträffat register över juridiska bestämmelser, vilket upprättats för tiden fram till början av 1700-talet och varit tillgängligt bl a i Svea HovR; i registret gick brevet att återfinna under uppslagsordet "Lappar". Vidare har framhållits att detta brev 1727 åberopats vid häradsrätten i Enontekis, som intog det i sitt protokoll, samt att brevet också tillmätts betydelse i Haukiniemimålet (6.1). Sameparterna har i detta sammanhang också påpekat, att domstolar vid flera tillfällen hänvisat till Karl IX:s förut omtalade brev d 14 juni 1602.

Det åberopade materialet ger utan tvivel stöd för att samer åtminstone i landets nordligaste delar ansågs ha ett rättsskydd mot utomstide liknande vad som tillkom skattebönder. Om de ansågs jämförbara med skattebönder också i övrigt, exempelvis med hänsyn till sin rätt att förfoga över områdena, är däremot oklart. Av den åberopade skriftliga bevisningen tyder endast fullmakten för Jören Suan klart på att samernas markanvändning skulle ha likställts med uppodling av marken.

Någon väsentlig betydelse i målet kan inte tillmätas den omständigheten, att man från svenska kronans sida gentemot Danmark och Ryssland i olika sammanhang till stöd för sina pretentioner åberopade att samer, som uppehöll sig i vissa omtvistade gränsområden, betalade skatt till Sverige. Sådan argumentering i internationella mellanhavanden kan inte läggas till grund för några slutsatser angående äganderätten till marken.

Staten har å sin sida i sammanhanget åberopat Gustav Vasas brev d 20 april 1542 för menige man i Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland och Medelpad, där "obygde" ägor förklaras höra "Gud, oss, och Swerigis Crone till, och ingen annen". Enligt

statens ståndpunkt innebär brevet visserligen inte att kronan gjorde anspråk på äganderätt till de norrländska ödemarkerna; däremot skulle brevet visa, att den centrala regeringsmakten åtminstone sedan Gusstav Vasas tid haft vilja att förfoga över dessa områden för nybyggesverksamhet och uppodling, något som skulle hindra förvärv av det slag som samepaerna gjort gällande. – Emellertid är det tvivelaktigt, om den inställning som framträder i brevet avsåg också lappmarkerna; och även om så skulle ha varit fallet, kan man inte utgå från att den uteslöt möjligheten av samiska markanspråk. I ett annat brev av Gustav Vasa d 12 mars 1544, riktat till de birkarlar som hade befallningen över lapparna i Västerbotten, framträder den tanken att bruket av lappmarken kunde uppdelas mellan nybyggare och samer, eftersom "Skoger och wildmarcker räckie wäl till j then landzenden" – alltså något av en föregångare till den s k parallellteori som senare kom att framföras (6.1). Man kan mycket väl tänka sig att samer trots 1542 års brev kunde genom ockupation eller hävd förvärva skattemannarätt eller liknande till områden i lappmarkerna. Såvitt framkommit har kronan över huvud taget inte framställt några privaträttsliga anspråk på fjälltrakterna under den nu aktuella perioden. Att tendenser i denna riktning framträdde under 1600-talets sista decennier kan inte tillmätas större betydelse i sammanhanget. Det står nämligen klart, att utvecklingen då gick mot tilltagande regalism, varvid särskilt bergsbrukets behov kom i förgrunden för de norrländska skogarnas del. Man bör därför vara mycket försiktig med att dra slutsatser om rättsläget omkring 1645 av betydligt senare regerings- och myndighetsåtgärder.

Som förut framhållits (5.2), har huvudregeln för äganderättsförvärv genom bruk av herrelös mark utan tvivel varit, att marken måste uppodlas. Trots detta får vid en samlad bedömning av den nu redovisade utredningen övervägande skäl anses tala för att det vid tiden för Brömsebrofreden var möjligt att, i fråga om sådan mark, förvärva en motsvarighet till skattemannarätt genom att bruka marken för renbete jakt och fiske, utan att uppodla den. Det kan här framhållas att i senare rättspraxis urminnes hävd ansetts under vissa förhållanden kunna grunda äganderätt, när markområden väl inte uppodlats men dock nyttjats på det sätt som varit naturligt med hänsyn till markens art (NJA 1932 s 314 och 1952 s 199).

Emellertid är det oklart vilka de närmare förutsättningarna var för att en rätt av angivet slag skulle uppkomma på detta sätt. Det är här fråga om ett undantag från eljest gällande fastighetsrättsliga regler, och avvikelser blir särskilt påtagliga i fråga om så vidsträckta områden som de omtvistade. Den redovisade bevisningen ger inte stöd för att man från statsmakternas sida velat generellt tillförsäkra samerna en skattemannarätt eller liknande till varje fjälltrakt som de brukade. De uttalanden och löften som sameparterna åberopat måste ges en mera begränsad, konkret innebörd.

Visserligen kan i varje fall Johan III:s brev ha varit känt för flera domstolar, men såvitt utredningen visar har det spelat en roll bara i de trakter som brevet gällde.

Det förut redovisade materialet hänför sig väsentligen till de nordligaste lappmarkerna. Man får räkna med att särskilda förhållanden här har påverkat myndigheternas inställning till samernas rätt. Utredningen är bristfällig beträffande levnadssättet hos samerna i dessa trakter, men sannolikt har de åtminstone delvis inte varit fjällsamer utan förhållandevis stationära skogs- eller fiskesamer. Det är närliggande att anta, att i varje fall uttalandena från Karl IX:s sida påverkats av en utrikespolitisk strävan att säkra Sveriges innehav av del nordliga lappmarkerna och utsträcka riket till ishavskusten. Inte minst sameparterna har understrukt det expansiva syftet bakom Vasakungarnas samepolitik. Det synes stämma väl med denna inställning att man här sökte göra samerna mera stationära genom löften om särskilda förmåner på de områden som de brukade. Det är också möjligt att samisk landsed i viss mån påverkat åtminstone domstolarnas bedömning; i dessa nordliga delar av landet har samer i stor utsträckning deltagit i häradsrätterna som ledamöter i nämnden.

Det är alltså tveksamt, vad som allmänt sett fordrades för att samer genom sin markanvändning skulle förvärva en rätt motsvarande skattemannarätt. När de var fast bosatta på området är det naturligt om det inte krävdes en lika markerad besittning i övrigt; men när ett sådant kärnområde för besittningen saknades, får man anta att det bruk som med dåvarande betraktelsesätt kunde jämföras med uppodling av landet i princip måste ha varit intensivt, stadigvarande och väsentligen ostört av utomstående.

Det kan inte gärna ha ansetts tillräckligt för förvärv av stora fjällvidder, att bara en mindre del av dem användes mera regelbundet. – Vidare får man utgå från att någorlunda fasta gränser fordrades för det brukade området. När inte äganderättsanspråket framgick av utsatta gränsmärken, måste rimligen ha krävts att områdets utsträckning klart framgick av terrängförhållandena. (Jfr Svea HovR:s dom d 5 maj 1683, omtalad av Kuylestierna i Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1917 s.186.)

Rättsläget omkring 1645 beträffande de omtvistade fjällen. Frågan blir då om samer enligt de nu angivna reglerna kan anses ha förvärvat en rätt till de omtvistade fjällen motsvarande skattemannarätt.

Sameparterna har i målet endast i begränsad utsträckning uppehållit sig vid de faktiska förhållandena just på dessa fjäll i äldre tider. Det synes också ha varit svårt att förebringa utredning härom. Bergslands: och Prawitz' grundliga och rättshistoriskt värdefulla undersökningar bygger trots allt på ett material som endast i begränsad mån belyser exempelvis brukningsförhållandena på skattefjällen, och Ruongs utlåtande och vittnesmål i HovR:n avser främst nordligare trakter och senare perioder än som här är aktuella. – Sameparternas ståndpunkt synes innebära, att man skulle bedöma samernas rätt till fjällmark på enhetligt sätt oavsett var i Sverige marken är belägen (jfr avsnitt 3).) Det står emellertid klart att frågan om samer genom långvarigt bruk förvärvat äganderätt eller annan rätt till fjällområden inte på detta vis kan avgöras generellt. Spörsmålet huruvida i ett visst fall de rättsliga förutsättningarna för ett sådant förvärv är för handen eller ej måste prövas med hänsyn till brukningsförhållandena och samernas befogenheter just på det aktuella området. Därvid kan man hämta ledning från vad som är känt om andra fjälltrakter, men särskild försiktighet är då motiverad med tanke på de skiftande förhållandena i olika delar av Sverige där samer höll till.

Beträffande de aktuella fjällområdena tillkommer den komplikationen, att deras norska förhistoria kan tänkas ha påverkat rättsläget också sedan de kommit under svensk jurisdiktion. Staten har framhållit, att jämtländska fjäll av liknande slag

böxlats bort till sina innehavare som avradsland, och att därför detsamma fick antas för skattefjällens del. Som TR:n yttrat (s 118), ger dock inte utredningen belägg för att samer över huvud taget böxlat eller innehaft avradsfjäll i Jämtland under den norska tiden, och samernas rättsställning på de förhållandevis avlägsna områden som målet rör synes då inte alls ha klargjorts. I sammanhanget kan man inte heller fästa avgörande vikt vid Pålssons och Stenklyfts av TR:n omtalade böxlingar under de första svenska åren. Som framgår av Bergslands och Prawitz' utredningar tyder åtskilligt på att speciella omständigheter medverkat till dessa myndighetsåtgärder, bl a den betydelse åtgärderna hade för de svenska gränspretentionerna. Vidare togs inte skattefjällen upp i de av Prawitz redovisade förteckningarna över kronojord i Jämtland 1647 och 1648, liksom inte heller i de avradsrannsakingar som guvernören Carl Sparre lät företa 1666 med sikte på att utan dröjsmål uppenbara "alle dhe Lägenheter som Immediate Cronan tillhörige ähre", såväl skogar som fiskerier. Utredningen ger närmast intrycket att myndigheterna inte vetat eller kunnat bestämma sig för hur så speciella företeelser som skattefjäll och avradsland skulle rättsligt klassificeras – en synpunkt som också Hafström och Mörner framfört. Över huvud taget kan man knappast av myndigheternas behandling under den första svenska tiden dra några bestämda slutsatser om områdenas rättsliga ställning vid tiden för Brömsebrofreden. Statens påstående att skattefjällen utgjorde avradsland är alltså inte styrkt. – Vad som framkommit om samernas skatteförhållanden tyder å andra sidan knappast på att deras rätt på skattefjällen vid denna tid likställdes med skattemannarätt.

Som förut anförts (5.1) ger utredningen inte stöd för antagande att samerna på skattefjällen vid 1600-talets mitt kunde åberopa norska rättsregler som grund för att de blivit ägare till fjällen. Emellertid synes svensk rätt förhållandevis snabbt ha införts i Jämtland efter Brömsebrofreden. Den norska rättens särdrag bör därför inte ha gjort det omöjligt för samerna att, sedan fjällen kommit under Sverige, få räkna sig till godo markanvändningen under den norska tiden för förvärv enligt svenska regler av en rätt motsvarande skattemannarätt. Staten har för övrigt vitsordat att besittning under den norska tiden får tillgodoräknas vid tillämpning av svenska regler om urminnes hävd.

Det gäller härafter att ta ställning till frågan i vad mån de faktiska förhållandena rörande de omtvistade skattefjällen stöder ett förvärv för samer enligt svenska regler.

Härom har staten till en början invänt att de jämtländska fjällområdena, skattefjällen inbegripna, varit föremål för ett tämligen intensivt utnyttjande av bönderna i bygden, vilken i vart fall vid 1300-talets mitt – före digerdöden – sträckte sig upp genom Ströms vattudal och genom Hårkans dalgång mot Hotagen. – Såvitt framkommit fanns emellertid inte någon bofast befolkning i de av tvisten berörda delarna av Jämtland under 1500- och 1600-talen, och något hinder förelåg därför inte från denna synpunkt för förvärv av fjällen genom ockupation eller hävd.

Staten har vidare framhållit, att samer jämförelsevis sent och i ringa antal kommit att mera varaktigt vistas på skattefjällen.

Det är omstritt bland historikerna, hur långt söderut det förekom samer under århundradena före Brömsebrofreden. Framför allt Bergsland har i olika sammanhang betonat att samer redan under medeltiden höll till ända nere i sydliga Norge, något som dock mött gensagor av andra fackmän. Enighet synes under alla omständigheter råda om att samer kring medeltidens slut uppehöll sig i norra Jämtland, och det får antas att de åtminstone vid 1500-talets slut vistades i större delen av det område som tvisten gäller – något som inte heller staten har velat bestrida.

Emellertid tyder det material som återgetts av Bergsland, främst svenska och danska jordeböcker och räkenskaper från 1500- och 1600-talen, på att dessa samer ännu decennierna etter Brömsebrofreden var fåtaliga jämfört med dem som höll till på liknande områden längre norrut. Som exempel kan nämnas att i den svenska jordeboken för 1646 endast sex skattande samer antecknats som ”lapparna på Hanerdalsfjällen”; lika många är antecknade för Ströms socken – tydligen såväl Hotags- som Frostviksfjällen – i 1660, 1663 och 1680 års jordeböcker, medan Pålssons räkning för böxelpengar av år 1649 omtalar åtta Hammerdalslappar (två dock till synes på nuvarande norskt område). Även om man, som Bergsland betonat, kan utgå från att den skattande samer representerade en grupp – åtminstone en familj

med husfolk – är det tydligt att dessa vidsträckta fjälltrakter var mycket glest befolkade. Också publicerade vetenskapliga undersökningar rörande samernas förhållanden under denna tid ger intrycket, att endast ett relativt ringa antal samer mera varaktigt vistades så långt söderut som i Jämtlandsfjällen. Liknande synpunkter har Mörner framfört i sitt vittnesmål. Bergslands utredningar tyder vidare på att samerna i fråga tidvis uppehöll sig på områden långtfrån skattefjällen.

Vad angår samernas bruk av fjällen har det stort intresse i målet, om det präglades av halvnomadism eller helnomadism. Med halvnomadism menas här ett mera stationärt levnadssätt med flyttningar inom ett ganska begränsat område, varvid man främst livnärde sig genom vildrensjakt, annan jakt och fiske men även kan ha hållit vissa tamrenar som lock-, transport- eller mjölkningsrenar. Med helnomadism åter avses ett levnadssätt som utmärktes av längre flyttningar, ett större antal tamrenar och renskötsel som huvudnäring. Sameparterna har i HD förklarat att de inte med säkerhet kan uttala sig i frågan, om samerna på skattefjällen omkring år 1645 alltjämt var halvnomader eller om de då övergått till helnomadism. Närmast har sameparterna intagit ståndpunkten att denna övergång skett under tiden 1600-1650; de har emellertid tillagt, att bruket av fjällen under alla förhållanden varit tillräckligt intensivt för att grunda äganderätt.

Den utredning som förebragts angående renskötseln under den aktuella perioden rör huvudsakligen betydligt nordligare områden än Jämtland. Bl a renräkningar utförda i början av 1600-talet ger emellertid intrycket att samerna då på områden jämförliga med skattefjällen hade så få renar att det knappast kunde vara fråga om helnomadism. Den åberopade vetenskapliga litteraturen tyder på att samernas näringsfång under 1600-talet och 1700-talets första decennier successivt ändrades till helnomadism, först i nuvarande Lappland och sedan i mera perifera områden, varvid renantalet så småningom växte. Detta skulle innebära att utvecklingen nådde skattefjällen senare än sameparterna gjort gällande. En liknande ståndpunkt har även Ruong intagit i sitt vittnesmål. Också Bergsland har konstaterat det relativt låga renantalet i dessa trakter under 1600-talets första decennier. Det framstår därför som mest sannolikt att vid 1600-talets mitt det alltjämt rådde halvnomadism på skattefjällen. Hur det än förhållit

sig därmed är det mindre troligt att användningen av dessa stora fjällvidder redan under denna övergångstid var så intensiv, att samer då förvärvat skattemannarätt eller liknande till dem genom ockupation eller hävd.

Det står vidare klart att samerna på skattefjällen inte helt ensamma utnyttjade områdena. Till en början är att märka att jämtarna enligt 1273 års landsskrå ägde rätt att jaga "dyr" (dvs främst älg) och ekorre ett område 19 raster – cirka nio mil – från "Straum". Det är omstritt om med Straum avsågs trakten kring Ströms kyrka, vilket Bergsland hävdar, eller Ströms vattudal (se Nils Ahnlund, Jämtlands och Härjedalens historia I s 197). Det sagda innebär att jakträtten berörde en del – eventuellt den väsentliga delen – av de omtvistade fjällen. Om jämtarna alltjämt utnyttjade rätten under 1600-talet är dock inte känt. Däremot fiskade tydligen jämtar från bondebygden vid den aktuella tiden i övre delen av Ströms vattudal, där de bl a 1649 innehade avradsfiske. Här synes också ha förekommit brytning av kvarnsten vid Kvarnbergsvattnet och sannolikt fäboddrift på vissa ställen. Någon bofast bondebefolkning torde inte ha funnits i området, om också bygden i Sörli och de nya bosättningarna i Nordli låg ganska nära. Skattefjällens centrala delar lämnades, såvitt framkommit i målet, i stort sett i fred av de bofasta. Här synes inga andra än samer ha utövat renskötsel och fiske. I vad mån samerna på området verkligen ansågs ha en ensamrätt i dessa avseenden har dock inte klarlagts. Såvitt framkommit har frågan inte ställts på sin spets vid denna tid.

De skattefjäll som samerna brukade synes vid 1600-talets mitt ha varit betydligt mera obestämda områden än vanliga hemman. Utredning saknas om samerna på dessa fjäll iakttog några fasta gränser för sitt bruk. Staten har bestritt att så var fallet under hänvisning till att man vanligen inte hade något intresse av gränsernas närmare sträckning i dessa utmarker. – Några mera bestämda slutsatser i frågan kan inte dras av Strijks frihetsbrev för Tomas Jonsson. Uttalandet om dennes skyldighet att hålla sig inom sina fjälls råmärken och gränser behöver inte innebära att några fasta gränser faktiskt fanns, och det säger för övrigt ingenting om de i målet omtvistade fjällen. Från andra delar av Sverige förekommer emellertid uppgifter i litteraturen om att naturliga gränser iaktogs kring mark, som samer brukade, eller att t o m råmärken förekom;

också Ruongs och Bergslands vittnesmål pekar i denna riktning. Det framstår därför som troligt att vissa skiljelinjer som framgick av naturmärken ansågs gälla även för skattefjällens del. Om samerna särskilt markerade utsträckningen av sina områden är däremot helt outrett. I den mån samerna övergick till helnomadism torde vidare detta ha medfört att gränserna för brukade områden ändrades; från samesidan har talats om en övergång från runda till mera avlånga byar.

Som förut antytts, har sameparterna inte gjort gällande att enskilda samer vid tiden för Brömsebrofreden eller senare skulle ha förvärvat ägandeätt till skattefjällen. Enligt deras ståndpunkt disponerades fjällen av olika kollektiv, som sedan fördelade bruket av de skilda fjällområdena efter principer som nu är endast ofullständigt kända men som byggt på en särskild samisk arvsordning. Man har här hänvisat till att en speciell samisk typ av kollektiv, "siida" ("sijte"), sedan gammalt var känd från det nordliga Skandinavien och Ryssland. Hur detta kollektiv fungerat under senare tider har i målet närmare belysts genom Ruongs och Svenssons utlåtanden och vittnesmål i HovR:n.

Rörande samerna på skattefjällen har Mörner i sitt vittnesmål förklarat att den demografiska ramen även här gav utrymme för en social organisation som hade siidans grundkaraktär. Vidare har sameparterna, med stöd av utlåtanden av Bergsland, åberopat att Tomas Jonsson och Mårten Jonsson i sina mellanhavanden med Strijk båda representerade samiska kollektiv, vilket skulle framgå av orden "de åbo och bruka" i frihetsbrevet för Tomas Jonsson och av Mårte Jonssons titel "finnekung". – Något belägg för sameparternas påtende om kollektiv som bärare av rätt till skattefjällen ger dock inte dessa formuleringar. I samernas mellanhavanden med myndigheterna framträdde enskilda samer som innehavare av fjällområdena i fråga; bl a skedde detta då under 1600-talets senare del den sedvanan började utbilda sig att innehavare av skattefjäll, liksom längre norrut innehavare av lappskatteland, vid domstol sökte inrymning på fjällen. Någon byindelning synes inte ha förekommit inom Jämtland vid den aktuella tiden, i motsats till vad som var fallet i landets nordligare delar. Under alla förhållanden är det oklart, hur samernas kollektiv kan ha varit organiserade på skattefjällen (jfr 4.3).

Det sagda innebär, att förutsättningarna synes ha varit ogynnsamma vid tiden omkring Brömsebrofreden för att samerna på de omtvistade fjällen kunnat förvärva skatte-mannarätt eller liknande. Samerna har varit få till antalet i förhållande till det brukade områdets storlek, och detsamma har gällt deras renar. Bruket har alltså varit föga intensivt. Övergången till helnomadism förefaller ännu inte ha blivit genomförd. Viss konkurrens har förekommit om bruket av fjälltrakterna från den bofasta befolkningens sida. Det är tveksamt om det förut antydda kravet på någorlunda fasta gränser (5.3) varit uppfyllt. Några kollektiv som kunnat framstå som bärare av rätten är svåra att urskilja. I Jämtland, där ostridigt inte några samer deltagit i häradsnämnden, har inte framkommit någon benägenhet hos domstarna att på grund av samisk sedvanerätt avvika från annars tillämpade rättsregler. De trakter där en tendens att likställa samer med skattebönder kan konstateras, särskilt Torne och Kemi lappmarker, är avlägsna från de omtvistade områdena. Materialet från dessa trakter synes som nämnt (5.3) röra samer med i viss mån avvikande levnadsförhållanden – antingen skogssamer eller också fjällsamer, som vistades långt från bondebygden utan konkurrens från de bofastas sida. Över huvud taget synes det mindre träffande att just i fråga om Jämtland tala om gammalt samiskt land, där det funnits etablerade samiska sedvanor som bort respekteras.

Många vägande skäl talar sålunda mot att samerna på skattefjällen vid tiden närmast efter Brömsebrofreden hade en på ockupation eller hävd grundad rätt som motsvarade skattemannarätt. Dessa skäl må anses ha sådan tyngd att en rätt av denna art inte kan antas ha förelegat. – Det sagda utesluter inte att samer vid denna tid kunde ha förvärvat en rätt av angivet slag till mindre områden med särskilda anläggningar dit de regelbundet återkommit. Några sådana områden har emellertid inte angetts i målet.

Vad angår övriga här aktuella grunder för äganderätt som sameparterna åberopat, har de förklaringar som gjorts från olika regenters sida om skydd för samers rättigheter inte avsett skattefjällen. Att Vasakungarna fört en allmänt sett samevänlig politik kan som nämnt inte medföra, att man i deras förklaringar kan intolka några generella-utfästelser om skattemannarätt eller liknande som skulle avse också dessa

fjälltrakter. Som förut utvecklats (5.3), kan inte heller Strijks frihetsbrev för Tomas Jonsson tillmätas sådan betydelse för de omtvistade fjällens del. Sameparternas påstående, att äganderätten till dessa fjäll erkänts av statsmakterna, saknar alltså fog. – Inte heller kan skattnägningen under den nu aktuella tiden i och för sig ha medfört skattemannarätt för fjällens innehavare.

Beträffande samisk landssed som självständig grund för äganderätt har sameparterna hänfört sig till två utlåtanden av juris professorn Jacob Sundberg, där denne utvecklat betydelsen härav i tvisten om skattefjällen. Emellertid är det outrett både vilket innehåll sådan sedvanerätt haft i fråga om markäganderätten och om den alls gjort sig gällande i Jämtland under 1600-talet.

Vad slutligen angår 1615 års dom från Torne socken, kan den inte – som sameparterna påstår – utgöra någon självständig grund för en samisk äganderätt till de jämtländska skattefjällen.

Inte heller sameparternas nu berörda tilläggsgrunder kan alltså anses medföra, att samerna under åren närmast efter Brömsebrofreden ägde en mot skattemannarätt svarande rätt till fjällen i fråga.

Däremot får det anses – såsom också staten i det väsentliga vitsordat – att samer på skattefjällen omkring år 1645 på grund av sin långvariga användning av fjällområdena hade en stark bruksrätt, som åtnjöt skydd hos domstolar och andra myndigheter. Som framgått är det delvis oklart, vilka befogenheter de hade på sina områden vid denna tid. De torde i vart fall ha haft rätt till renbete, fiske och jakt samt till skogsfång för eget behov.

Fastighetsägarna har i denna del åberopat följande bevisning.

Utdrag ur domböcker för Jämtlands län (underaktsbilaga 377).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Materialet visar att man varken från myndigheter eller bönder accepterade att samerna vistades på mark tillhörig enskilda och att samerna ej nyttjade marker inom omstämda områden.

Valfrid Larssons sammanställning av uppgifter ur 1546 års danska jordebok för Jämtland och 1568 års svenska jordebok för Jämtland (underaktsbilaga 233).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av utredningen framgår att några uppgifter om samer inte finns i dessa jordeböcker samt att däremot redovisades i 1546 års jordebok för Hallens socken tjugo bönder, varav femton med avrad, och för Ovikens socken 36 bönder, varav sju med avrad. Av sidorna 112-128 framgår att bönderna hävdade sina marker, inklusive avradsland, mot varandra och mot samer, och att man använde vidsträckta områden för fåbodsdrift och jakt.

Av Valfrid Larsson gjort utdrag och referat avseende lappar påförda räntor i 1646, 1696, 1751 och 1771 års jordeböcker för Jämtland och 1825 års jordebok för Jämtland och Härjedalen, sidorna 52-69 (underaktsbilaga 234).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av utdraget framgår att i 1646 och 1696 års jordeböcker inte fanns ränta påförd någon same i nuvarande Tåssåsens samebys område, att först i 1751 års jordebok finns lappränta upptagen för Tåssåsfjäll och Hundshögsfjäll i Ovikens socken, att 1777 års jordebok visar att dessa fjäll nyttjas av Tomas Tomasson och Jon Jonsson och att 1825 års jordebok upptar lappränta för dessa samer för Hundshögsfjäll och Tåssåsfjäll.

Valfrid Larssons utredning angående renbetestrakter m m inom bl a Hallens och Ovikens socknar, del I, med uppgifter ur 1777 års jordebok och vissa uppgifter ur 1751 års jordebok (underaktsbilaga 235).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Utredningen visar att i princip all mark nedanför fjäll nyttjades av bönderna i omgivande byar och att i princip endast fjäll nyttjades för renbete.

Valfrid Larssons utredning angående renbetestrakter m m inom bl a Hallens och Ovikens socknar, del II (underaktsbilaga 236).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. I utredningen redovisas en förteckning från 1793 ”att lapparna hade sina vissa särskilda fjällhöjder för sina renar, dit böndernas boskap inte kom upp att göra dem något förnär.”

Valfrid Larssons utredning angående renbetestrakter m m inom bl a Hallens och Ovikens socknar, del III, avseende tiden från omkring 1645 till före avvitrningen på 1800-talet (underaktsbilaga 237).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. I utredningen uttalar Valfrid Larsson bl a att den omständigheten, att Hundshögsfjäll med därmed sammanhängande fjällmark nu särskilt uppläts till renbete vintertid men tidigare tydligen inte använts av lappar för renbete ens vintertid, tyder på att någon godtagen sedvana för lappar att vintertid flytta från sina vanliga betestrakter till andra marker inte förelåg vid denna tid (sidan 55).

Valfrid Larssons utredning om avvitrningen i bl a Hallens socken (underaktsbilaga 238).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av förrättningsmännens utlåtande år 1848 framgår att fåbodlägenheterna Hosjöbodarna, Prästläkardalen, Skårtjärnsvallen samt Glens- och Svansjöbodarna ansågs erforderliga för renbetesfjällen och därför enligt förslagen tilldelats renbetesfjäll, att utslag meddelades år 1856 och att ända fram till dess hade således angivna fåbodlägenheter disponerats av bönder.

Valfrid Larssons utredning angående renbetestrakter m m i bl a Hallens och Ovikens socknar, del V, avseende avvitrning av bl a renbetesfjäll (underaktsbilaga 239).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett . Av utredningen framgår att renarnas antal uppgår till omkring 4000, för vilka betet såväl vinter som sommar anses tillräckligt (sidan 9), att fåbodlägenheterna Hosjöbodarna, Prästläkardalen, Skåltjärnvallen samt Glens- och Svanasjöbodarna ansågs erforderliga för renbetesfjällen och därför tilldelades renfjällen genom utslag 1856, vilket visar att fåbodlägenheterna fram till dess disponerats av bönder (sidan 13) samt att vid skattläggningen ansågs Hundshögs och Tåssås renbetesfjäll kunna ha tillräckligt bete under alla tider av året för omkring 4000 renar (sidan 33).

Av Valfrid Larsson gjort utdrag av och kommentarer till Jämtlands och Härjedalens historia, första delen intill 1537 av Nils Ahnlund, andra delen 1537-1645 av Janrik Bromé och tredje delen 1645-1720 av Janrik Bromé (underaktsbilaga 240).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av utdraget framgår att Oviksfjällen ännu i mitten av 1600-talet inte var befolkade av några samer (sidan 78).

Valfrid Larssons utredning om Hundshögen i Ovikens socken den 28 januari 1976 (underaktsbilaga 241).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Valfrid Larsson har ansett det klarlagt att Hundshögen och områdena kring sjön Glen inte nyttjats av samer före 1734.

Utdrag ur Gösta Ullbergs Krönika ”Bönder, Torpare och Knektar i det gamla Klövsjö”, sidorna 10-19 (underaktsbilaga 242 A).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av krönikan framgår att byn Klövsjö var väletablerad på 1500-talet.

Gösta Ullbergs krönika ”Avradsland” (underaktsbilaga 243).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av krönikan framgår att fjället Klövsjö nämns som byns avradsland redan 1606 och att gränsen varit föremål för tvister sedan 1400-talet fram till mitten av 1800-talet.

Avvittringshandlingar till Klövsjöby, upprättade åren 1834-1836 (underaktsbilaga 244).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av handlingarna framgår att Klövsjö fjäll begagnats mot avrad av hemmansägarna sedan år 1666.

Gunnar Prawitz utlåtande i skattefjällsmålet sådant det redovisats i tingsrättens dom, sidorna 255-291 (underaktsbilagorna 355 och 378).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Utlåtandet visar att skattefjällen och skattelanden hade bestämda gränser och att samerna inte behövde tåla intrång av vare sig andra samer eller bönder på deras mark och att samerna å sin sida inte heller hade rätt att någon tid av året nyttja marker som tillhörde böndernas byar eller avradsland.

Fäbodrar i Bergs kommun, utredning 25 av Jämtlands läns museum (bilaga E till aktsbilaga 58).

Fäbodbruket – hotad näring, Länsstyrelsen i Jämtlands län (bilaga F till aktsbilaga 58).

Kardell m. fl., Klövsjös fäbodrar (bilaga G till aktsbilaga 58).

Utdrag ur Göran Andersson, Östra Arådalen (bilaga H till aktsbilaga 58).

Utdrag ur examensarbetet Utmarken, Ovikens fåbodlandskap i Jämtland (bilaga I till aktbilaga 58).

Fastighetsägarna har som bevistema anført. Bilagorna E-I i aktbilaga 58 åberopas för att visa att även skog och fjäll inom socknarna ianspråktagits för fåboddraft och slåtter. (Det finns bebyggelse och förekommer odlingar i byarna klaxåsen, Böle, Söderhögen, Nederhögen och Bryngelhögen, vilka inte är belägna vid sjöar.)

Samebyn

Av samma skäl som ovan i fråga om den historiska bakgrunden redovisas här vad samebyarna anförde i renbetesmålet angående förhållandena åren 1500-1880.

Tingsrättens dom

Samebyarna har till utveckling av sin talan anført bland annat följande.

1751 års kodicill. Inför 1751 års gränstraktat om gränsen Sverige-Norge gjordes undersökningar bl a om samerna på den svenska sidan. Av dessa undersökningar framgick – såvitt nu är av interesse – att samerna redan 1751 ansågs ha utvecklat en sedvanerättslig rätt till bl a renbete. Mellan nationerna slöts ett särskilt avtal, ”Codicill till Gränsse Tractaten emellan Konungarikerna Sverige och Norge, Lappmännen beträffande” för att bl a reglera renflyttningarna mellan det norska sommarlandet och det svenska vinterlandet. Kodicillen tar i första hand upp svenska samers rätt i Norge respektive norska samers rätt i Sverige. Emellertid kan svenska respektive norska samer knappast ha ägt en sämre rätt i det egna landet än vad som tillerkändes dem i grannlandet enligt kodicillen. Därför utgör kodicillen ett betydelsefullt dokument som tjänar som bevis rörande samernas rättigheter vid denna tidpunkt. Samerna tillförsäkrades enligt kodicillen vissa rättigheter. De betraktades som en slags statsmedborgare och följderna därav gällde Jämtlands län och i tid ända fram till början av 1900-talet.

Knut Bergsland konstaterar i ett avgivet yttrande att 1751 års kodicill utretts mycket ingående och med hänsynstagande till HD:s dom i skattefjällsmålet. Det norska samerettsutvalget, som lade fram betänkandet "Om samenes rettstilling" (NOU 1984:18) fastslår att kodicillens syfte var att ge regler rörande samernas sedvane-flyttningar (norsk traktattext "saedvanlige Over-Flytninger" och svensk traktattext "wanlige öwerflyttningar") över gränsen mellan Norge och Sverige. Justeringen av riksgränsen berörde överflyttningar från Börgefjällsområdet och norröver, medan "justeringen av riksgrensen lenger syd icke medförte slik Overflyttning". Kodicillen har tillämpats av norska domstolar för områden långt söder om Börgefjäll; så exempelvis för samer som uppehöll sig i "Fjeldstraekningarne fra Hyllingen till Söer-Voldalen" (omedelbart väster om gränsen till Härjedalen) enligt ett förvaltningsavgörande från 1794. Enligt samerettsutvalget utgör kodicillen ett rättsskydd även för samer i det egna landet.

Fastighetsägarna gör gällande att det som samebyarna anfört ej ger något besked om att kodicillen skulle ha reglerat något område söder om Börgefjäll. Kodicillen gäller emellertid alla samer. I kodicillen talas det genomgående om samerna utan någon begränsning, vilket måste förstås så att den avser alla samer. Sedan är det en annan sak att det ges särregler beträffande vissa fall. Bakgrunden till särregleringen är givetvis speciella problem som måste lösas. Exempel härpå är de som behandlas i §§ 1 och 3.

§ 1 föranleddes av den nya beskattning som svenska samer "på wisse ställen uti Norrland Amt" hade utsatts för från norsk sida. I § 3 avhandlas en särreglering för området mellan Börgefjäll och Bonnäs fjäll, vilket i huvudsak sammanfaller med Västerbottens läns gräns mot riksgränsen. På denna sträckning förekom det på den tiden att samerna betalade skatt eller avgift för land, som låg i nuvarande Sverige eller Norge till det andra riket. Denna skattläggning skulle nu upphöra samtidigt som samerna uppdelades som svenska undersåtar om de vid den tiden innehade skatteland på svenska sidan och som norska undersåtar om de hade bygselland på den norska sidan. För områden söder om aktuell del av riksgränsen var denna särbestämmelse ej tillräcklig. Man kan dock ej – som fastighetsägarna – dra den slutsatsen att kodicillen ej är gällande för samer i Härjedalen på den grunden att någon särreglering ej ges för

deras vidkommande. Kodicillen var alltså varken vid dess tillkomst eller senare inskränkt i sin tillämplighet för samer i Härjedalen.

Befolkningsutveckling m m. Kartor upprättade av professor Sten Rudberg, visar att bebyggelsen i Jämtlands län från mitten av 1700-talet och fram till sekelskiftet år 1900 i allt väsentligt var koncentrerad till Storsjöbygden, medan antalet nybyggen i Härjedalen var mycket litet och utvecklades svagt. Härav framgår att det har funnits utrymme för en utveckling av renskötseln fram till renbeteslagstiftningen på 1880-talet. Av kartorna framgår uppenbart att bebyggelsen var mycket gles i Härjedalen samtidigt som tillkomsten av nybyggen skedde successivt och i förhållandevis långsam takt. Av detta följer självfallet inte att fastighetsägarnas påstående om konkurrensen om mark vid avvitrningen inte kunde ha varit stor. Det var säkerligen så som de anger att ”Inom de respektive byarna vaktade bönderna noggrant sina marker”. Näringsmässigt skedde detta vaktande mot andra ”bönder” och vid avvitrningen mot staten. En till antalet förhållandevis ringa befolkning var inte spridd över hela landskapet och vid sidan av ”nordiskt resursutnyttjande” fanns rimligen också plats en samisk fångstkultur innefattande renskötsel. Att olika kulturer lever sida vid sida och av delvis olika resurser inom samma område är ett belagt förhållande i övriga delar av lappmarken och även i ett globalt perspektiv. Det skall anmärkas att grunden för kolonisationen var den av landshövdingen Graans lanserade s k parallellteorin innebärande att nybyggarnas och samernas näringsfång var så olika att de ”kunna lefva sida vid sida, eller parallellt”. För djurhållningen gällde att de fastboendes djur under vintern i och för sig utfordrades med lav som ett komplement, men födan bestod i huvudsak av hö från inägor och utängsslätter. Det fanns utrymme för båda slagen av djurhållning, eftersom antalet nybyggen i Härjedalen vid mitten av 1700-talet var ringa. Att renar fanns i jordbruksområdena visas också av de tvister som uppkom, då renar betade av hässjor. Det förelåg därför areella förutsättningar för den form av renskötsel som började utvecklas under 1600-talet. Anders Lööv har i avgivna yttranden utvecklat att frånvaron av källmaterial ej motsäger ett samtidigt nyttjande av samma områden från två olika befolkningsgruppers sida. Samernas renskötsel har formmässigt övergått till helnomadism i Härjedalen sannolikt under 1600-talet och i och med övergången till helnomadism

börjat ta i anspråk vidsträckta områden för att renarna vintertid skulle kunna finna föda. Anders Löövs utredning rörande antalet kreatur m m styrker samebyarnas ståndpunkt att det fanns plats för renbetning och renskötsel i skogslandet såväl före som efter avvittringen.

Avvittringen. Samerna levde vid tiden för avvittringen och dessförinnan i ett, som Rolf Sjölin uttryckt det i sina yttranden, politiskt utanförskap. Detta kom till uttryck på så sätt att samerna ej bereddes någon möjlighet att vara delaktig i samhällets beslutsprocesser. Dessa förhållanden kan exemplifieras med att i Jämtlands län skrevs samerna 1741 på några så kallade lappförsamlingar. Dessa församlingar omfattade endast samer. De hade ingen kompetens och därmed ingen egenstyrd verksamhet. I socknarna, som fick allt fler uppgifter av ickekyrklig karaktär under 1700-, 1800-talen, var samerna ej medlemmar och ej heller med i deras styrelse och verksamhet. Först omkring år 1910 skrevs samer i kommunerna och blev kommunmedlemmar. Dessförinnan hade de synnerligen begränsade möjligheter att bevaka sina intressen på kommunal och regional nivå. Genom att samerna ej var medlemmar i socknarna/kommunerna kom de ej heller att väljas till nämndemän, vilket förhållande under denna tid måste ha varit negativt. Dessa förhållanden är av betydelse för förståelsen av sedvanerättsfrågans utveckling. Sålunda har samer haft svårt att på lokal nivå hävda sina intressen mot markägarintressen. Exempelvis nödgades sålunda samer – när pågående avvittring i Jämtland beskar samernas rättigheter till mark och vatten – skriva till myndigheter och personer i Stockholm för att på riksnivå få gehör för sin rätt till land och vatten.

Avvittringen i Härjedalen kom i allt väsentligt att utföras i enlighet med bestämmelserna i avvittringsinstruktionerna från 1780 och 1824. Vid avvittringen fanns inte anledning att särskilt uppta samiska marker annat än då det gällde skattefjällen/renbetesfjällen. Efter hänvändelse från samisk sida utfärdades den 20 april 1841 ett brev om säkra gränser för lappallmogen i Jämtlands läns renbetestrakter (det så kallade skattefjällsbrevet). Syftet med brevet var att åt enskilda inte avvittra ytterligare mark från fjällen som året-runt-marker för renskötseln. Syftet med avvittringen var inte vare sig enligt 1780 års respektive 1824 års instruktion eller

1841 års brev att särskilt ta upp frågan om vinterbetning i Härjedalen, då den inte särskilt behövde behandlas med hänsyn till syftet med avvitrningen.

Det framstod helt klart för lagstiftaren att renskötsel bedrevs i området. Detta framkom bland annat av ett Kungligt brev den 26 mars 1831 till kammarkollegium i fråga om bestämmande av grunderna för avvitrning och skattläggning i lappmarkerna samt vissa åtgärder till tryggande av lappallmogens bestånd. Av brevet framgår att Kongl. Maj:t förordnat ”att hvad redan för Vesterbottens Läns Lappmarker, enligt berörde Kongl. Maj:ts nådiga bref den 3 maj 1825 i detta ämne stadgat är, äfven må för lappmarkerna i Norrbottens och Jemtlands län lända till efter rättelse, eller att Nybyggare och Hemmansinnehafvare derstedes, hvilka å sina ängar och slottermysror icke förvara sitt hö uti ordentliga lador, utan lägga detsamma i stackar, skola förse sådana höstackar med en stadig och tät gärdesgård till fyra alnars höjd på fem eller sex alnars avstånd å alla sidor från stacken, för att emot åverkan af renkreaturen densamma försvara, vid äfventyr för egaren till höet, att i annat fall sjelf sin skada stånda, om slaget, bergadt och i stack upplagt hö uppätes och nedtrampas, dock böra såväl inom Norrbottens och Jemtlands som Vesterbottens Läns lappmarker, det gärdesgårdar icke anses uppfylla ändamålet, eller icke kunna utan svårigheter uppföras, andra lämpliga hägnader för ändamålet uppsättas --- Och vele Vi Kongl Maj:t i öfrigt hafva Våre Befallningshafvande i Jemtlands och Norrbottens län i nåder anbefalldt att genom

Kungörelse i Länen, i förening med hvad ofvan stadgat är, erinra Nybyggarna om angelägenheten att, till förekommande av skada i förstnämnde afseende, uppföra hölador och, såvidt sig göra låter, deras ängsmark instänga”.

Av provinsialläkaren Ellmins årsrapport 1851 framgår att kravet enligt 1831 års brev om åtgärder till skydd mot betande renar tillgodosågs i Härjedalen. Av betydelse är vidare att antalet nybyggen i Härjedalen var mycket litet och dessutom utvecklades svagt.

Fastighetsägarna synes hävda att i det fall renbetesrätt inte beaktades vid avvitringsförrättningarna skulle sådan rätt inte föreligga. Samebyarna hävdar att det av förutsättningarna för avvitrningen framgår att rätt till vinterbete inte var att pröva vid avvitrningen och att avvitringsbestämmelserna därför inte heller har någon sådan av fastighetsägarna påstådd rättsverkan. Syftet med avvitrningen var ”att skilja kronans marker från enskilda ägor” och ”att av kronans marker tillägga svaga hemman fyllnad i deras behov” enligt bl a § 1 i 1820 års avvitringsstadga för Jämtland.

De anspråk samebyarna gjorde gällande i avvitrningssammanhang avsåg dels förhållanden, som de senare upptog i 1841 års Kungliga brev angående sommarbete, dels enligt Kungl brev den 26 mars 1831 och senare genom § 11 i det s k Hedebrevet (Kungl brev den 20 april 1841) upptagna frågan om avsättande av vinterstamhåll. Beträffande det senare hävdar samebyarna att anspråken på sådana var att se i konkurrens med enskildas anspråk motsvarande äganderättsanspråk. Detta stöds av brevet den 26 mars 1831 enligt vilket det skulle ”beroende på framtida prövning i sammanhang med avvitrningen i detta län, om för lapparnas vinterstamhållning några särskilda trakter må avsättas och dem enskilt till begnande förbehållas”. Vad gäller sommarbete behandlades dessa frågor i 1841 års brev. I de fall enskilda samer anmält anspråk i samband med avvitrningen i förhållande till vinterbete är sådana anspråk att se på så sätt, att dessa med företräde framför andra samer gjorde anspråk på att vinterbetesrätten tillkom endast dem. Det som prövades i samband med avvitrningen var äganderättsanspråk, dvs att med uteslutande av annan tillskiftas markområdet ifråga. Sådana anspråk framställdes från samernas sida beträffande det som idag benämns ”året-runt-markerna”. Några anspråk av dylik slag framställdes dock inte beträffande vinterbetesmarkerna, vilka även fortsättningsvis skulle kunna utnyttjas parallellt med annan markanvändning. I samband med renbeteslagstiftningen på 1880-talet konstaterades att linjen med utläggande av särskilda vinterstamhåll inte genomförts och senare frångåtts och att vinterbetningen i stället skulle kunna ske utan sådana dispositioner. I lagstiftning och administration frånfölls alltså linjen att med uteslutande av annans ägande avsätta särskilda vinterstamhåll. Statsmakterna hävdade att frågan om vinterstamhåll fick lösas på annat sätt.

I detta sammanhang må avsättandet av Särvfjället för samernas behov eventuellt anses kunna vara en slags mellanform men, då det inte visats att Särvfjället skulle vara tillräckligt för all vinterbetning i Härjedalen, utgör denna fråga inget stöd för att vinterbetet behandlats i samband med avvitrningen.

Det kan inte uteslutas att en missuppfattning om avvitrningens rättsverkningar och förhållandena i övrigt förelåg hos många markägare vid tidpunkten för avvitrningen och årtiondena därefter, vilket lett till dagens uppfattning. Orsaken härtill torde inte gå att belägga med hänvisning till dokument och motsvarande. Det enda som kan konstateras är att ett antal fastighetsägare då som nu skulle ha uppfattningen att dem tillskiftad mark vid avvitrningen skulle utesluta bl a renbetning. Någon rättsvillfarelse i egentlig mening kan det dock inte vara fråga om med hänsyn till de klara uttalanden som gjorts inte bara beträffande förutsättningarna för avvitrningen utan också senare i lagstiftningssammanhang allt ifrån förarbetena till 1886 års renbeteslag.

Den jämförelse som fastighetsägarna gör mellan å ena sidan Jämtland-Härjedalen och å andra sidan lappmarkerna med hänsyftning till uttalanden av Gunnar Prawitz i skattefjällsmålet måste sättas in i sitt rätta sammanhang. För det första gällde alltså skattefjällsmålet bättre rätt till fast egendom med staten som motpart. För det andra måste frågan sättas in i sitt historiska sammanhang med beaktande av att utvecklingen i Lappmarkerna skedde under en tidsperiod då Jämtland/Härjedalen var en del av Danmark/Norge, där det inte fanns – och i dag inte heller finns – någon indelning i olika lappmarker. Knut Bergsland framhåller i ett yttrande att historiken i skattefjällsmålet bygger på de i första hand av Gunnar Prawitz framtagna dokumenten och gäller skattefjällens gränser sinsemellan och mot bönders egendom och avradsland och eventuell kronomark, deras egendomsrättsliga status etc. Framtagna dokument ger enligt Bergsland ej någon upplysning om tvister rörande vinterbete och han hävdar att det i deras historik i skattefjällsmålet inte finns någon grund för påståendet att samerna inte ”någon tid av året” skulle ha rätt att bruka land utanför skattefjällsgränserna.

Äganderättsbegreppet. Innebörden av begreppet äganderätt till fast egendom i rätts-historisk belysning har betydelse i målet. I ett av Kjell Haarstads avgivet utlåtande

uttalas att förhållandena i Härjedalen var annorlunda i anledning av att landskapet låg under norsk jurisdiktion fram till år 1645. Anders Lööv framhåller i ett kompletterande utlåtande att det också i Norge fanns en nyanserad syn på äganderätten under perioden 1600-1800 som en gradvis utveckling där skilda rättigheter till samma egendom mer och mer samlas på en hand. Situationen kan därför inte ha varit sådan att det år 1645 – när Härjedalen blev svenskt – förelåg ett utmejslat äganderättsbegrepp förenligt med den innebörd vi i nutid ger begreppet. Fastmera har förhållandena varit jämförbara med dåtidens svenska förhållanden. Fastighetsägarna åberopar i ett yttrande att Mauritz Bäärnhielms uppsats ”Sameland och samerätt: ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning” inte ger något besked om att besittningsrätten till mark före år 1789 skulle ha varit svårare att skydda mot utomstående än efter angivet årtal. Bäärnhielms uppsats ger enligt samebyarnas uppfattning underlag för motsatt tolkning, vilket följande citat i uppsatsen ger stöd för: ”Äganderätten till jord i den betydelse man i dag inlägger i ordet är i Sverige väsentligen en produkt av 1800-talet. Rätten i fråga tillskapades genom ett antal lagstiftningsåtgärder under åren 1789-1810. Före denna period fanns – i varje fall i Norrland utanför de få och obetydliga städerna – överhuvudtaget ingen äganderätt till jord. Alla hade något slag av rätt till den jord som de brukade och använde, men någon äganderätt – nej”. Och vidare avhandlar Bäärnhielm betydelsen av reformen 1789 och de beslut som följde därefter för att stärka skatteböndernas ställning: ”Trots att man under denna reform inte talade eller skrev så mycket om äganderätt, kom dock besluten att innebära att den starkt begränsade besittningsrätt, som dessa bönder tidigare haft, förvandlades till en rätt som med vår tids terminologi kan betecknas äganderätt.” Vid bedömningen av samernas förutsättningar att under 1600-talet – då rennäringen utvecklades mot helnomadism – och huvuddelen av 1700-talet grundägga hävd till renbete skall skatteböndernas mycket begränsade besittningsrätt till den mark som de tagit i besittning beaktas.

Samebyarna har som bevisning åberopat **1.** Codecill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikerna Sverige och Norge, **2.** yttranden av professor emeritus Knut Bergsland avgivna den 8 april och den 24 oktober 1994, **3.** utdrag av Norges offentlige utredningar (NOU 1984:18) om ”samenes rettsstilling”, **4.** Kungligt brev den 26 mars

1831 till Kammarkollegium i frågan om bestämmande av grunden för avvitrning och skattläggning i lappmarkerna samt av vissa åtgärder till tryggande av lappallmogens bestånd, 5. Kungligt brev den 20 april 1841 angående bestämmande av säkre gränser för Lapp-Allmogens i Jemtland renbetestrakter, det så kallade skattefjällsbrevet, 6. fyra av professorn Sten Rudberg upprättade kartor över bebyggelsen i Jämtlands län från mitten av 1700-talet till sekelskiftet 1900, 7. yttrandet ”Angående samernas politiska utanförskap” och ett kompletterande yttrande avgivna av fil mag Rolf Sjölin, 8. provinsialläkaren Ellmins årsrapport 1851, 9. två av docenten Anders Lööv författade skrifter, ”Hvilke muligheter fins det til å dokumentere samenes eldre historie i Herjedalen?” och ”Kilder til Sørsamenes historie – bruk og missbruk” och 10. åtta yttranden avgivna av Anders Lööv hösten 1993, våren och hösten 1994, den 26 februari, den 28 augusti och den 24 september 1995.

Samebyarna har därjämte påkallat vittnesförhör med Rolf Sjölin och Anders Lööv.

Knut Bergsland har i sina yttranden sammanfattningsvis uttalat följande: I det norska samerettsutvalgets betänkande ”Om samenes rettsstilling” (Norges Offentlige Utredningar 1984:18) diskuterades mycket ingående gränstraktaten 1751 med kodicillen. Utvalget fastslår först att kodicillens syfte enligt utredningen var att ”ordne Lapparnes saedvanlige Overflytninger” på så sätt att det i framtiden inte skulle vara ”nogen Anledning till Trette eller Misforstaaelse mht flytningen over grensen eller flyttsamenes statsborgerskap”. Kodicillen, som vid tillkomsten av 1972 års renbeteskonvention blev satt ur kraft men inte upphävdes, gällde alltså primärt samegruppens rättigheter i det andra riket, genom vars bruksområde riksgränsen drogs 1751. När kodicillens regler i § 30 karaktäriseras som ”en Tolerant og reciproque Föylighed”, är det att förstå ”som en gjensidig garanti hvor statene påtok sig en form for felles ansvar for å sikre samenes eksistensgrunnlag”. De ”saedvanlige Overflytninger” försigick från Börgefjällsområdet och nordöver, medan justeringen av riksgränsen längre söderöver inte medförde sådan ”Overflytning”. Enligt kodicillens § 2 kan ingen same ”herefter eye Skatte- eller Böxel-land udi meeere end Eet Rige”, men efter en ingående diskussion finner utvalget att enligt kodicillen ”måtte Danmark-Norge och Sverige gjensidig anerkjenne den samiske bruksutøvelse som en Bruksrätt”,

alltså inte bara som "en tålt bruk" eller så kallad "uskyldig nyttesrett". Enligt utvalget ger kodicillens ordalydelse inte klara hållpunkter för att det var meningen att ge norska samer rättigheter i Norge (och naturligtvis motsvarande i Sverige), eftersom regelverket först och främst skulle ordna de främmande samernas rättställning i varje land efter gränssträckningen. Men utvalget finner att ordalydelsen i § 10, där uttrycket "Landets Undersaatter" bl a referar till norska renskötselsamer, kan "gi viss støtte for det syn att norske rendriftssamer forutsetningsvis har rettighet till 'Land og Strand' etter § 10. --- Men også forvaltningspraksis på 1700-tallet, dels för og dels etter kodicillens tilblivelse, gir støtte for den tokning at kodicillen gir rettsvern for norske samer i deras hjemland", och ett förvaltningsavgörande från 1794, "som uttrykkelig gir traktatverket virkning for norske samer i Norge" långt söder om Börgefjällsområdet, nämligen de samer som uppehöll sig i "Fjeldtraekningene fra Hyllingen til Söer-Voldalen" (Vauldalen omedelbart väster om gränsen till Härjedalen), som med stöd av kodicillens § 29 hade klagat hos "stiftamtmanden over pågang fra bønder i nabolaget". Amtmanden gav samerna rätt i sin resolution den 29 december 1794, varav framgår att det 1788 utfärdats ett Kungl direktiv, vari uttalades att berörda norska samer "skulle nyda billig Beskyttelse och Haandhaeves i Freed og Roelighed udi deres lovlige Naerings Brug af deres Reenshiorder, hvilket er grundet paa og i Overensstemmelse med Graenddse-Traktaten af 1751 dens 1ste Codicill". Utvalget finner, efter att ha redovisat Högsta domstolens dom i skattefjällsmålet och dess bedömning av kodicillens betydelse, att det är "vanskelig å finne holdepunkter for at kodicillen skal tolkes på en annen måte enn det HD har gjort. Man må riktignok holde muligheden åpen for at ytterligere undersøkelser av arkiver og/eller samiske sedvaner for 1751 vil kunne lede til det resultat at kodicillen mente å gi hjemmel for en eiendomsrett till land og vann for norske samer. Men slik undersøkelser er ikke foretatt i denne delutredningen." Förhållandet mellan kodicillen och rätten före 1751 dryftas bara preliminärt i denna delutredning, men till slut finner utvalget "det viktig å fremheve at norske och svenske samers bruksrett også har sitt selvstendige rettsgrunnlag i de almene rettgrunnsetninger om alder tids bruk (urminnes hävd). En slik rett er i dag anerkjent gjennom norsk rettspraksis, såvel for norske som for svenske reindriftssamer. Høyesteret har avsagt to dommer som ga samene medhold i at de hade privatrettsslig bruksrettigheter, 'Brekken-saken' och Altevann-saken'. I Brekken-

saken ble reindriftssamene enstemmig gitt medhold i at de hade rett till jakt, fangst og fiske till husbehov under opphold med rein i området.”

Rolf Sjölin har i sina yttranden uttalat följande. Samerna i Härjedalen kunde formellt inte delta i val till vare sig ståndsriksdagen eller till representationsriksdagen förrän i början av 1900-talet. Naturligtvis gjorde antalet samer det svårt att få en same vald. Men det allvarligaste ligger i att det låg nära till hands att de från området valda inte tog med den samiska gruppen och dess intressen i sin sfär. I riksdagen stiftas lagar, och regler utformas därefter som uttryck för landets policy eller för starka gruppers intressen. Och under den mest aktuella tiden var bönder och andra markägare mycket starka i politiska sammanhang.

Samerna i Härjedalen hade från mitten av 1700-talet uppenbarligen inte tillträde till sockenstämmorna. Under detta nämnda och nästa århundrade sammanträdde stämmorna i samband med gudstjänsterna, varvid dessa tiders samhällsinformation gavs och beslut togs. På stämmorna valdes nämndemän och elektoror för val av representanter till stånds- och representationsriksdagen. Från dessa fora gick signaler upp till de valda och det svenska kommittéväsendet fanns redan under förra århundradet. Var och en kunde vid en stämma få yttra sig i en fråga eller över ett förslag.

När det gäller frågan om samernas inflytande vid fastighetsbildningen i Härjedalen så finns det äldre fastigheter utgörande en slags centralbygd. När befolkningen på 1700- och 1800-talen växte, så växte bygden. De officiella fastigheterna började oftast som ett nybygge som utsynades och skattlades. Utsyningen gjordes av någon statlig funktionär samt ett par gode män och registrering och beslut ombesörjdes av tingsrätt och länsstyrelse. I detta inledande skede av fastighetsbildningen är det svårt att se att samer varit med i något skede.

När avvittringen kom hade i princip alla fastigheter rätt att få del av denna process. Stadgorna kom från centralt håll, i varje län fanns en ansvarig styrelse, en lantmätare gjorde kartor samt denna och två godemän gjorde förslag till gränser och skatt-

läggning. Länsstyrelsen fastställde, men tingsrätten kunde däremellan lösa tvister mellan de berörda markägarna.

I 1820 års stadga nämnes inte samerna men efter samiska hänvändelser gavs i 1841 års Kungl brev samer rätt att ta del av förslaget och yttra sig i avvittringsstyrelsen på ting och hade liksom andra överklagningsrätt. Att märka är att deras rätt att medverka gällde fjälltrakterna, alltså deras gräns, vilket betydde att de hade svårt att formellt hävda sina krav utanför dessa. Brevet gav också samerna rätt att i överläggningarna med lantmätaren utse godeman, vilken inte kunde vara rensame.

1800-talet var trots den begynnande moderniseringen och industrialiseringen de areala näringarnas och böndernas århundrade. Det var landsbygden som förändrades i en mångfacetterad process. 1841 års Kungl brev, som gav samerna i Härjedalen rätt att yttra sig över det av lantmätaren och godemännen uppgjorda förslaget rörande fjälltrakterna, förändrar inte bilden i stort av samerna utanförskap.

Sammanfattningsvis kan de renskötande samerna under en period av cirka 200 år sägas ha haft utomordentligt svårt att delta i de verksamheter som bär upp det som med en modern term kallas politiskt deltagande. Här är fråga om möjligheterna att vara med och fatta beslut, vara med i verkställighet och i rättsväsendets lekmannadel. Författningsmässigt har merparten av samerna i Jämtland-Härjedalen under nästan 200 år varit segregerade i det politiska systemet. Detta förhållande har påverkat två väsentliga skeden för utvecklingen av rätten till mark i området, nämligen den process som omfattar utsyning och senare skattläggning av nybyggen och även en senare avvittring till dessa fastigheter och förberedelserna och i beslutsprocessen för renbeteslagarna 1886 och 1898, då rensamerna hade längre väg till myndigheter och beslutsfattare än övrig befolkning.

Rolf Sjölin har i vittnesförhör i allt väsentligt lämnat uppgifter som står i överensstämmelse med de yttranden han avgett.

Anders Löövs yttranden har sammanfattningsvis följande innehåll. Grundsynen när det gäller samernas historia i Härjedalen går ut på att det aldrig starkt nog kan poängteras att det arkivmaterial som finns, helt fram till vår egen tid, uteslutande har växt fram för att täcka de administrerande myndigheternas behov och att det därför också har växt fram på majoritetsbefolkningens premisser. Under sådana förhållanden måste det vara lika berättigat att efterlysa dokumentation på att samerna inte har använt sig av bestämda områden som att resa krav på dokumentation på att samerna varit där. Detta gäller för hela tiden efter den tid som de arkeologiska fynden berättar om. Kjell Haarstads påstående om ”rikholdige kildesamlinger” föranleder vissa kommentarer. De källskriftsamlingar som sammanställts är visserligen omfångsrika, men är de sådana att de kan ge en bild av samernas historia? Arkivmaterialet som har stått till disposition är också här det som majoritetsbefolkningens administration har skapat. Det material som visar sig vara fylligast är det som skapats av kyrkan, antingen genom mission eller andra speciella handlingar gentemot samerna. Men det är först under 1700-talets senare del som kyrkoböckerna börjar få en någorlunda fullständig registrering av ministralia för samernas vidkommande. För många områden saknas det också kyrkoböcker före 1750. Det gäller bland annat för stora delar av Härjedalen. Men också det kyrkliga materialet annars har stora luckor. För Härjedalens och södra Jämtlands del har såväl Uppsala som Härnösands domkapitelarkiv som Nidaros (Trondheim) bispearkiv en central roll. Uppsala äldre domkapitelshandlingar börjar emellertid först 1593 och är för den första tiden mycket bristfälligt förda. Dessutom har de ett avbrott för tiden 1608-1635. Först därefter löper de oavbrutet. Härnösands stift bröts ut ur ärkestiftet år 1647 och arkivsaker som rörde Norrland överfördes då till Härnösand. Till största delen har de värdefulla arkivalierna gått förlorade.

Från 1600-talet finns bara två volymer i behåll, för åren 1661-1666 och 1693-1696. Först med år 1716 vidtar en sammanhängande serie. Till skillnad från Jämtland låg Härjedalen hela tiden fram till Brömsebrofreden år 1645 i kyrkligt hänseende under Nidaros stift. Trygve Lysaker, som under lång tid arbetat med stiftets historia, upplyser att det i domkapitlets magra bestånd av arkivalier från tiden före 1645 nästan inte finns några upplysningar om Härjedalen. Med tanke på de tidigare nämnda bristerna i arkiv-serierna hjälper det inte att ett genomgången material är omfångsrikt.

Det har ändå kommit till i ett speciellt syfte och för administrativa behov. När det arkivmaterial fattas som kan ha berättat något utan tanke på jordäggande och skatteförmåga saknar man ändå det som i ett sammanhang som detta är det mest betydelsefulla.

En granskning av Kjell Haarstads uttalanden och hans två böcker om sörsamisk historia visar bland annat på följande svagheter i hans framställning, a) att en stor del av de citat han visar till är felaktigt återgivna, b) att hans genomgång av centrala källor är dåligt genomförd, t ex kyrkoböckerna, c) att han påstår källor beskriver förhållanden fullständigare än vad de faktiskt gör, t ex 1548 års länräkenskaper för Trondheims län, d) att han gör irrelevanta jämförelser mellan olika geografiska områden, t ex Oviken/Undersåker – Härjedalen, e) att han drar slutsatser utan att ta i betraktning bakomliggande faktorer, t ex Ljusnedals kyrkobok, f) att han uttalar sig om dokument utan att sätta sig in i vad de egentligen handlar om, t ex Lappe-kodicillen, g) att han hävdar att tillgången på källmaterial är god när luckorna är stora i för ämnet centrala arkivserier, t ex domkapitlens arkiv, h) att han försöker bortförklara upplysningar, t ex samen som blev tillfångatagna på Jämtlands fjäll på slutet av 1400-talet, i) att han drar slutsatser utan att företa elementära källstudier, t ex runebohammaren från Rendalen, j) att han uttalar sig om förhållanden som han själv säger att han inte har kunskaper om. I många sammanhang har Kjell Haarstad en svag argumentation som mer är påståenden än försök till historiska resonemang. De arkeologiska fynden från tiden omkring år 1000 är där och samerna är där när ett rikare arkivmaterial börjar växa fram. Att samerna inte skulle ha varit där i den mellanliggande tiden är osannolikt. Upplysningarna om samer i de skriftliga källorna växer gradvis fram samtidigt som arkivmaterialet blir rikare. För en kontinuitet i tiden efter år 1000 talar också den medeltida litteraturens omnämnanden av samer, även om precisa ortsupplysningar saknas. Tesen – *att mycket av de arkivupplysningar man finner om samerna i det sydligare sameområdet i äldre tid är mer eller mindre tillfälliga notiser som avspeglar den skandinaviska administrationens framväxt och inte samernas framväxt* – kan åskådliggöras med diagram som berättar om samtliga dop av samiska barn som finns registrerade i kyrkoböckerna fram till år 1850 inom

det undersökningsområde som inbegrips i forskningen. Det är den delen av det sydsamiska området som ligger söder om gränsen mellan Jämtland och Lappland i Sverige och mellan Trøndelag och Nordland i Norge. I diagrammen kan utläsas att det i början fanns ganska få införlar av dop. De finns endast i en kyrkobok, den för Offerdal i västra Jämtland. Det var en kyrkobok som blev förd innan lagen om förande av kyrkoböcker kom, 1686, och som blev förd på privat initiativ av kyrkoherden Oluf Bertilsson, kanske efter mönster från Danmark. 1685 kommer Kirkeordinansen av 1685 och Norske Lov år 1687 som pålade de norska prästerna att föra kyrkobok och den svenska kyrkolagen av 1686 som befälde att de svenska prästerna skulle göra motsvarande. Mot slutet av 1600-talet får vi alltså en begynnande registrering av samiska dop i kyrkoböckerna. Men alla präster kom inte igång med förandet av kyrkoböckerna med en gång och det stora nordiska kriget (1700-1721) gjorde att många kyrkoböcker har gått förlorade. Det är fortfarande också bara ett begränsat antal samer som låter döpa sina barn. Missionsverksamheten kommer igång på norsk sida med etablerandet av Misjonskollegiet år 1714. På svensk sida kommer den igång senare, men fick en puff framåt med Thomas von Westens berömda brev till prästerskapet i Jämtland år 1723. Hela tiden ökar också kyrkoböckernas täckningsgrad för fler och fler församlingar. Föllinge lappförsamling etableras år 1746. Med en gång ökar antalet registrerade samiska dop kraftigt. Den stora församlingen som ursprungligen omfattade alla samer i Jämtland och Härjedalen delas efter hand upp och antalet dop ökar efterhand som fler och fler samer låter döpa sina barn. Härfter följer en stabiliseringsperiod då antalet döpta barn per 10-års period är tämligen konstant. Även om diagrammen bara berättar om antalet döpta barn per 10-års perioder, eller kanske riktigare, tack vare att det bara berättar om antalet döpta ger det en bild av utvecklingen. Kanske belyser det den tidigare framförda synen om att ökningen av antalet upplysningar om samer avspeglar den skandinaviska administrationens och kristendomens framväxt bland samerna och inte samernas ”framväxt”.

Anders Lööv har vid vittnesförhör uttalat sig i överensstämmelse med vad han uppgett i sina yttranden.

Hovrättens dom

Samebyarna har vad gäller 1751 års kodicill framhållit dels att denna kodicill var en del av 1751 års traktat om gränsen mellan Sverige och Norge och inte ett särskilt avtal, dels att kodicillen innebar en kodifiering av redan gällande rättigheter för samerna.

Vad gäller avvittringen och dess betydelse har samebyarna förtydligat sin inställning enligt följande. De gör gällande att syftet med skattefjällsbrevet (1841) var att ytterligare mark inte skulle avvittras till enskilda från skattefjällen och att det inte avsåg att särskilt ta upp frågan om vinterbete i Härjedalen, då vinterbetet med hänsyn till syftet med avvittringen inte behövde behandlas särskilt. Deras inställning kan sammanfattas i sju punkter. 1. Vinterbetning i skogslandet pågick vid tidpunkten för avvittringen långt utanför gränserna för skattefjällen. 2. Skattefjällsbrevet avsåg att reglera markfrågorna för renskötseln vad gäller barmarksbete. 3. Genom § 11 i Hdebrevet (1841) öppnades möjligheten att avsätta vinterstamhåll för vinterbete. Möjligheten omfattade marker som blivit över sedan statens intressen avseende avsättning av nybyggen blivit tillgodosedda. 4. De anspråk som framfördes från samerna på vinterstamhåll gällde avvittring av marker medförande ensamrätt till de utlagda områdena. Anspråken speglar inte omfattningen av samernas totala behov av marker för vinterbete. Detta behov tillgodosågs inte tillnärmelsevis genom att Särvfjället avsattes för vinterbete. Fjällets begränsade areal och belägenhet gör att det måste anses ha relativt liten betydelse med hänsyn till den i Härjedalen bedrivna renskötseln. 5. Näringsmässigt utrymme fanns för såväl nybyggarnas boskapsskötsel som samernas renskötsel. De biologiska förutsättningarna innebar ingen begränsning vad gäller produktion av renlav, som utgör renens stapelföda under vintern och som i viss utsträckning insamlades till nybyggarnas kreatur. 6. Samernas möjlighet att delta i avvittringsprocessen begränsades bl.a. av att kungörelser m.m. gavs i institutioner (socken och kyrka) till vilka samerna som ickemedborgare inte ägde tillträde. 7. För ett riktigt ställningstagande är det viktigt att ta hänsyn till de biologiska- ekologiska förhållanden som styr renskötseln. Förhållandena medför utnyttjande

av olika säsongsbetesland med barmarksbete i fjällområdet och erforderligt vinterbete i skogslandet. Fjällområdet har aldrig varit och kan aldrig bli renens betesmark året om.

Vad gäller befolkningsutvecklingen och konkurrensen om marken har samebyarna tillagt att det under aktuell tidsperiod inte bedrevs något egentligt skogsbruk i Härjedalen.

Vidare har samebyn (i detta mål) anført.

Vad fastighetsägarna anför rörande förbud vad gäller bete saknar stöd i landshövding Strijks skrivelse från 1646. Må så vara att samerna skulle respektera gränserna som sådana mellan skattefjällen och böndernas marker och inte göra bönderna någon skada men något förbud mot vinterbete med ren uttalas ej, vilket rimligen borde ha skett om sådant förbud skulle ha gällt. Av samma skäl har fastighetsägarna fel, när de hävdar att samernas bruk uteslutande hänförde sig till skattefjällen. Då som nu torde renen ha haft sin vandringsinstinkt utvecklad under tidevarv genom födosök betingat av rådande klimat- och naturförhållanden.

Genom Strijks skrivelse och utdraget samma år från Jämtlands jordebok avseende Mårten Jonssons fjäll Sarf (och Suule fjäll) i förening med Bergslands utveckling av namnen Sarf och Saris samt dennes redogörelse för dåvarande gränsdragningen över Särvfjället får det hållas för visst att det är det sistnämnda fjällområdet som avses med benämningen Sarf. Detta område kunde Strijk som landshövding i Jämtland utfärda frihetsbrev för på så vis att det i jordeboken redan för samma år redovisas med Mårten Jonsson som innehavare. Då Strijk ändock hänvisade Mårten Jonsson till sin kollega Ivar Nilsson i Hudiksvall, måste detta betyda att övrig mark, som omfattade det frihetsbrev som Mårten Jonsson företett för Strijk, låg söder om dåvarande gräns mellan Jämtland och Härjedalen.

Beträffande fastighetsägarnas invändning att Särvfjället ligger norr om det omstämda området finns det anledning att påpeka att områden såväl väst/nordväst som ost/nordost om Särvfjället omfattas av processen och att kommungränsen går på sydslutningen av Särvfjället.

Det bör också särskilt framhållas att Mårten Jonsson benämndes ”finnekongen i Lappe-fiällen”. Han var ledare för en dåtida samisk grupp där ett flertal familjehushåll ingick. Samerna hade redan då ett bruk av tamrenar, vilket även indirekt kan slutas av landshövdingen Strijks resolution. Det finns ingen dokumentation om hur Strijks framställning till kungen mottogs och behandlades. Däremot finns dokumentation om att Ivar Nilsson agerat efter påtryckningar från allmogen – utan att höra samerna – genom utfärdande av resolutionen från den 30 oktober 1646. Av densamma framgår att samerna hållit sig undan när lappfogden försökt indriva skatt och att landshövdingens befallning gick ut på att samerna skulle avlägsna sig från allmogens skogar och ”--- skynda sigh medh deras renar --- till de orter Skogar och Fiäll som de sina hemwister haffua ---”. Dokumentet visar att under dansk regim accepterade förhållanden rörande samer inom Härjedalen inte längre hade acceptans, varvid lappfogdens oförmåga att indriva skatt även kan ha bidragit till utfärdandet av resolutionen. I vilken utsträckning samerna blivit tillbakadrivna genom landshövding Ivar Nilssons resolution den 30 oktober 1646 och samme landshövdings diktat den 7 mars 1648 kan ej med säkerhet fastställas.

Lars Thomasson skriver under kapitlet ”Samerna i Jämtland” i ”En bok om Jämtland” (underaktsbilaga 173) på sid 143 följande.

Vid mitten av 1700-talet är Jämtlands lappmark enligt J .O. Hagströms samtida uppgift ”belägen uti och omkring de Jämtländska fjällen och gränsar i norr till Ångermanlands Lappmark, i väster till Norrska fjällen och söderut till Härjedalarna. Längden räknas något öfwer 30 mil wid pass, och bredden 8 och 10 mil, ja på somliga ställen, i synnerhet på norra kanten ifrån Ström socken, wäl 12 a 15 mil i bredden.”

Thomasson anser att av det tryckta källmaterialet är Hagströms skildring av jämtlandssamerna av särskilt intresse, eftersom hans reseskildring från 1751, ”Jemtlands oeconomiska Beskrifning”, enligt hans egen uppgift är den första skildringen af samerna i Jämtland utöver den lilla underrättelse han själv lämnat i Lärda Tidningarna 1750.

Vad gäller Valfrid Larssons utredningar måste man komma ihåg att hans utredningar var ett beställningsverk av staten för deras agerande i Skattefjällsmålet mot samerna. Hans utredning är inte på något sätt objektiv, utan en partsinlaga för staten för att bevisa statens äganderätt till de omtvistade skattefjällen. Det finns inget som säger att Larsson inte utelämnade handlingar som skulle vara till fördel för samerna.

Samebyn har inte haft tillgång till källmaterialet och kan därför inte uttala sig i frågan om Valfrid Nilssons utredningar återger innehållet i källmaterialet på ett riktigt sätt.

Man måste i detta sammanhang komma ihåg att den dokumentation som finns i form av utdrag ur domböcker enbart är till följd av speciella händelser och situationer och inte på något sätt utesluter att samer funnits och verkat utan att för den skull ha omnämnts i skriftlig dokumentation.

Den som läser utdragen ur jordeböckerna noga ser att Lappen Mårten Joensson (vilken gett namn åt Krankmårtenhögen) finns registrerad för Kalls socken trots att hans skattefjäll befann sig mellan Särvfjället och Sul. Sak samma med Thomas Joensson för Tranris och Hittings fjäll. Bägge dessa lappars områden är delvis belägna inom dagens Tåssåsens sameby.

Utredningen visar med all tydlighet hur kolonisationen under 1600-talet och fram till avvitrningen tryckte tillbaka samerna längst upp i de kargaste fjällen, från sina gamla fångst- och boplatser längre österut, för att i stället främja fåboddrift med jakt och

fiske. Trots detta finns samerna kvar i området under denna tid, vilket Valfrid Larssons utredning ändå visar. Många platsangivelser får under denna tid namn efter gårdar och byar kring Storsjöbygden. Den samiska närvaron finns ändå kvar i vissa namn som Finnbullåsen, Finnsjöarna, Finnsjöfjället och även Glen. En rad samiska namn på fjäll och fjällmiljöer finns också parallellt med svenska namn. Namnet Glen går inte i någon av de former som det uttalats de senaste århundradena att härleda till någon gård, by eller bygd. Namnet är unikt med undantag för en sjö inom Tännäs sameby.

Professor Knut Bergsland skriver i en inlägga i renbetesmålet (under-aktbil 289) bland annat om namnet Glen på sidorna 6 och 7. Enligt Bergsland ger den samiska formen (Kliere) en perfekt förklaring till den nordiska formen av Glen. Han skriver:

Samer må altså ha lånt navnet så lenge det hade formen Gle'di (r) innan lyden'd forsvant i den nordiske uttale av namnene, ialltfall för 1645, resp. 1480, remeligvis i løpet av middelalderen. Da den samiske navnetradisjon er ført videre til vår tid (1942), må det nødvendigvis ha vært samer i området gjennom hele denne tid.

Men anledning av vad fastighetsägarna anför om avvitrningen i Hallens och Ovikens socknar vill samebyn framhålla att uppgiften att Hundshögs och Tåssås renbetesfjäll skulle ha tillräckligt med bete för 4000 renar under alla tider av året måste bygga på en grav missuppfattning. Lägg därtill att Anarisets renbetesfjäll skulle kunna hålla 2000 renar så är antalet uppe i 6000 renar på mindre yta än vad Tåssåsens sameby i dag är. Det torde snarare vara så att begreppet ”alla tider av året” är föregångare till begreppet ”året-runt-mark”, vilket innebär att man har rätt att nyttja marken året runt men inte utesluter vinterbete på annan mark. I ett sådant perspektiv korresponderar renantalet väl mot dagens.

Samebyn har åberopat följande bevisning i detta avsnitt.

Lars Thomasson: "Samerna i Jämtland", ingående i "En bok om Jämtland" sidan 143 (underaktsbilaga 173).

Samebyn har som bevisstema angett. Av artikeln framgår att Jämtlands lappmark vid mitten av 1700, enligt en samtida uppgift av J.O. Hagström, räknade en längd av något över 30 mil vid pass och en bredd av 8 och 10 mil.

Förarbetena till 1886 års renbeteslag

Fastighetsägarna

Vad gäller förarbetena till 1886 års renbeteslag vill fastighetsägarna åberopa ett protokoll hållet vid sammanträde med lappallmogen inom Ovikens och Hallens socknar den 27 oktober 1883 (underaktsbilaga 210) och protokoll fört vid kommunalstämma med Ovikens församling den 28 oktober 1883 (underaktsbilaga 211).

Det skall noteras att särskilda utskottets utlåtande (underaktsbilaga 213) innehåller sådana protokoll från ett antal kommunalstämmor i församling. Däribland återfinns inte Klövsjö eller Rätan. Det kan inte uppfattas på annat sätt än att Klövsjö och Rätan inte ansågs berörda av frågan. Vid sammanträde med lappallmogen inom Ovikens och Hallens socknar var elva samer och renägare närvarande. Som svar på KB:s frågor uttrycktes önskemål om utvidgning åt kronoparkerna Rönnåsen och Bastudalen inom Hallen för vinter- och vårbete, till Vesterhallams-, Mantals- och Mustabodarnes-, samt Öster- och Vesterarådalens kronoparker inom Ovikens socken för vårbete samt Hottöns och Huckrens kronoparker inom Undersåkers socken till vår- och höstbete. Områdena är således mycket tydligt angivna och belägna i omedelbar anslutning till eller i närheten av renbetesfjället. Var dessa kronoparker är belägna redovisas i huvudsak på kartbilaga 2.

Av ordalydelsen i protokollet framgår klart och tydligt att önskemålen avsåg områden för vinterbete. Fastighetsägarna förstår inte samebyns kommentar avseende kommunalstämmor och definitionen av bosatta.

Av lappallmogens svar på den tredje frågan som ställdes av KB framgår tydligt att utvidgning till enskildas marker inte ansågs erforderlig. Som framgår av kommunalstämman motsatte sig socknemännen att samerna ”tillerkändes rättighet” att nedsätta sig på fyllnadsjordarna. Vare sig samer eller socknemän ansåg alltså sådan rätt föreligga. Denna tredje frågan är helt förutsättningslös och avser utvidgning utan någon som helst begränsning till året-runt-marker.

Av brev den 18 januari 1883 till kommitterade från landshövdingeämbetet jämte svarsbrev från kronolänsmännen (underaktsbilaga 212) framgår att kronolänsmännen i Kall, Undersåker, Oviken, Offerdal, Funäsdalen, Hede, Frostviken, Hallen och Föllinge besvarat förfrågan. Frågan har naturligtvis ställts till de kronolänsmän vars områden kunde vara berörda.

Såvitt avser ifrågavarande sameby anges i yttrandet från Undersåkers kronolänsmanskonto att flyttningarna sker till Håttö-, Sällsjö-, Hundshögs- och Oviksfjällen och skogstrakterna däromkring. Från Ovikens kronolänsmanskonto uppges att de samer som uppehålla sig i Hundshögs- och Tossås renbetesfjäll aldrig under vintern beger sig för att söka bete för renarna till avlägsnare trakter utom fjällets område utan flytta vanligen till lågläntare ställen i fjällets omnejd, tillhörande dels kronans och dels skattehemmannes område ”å hvilket sednare för ändamålet betesrätt betingats”.

Från Hallens kronolänsmanskonto uppges att trakter som vanligen besöks är Rönnåsens och Bastudalens avradsland samt skattejorden närmast däromkring, Högläkardalen och Wersongfloarna. Som framgår av kartbilagan är områdena belägna i omedelbar närhet av renbetesfjället.

Svaren är mycket klargörande. En jämförelse med Frostvikensamernas flyttningar och odlingsgränsen är helt irrelevant.

Enligt Särskilda Utskottets Utlåtande (underaktsbilaga 213) företas längre flyttningar endast av Frostvikens samer, medan övriga samer endast flyttar till skogstrakterna inom de närmast fjällen belägna områdena.

1883 års kommitterade framlade ett förslag som kallades ”Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige”. I förslaget lämnade de kommitterade en redovisning av lapparnas ”nuvarande utbredning inom Sverige”.

Av förarbetena (underaktsbilaga 45) framgår att det förekom inget bete med renens i närheten av de aktuella socknarna.

Fastighetsägarna har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

Protokoll vid sammanträde med lappallmogen inom Ovikens och Hallens socknar den 27 oktober 1883 samt med Ovikens församling den 28 oktober 1883, intagna i Särskilda Utskottets Utlåtande n:r 1, Bih till Riksd. Prot 1886 (underaktsbilagorna 210 och 211).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av protokollen framgår att frågan om utvidgning av mark för vinter- och vårbete inte ansågs beröra Klövsjö och Rätan, att önskemålen om utvidgning avsåg vissa kronoparker för vinter- och vårbete eller för höstbete och att områdena var mycket tydligt angivna och belägna i omedelbar anslutning till eller i närheten av renbetesfjället.

Kronolänsmännens i Kalls, Undersåkers, Ovikens, Offerdals, Funäsdalens, Hedes, Frostvikens, Hallens och Föllinges distrikt till landshövdingeämbetet i december 1882 och januari 1883 angivna yttranden jämte ämbetets skrift den 18 januari 1883 till kommitterade (underaktsbilaga 212).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av yttrandena framgår att lapparne vintertid besöker områden som är belägna i omedelbar närhet av renbetesfjället.

1883 års kommitterades förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige (underaktsbilaga 45, sidorna 54 och 55) jämte karta (bilaga A till aktsbilaga 58).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av förslaget framgår att bete inte förekommit ens i närheten av de aktuella socknarna.

Särskilda Utskottets Utlåtande n:r 1, sidorna 10 och 11, Bih. till Riksd. Prot. 1886 (underaktsbilaga 213).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av kartbilagan framgår att längre flyttningar företas av Frostvikens samer, medan övriga samer flyttar endast till skogstrakterna inom de närmaste fjällen belägna områdena.

Samebyn

I protokoll hållet vid sammanträde med lappallmogen inom Ovikens och Hallens socknar den 27 oktober 1883 (underaktsbilaga 210) är fem frågor till lapparne redovisade samt deras svar.

Fråga 1 besvaras med att en utvidgning av området för vinter- och vårbete är nödvändigt med kronoparkerna Rönnåsen och Bastudalen.

Fråga 2 som gäller om det finnes inom orten kronan tillhöriga marker som kunna anses vara behövliga för lapparne besvaras med att räkna upp ett antal kronoparker som är lämpliga för vårbete samt vår- och höstbete. På sidan 115 säger man att det är nästan alltid omöjligt för lapparne att före den 1 juni med sina rengjordar flytta från sina vinterkvarter nere på de skogbärande markerna, ”å hvilka kunna finnas bofaste tillhöriga”. Man föreslår i stället att den föreslagna tiden den 15 maj till 1 oktober ändras till den 15 juni till den 1 okt.

Diskussionerna rör alltså inte de egentliga vinterbetestrakterna utan närområdet runt året-runt-markerna. Vad gäller vilka kommunalstämmor som behandlade frågan har det troligen att göra med om man hade lappar bosatta inom kommunen. Som bosatta menades boende på skattefjäll.

Den tredje frågan som ställs är: ”Räcka icke de nuvarande skattefjellen och kronan tillhörig mark till, utan behöfves utvidgning till enskildas marker och, i så fall hvilka.” Frågan gäller sålunda om året-runt-markerna behöver utvidgas på enskild mark och har inget att göra med vinterbetesmarker vilket också hänger ihop med vad som sägs på sidan 115 angående vinterkvarter.

Det bör noteras att det bara är kronolänsmän inom vars område det finns skattefjell som svarat på brevet. Det förefaller troligt att det är enbart dessa som erhållit brevet ifråga. Huruvida de hade kunskapen ifall lapparna flyttat utanför deras område vintertid kan starkt ifrågasättas.

I Särskilda Utskottets Utlåtande N:0 1 (underaktbil 213) står.

Längre vinterflyttningar företagas endast av Frostvikens lappar, som pläga sträfvat in i Ångermanland ned mot Sollefteå samt efter Ångermanelfvens floddal ända ner till trakterna kring Hernösand och Sundsvall. Öfriga lappar flytta nemligen endast till skogstrakterna inom de närmast fjellen belägna socknars och byars områden eller till Norge”.

När man definierar ”längre vinterflyttningar” definierar man det som ner mot kusten. Satt i relation till detta är de vinterbetestrakter som Tåssåsens sameby nyttjat i så väl gammal tid som idag mycket nära och kan mycket väl definieras som ”fjällnära”.

Samebyn vill här erinra om att, om odlingsgränsen som reglerar året-runt-markerna i Norr- och Västerbotten extrapoleras genom Jämtland-Härjedalen skulle den följa i stort sett längs riksväg 45 och all mark väster därom skulle vara året-runt-mark. Satt i relation till detta är vinterflyttningarna för samebyarna i Jämtland mycket korta och ryms vad gäller södra Jämtland inom denna gräns.

Här bör också nämnas de i många lappfogdeprotokollen från 1900-talet redovisade svårigheterna, att vid dåligt väder i oktober månad hålla renarna kvar till fjälls för skiljning, då renarna alltid drog ner mot skogarna och inte gick att vända. De har sedan kunnat samlas fram emot jul kring Börtnan och längs Ljungans dalgång. Så är även förhållandena idag och bör så ha varit även under 1800-talet.

När det gäller fastighetsägarnas påstående att ”som framgår av utdrag ur förarbetena till 1886 års renbeteslag (underaktbilaga 45) förekom inget bete med ren ens i närheten av de aktuella socknarna” kan samebyn bara konstatera att de kommitterande väldigt summariskt nämner att lapparna ”flytta ifrån sina skattefjäll under vintern, men göra, i likhet med öfriga Lappar i denna lappmark icke så långa flyttningar” samt att man flyttar till ”skogstrakterna deromkring” syftande på i förhållande till skattefjällen.

Dessa uttalanden skall ses i förhållandet till hur långa flyttningar lapparna i norra Jämtland (Frostviken) företog ned till Sollefteå, Härnösand och Sundsvall (sidan 53 i samma utredning) och Lapparnas i södra Norrbotten och Västerbottens vinterflyttningar till kusten (sidorna 38-40 samt 43-46).

Hur långt lapparna i Undersåkers, Hallens och Ovikens socknar flyttar framgår inte.

I 1883 års lappkommittés förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige, (underaktsbilaga 174), sidorna 21 och 22 presenterar de kommitterade en utredning om de nomadiserande Lapparnes nuvarande utbredning inom Sverige och uttalar följande.

Inom den del af Sverige, som ligger norr om 62 breddgraden, ströfva för närvarande Lappar, som hafva renskötsel till sitt egentliga näringsfång. De fjäll, som ligga på gränsen emellan Herjeådalen och Dalarne, samt den fjällrygg, som går utmed riksgränsen mot Norge, och från hvilken många under ganska stora sträckor skoglösa fjällgrenar utgå mot öster, erbjuda vidsträckta betesmarker för renhjordarne vår, sommar och höst, de skogrika trakter, som vidtaga öster om dessa fjällgrenar, lemna genom den renlaf, som marken derinom flerstädes framalstrar, näring åt renarne under vintermånaderna.

Inom den ofvan angivna stora delen af vårt fädernesland förekomma visserligen trakter, hvilka Lapparne under ströftågen med renhjordarne hvarken för det närvarande besöka eller i mannaminne besökt. Synnerligen gäller detta om vissa delar af kustlandskapen invid Bottenviken, men, i stort taget, torde den begränsning, som här ofvan gjorts med afseende på den del af Sverige, der Lappar vistas, kunna anses tillfyllestgörande och riktig.

Samebyn konstaterar att Tåssåsens samebys vinterbetestrakt ligger inom det ovan angivna området. 62 breddgraden går från väster till öster i en sträckning Foskros-söder Svegssjön-Kårböle-Gnarp.

I ett bihang till Riksdagens protokoll för 1886 finns ”Särskilda utskottets utlåtande” (underaktsbilaga 175). Där citeras på sidorna 2 och 3 kommitténs utredning om Lappstammens utbredning norr om 62 breddgraden. Särskilda utskottet ställer sig däremot på sidorna 14 och 15 avvisande till en geografisk gränslinje för vinterbetesområdet med följande motivering:

Svårare har frågan ställt sig med afseende på vintertiden. Enklaste sättet att lösa den föreliggande uppgiften i denna del vore att föreskrifva uppdragandet af en geografisk gränslinie för det område, hvarinom lapparne skulle ega att jemväl vintertiden ströfva omkring, hvilken gränslinie det skulle vara dem förbjudet att under någon omständighet med sina renar öfverskrida. Under ärendets förberedande behandling har uttalats, att denna lösning vore den enda riktiga. Och jemvel inom utskottet har en sådan mening gifvit sig tillkänna. Af hvad Utskottet inhemtat, angående beskaffenheten af det näringsfång, hvaraf nomadlappen lefver, eller renskötseln, har emellertid Utskottet vunnit den öfvertygelse, att en sådan delning af landet, äfven om den vore, hvad Utskottet betviflar, praktiskt utförbar, likväl icke skulle kunna upprätthållas och att således det dermed afsedda ändamålet skulle förfelas. Utskottet har ofvanför anfört, huru som renen har helt olika lefnadsbehof vinter och sommar, att han af naturdrift uppsöker de trakter der han år efter år vant sig att få dessa behof tillfredställda och att fjelltrakterna, som under sommaren erbjuda hvad dertill fordras, icke göra det under vintern. I öfrigt är bekant, att då renen jagas af hunger, snöstormar eller rofdjur ingen renvaktare har makt med honom, och att till följd af allt detta det lika ofta är renen som bestämmer lappens vistelseort som tvärtom. Häraf torde det vara klart, att huru den geografiska gränsen för ett lappterritorium än blefve uppdragen, skulle likväl aldrig vinnas trygghet för att ej för lappen kunder under vintern inträda nödtvång att öfverskrida denna gräns. Ett effektivt upprätthållande af gränslinjen skulle, förutsatt att det vore möjligt, i många fall för lappen betyda undergång för hans renhjord. Tanken på en geografisk gränslinje med den betydelse förut är sagdt mellan lapparnes land och de bofastes land måste därför betecknas såsom absolut utförbar.”

Därmed har vi förmodligen hittat förklaringen till varför någon yttre gräns aldrig blivit fastställd.

Samebyn har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

1883 års lappkommittés förslag till förordning om de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige, sidorna 21 och 22 (underaktsbilaga 174).

Samebyn har som bevisstema angett. Av förslaget framgår att Tåssåsens samebys vinterbetesstrakt ligger inom 62 breddgraden och går från väster till öster i en sträckning Foskros-söder Svegsjön-Kårböle-Gnarp.

Utlåtande av Särskilda Utskottet N:o 1 till 1886 års riksdag, sidorna 2 och 3 samt 14 och 15 (underaktsbilaga 175).

Samebyn har som bevisstema angett. Av utlåtandet framgår att utskottet ställde sig avvisande till en geografisk gränslinje för vinterbetesområdet.

Förslag till förordning angående svenska Lapparne och de bofaste, avgivet av 1883 års kommitté den 25 augusti 1883, § 1. Bihang till riksdagens protokoll år 1886 (underaktsbilaga 180).

Samebyn har som bevisstema angett. Enligt förslaget äger lapparna rätt att vintertid ”uppehålla sig med sina renar icke allenast å de för dem afsatta land utan äfven å de trakter i öfrigt, de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar”.

Förarbetena till 1898 års renbeteslag

Fastighetsägarna

Av protokollet från kommitterades sammanträde i Funäsdalen den 29 juli 1895, (underaktsbilaga 215) framgår att bl a lappfogden Adolf Suwe enligt § 3 var närvarande. Suwe avgav en redogörelse i fråga om de marker som inköpts eller föreslagits till inköp för utvidgning av de för samerna avsatta landen. Däribland finns

inga marker i Klövsjö eller Rätans socknar. Enligt § 4 flyttade till Ovikens lappby hörande lappar till de närmast deras skattefjäll belägna skogstrakterna samt hade de genom avtal förvärvat rätt att uppehålla sig med sina renar på enskilda tillhöriga ägor vid Börtnan och trakten däromkring.

Kommitterade höll sammanträde i Oviken den 9 september 1893 (underaktsbilaga 216). Utöver tidigare redovisade områden framförde samerna önskemål om inköp av Lövdalens och Galbergets hemmansområden samt Borgens, Backens och Gaxåsens fyllnadsjorlar. Områdenas belägenhet framgår av kartbilaga 2.

Av uttalandena vid sammanträdet framgår att samerna inte hade rätt att beta på enskildas marker utan att sådan rätt förutsatte att avtal träffades med de bofasta. 1895 års lapplagskommitté uttalade, med hänvisning till 1882 års kommitterades utredning, att ”i allt väsentligt jämväl beträffande lapparnes vinterflyttningar utom lappmarken och renbetesfjellen i Jemtlands län, hafva kommitterade funnit denna utredning tillförlitlig”. I kommitténs lagförslag antecknas bl a att Ovikens sameby ansåg, att ”tillräckligt bete skulle för hela året vara att tillgå på de åt lapparne anvisade områden, och att derföre all flyttning vintertiden kunde upphöra.”

Innebörden av lappfogden Suwes uttalanden vid sammanträdet i Funäsdalen den 29 juli 1895 (underaktsbilaga 215) förtydligas på sidan 4 i protokollet. Där anges.

Äfven efter inköpen af dertill föreslagen mark, för lapparna inom Åre och Storsjö samt Ovikens lappbyar blefve erforderligt, att de vissa vintrar genom aftal med jordegarna eller annorledes förvärfva rätt att under vintern med sina renar vistas å enskilda tillhörig mark.

Suwes uppfattning var således att markerna normalt skulle vara tillräckliga för vinterbete och att det inte förelåg någon rätt till vinterbete på enskildas marker.

I protokollet från sammanträdet i Oviken den 9 september 1893 (underaktsbilaga 216) uttalar kommitterade på sidan 51 f att det bästa sättet, om samerna inte vissa vintrar

kunde livnära sina renar inom skattefjällen, vore om de själva träffade avtal med de bofasta om sådan rätt.

Med anledning av 1898 års renbeteslags förestående ikraftträdande höll t f lappfogden i Jämtlands län P A Brännström på länsstyrelsens anmodan under hösten 1898 sammanträden med lappbyarna (underaktsbilaga 217), därvid upplysningar om bl a lapparnas vinterbetning under de senaste åren lämnades.

Ur de förda protokollen antecknas i detta avseende beträffande Ovikens lappby.

--- fjällfolket nu (hösten 1898) sutto med sina renar i en hjord vid Glen, därifrån de i slutet av november eller början av december över Lövdalen komme att flytta dels till Ekorlandet där gamla visten funnes, dels till Torsborg, där de plägade bo i "bolaghusen" och börjat uppföra en del kåtor å renbeteslandet, dels till Börtnan, dels till Viggesågen, dels ock till Havsjö å Bergsbyns fyllnadsjord.

Av protokollet framgår att samebyn inte orsakade skador inom Klövsjö och att god man inte förordnades för denna socken.

Samebyns påpekande avseende underaktsbilaga 46 är riktigt. Vilka frågor som besvaras i av samebyn ingiven underaktsbilaga 157 framgår av underaktsbilaga 214.

Fastighetsägarna har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

Protokoll vid de kommitterades sammanträde i Funäsdalen den 29 juli 1895 (underaktsbilaga 215).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av protokollet framgår att i lappfogden Suves redogörelse om de marker som inköpts eller föreslagits till inköp för utvidgning av de för samerna avsatta landen inte ingick marker i Klövsjö eller Rätans socknar.

1895 års lapplagskommittes lagförslag (underaktbilaga 46).

Fastighetsägarna har anfört. Förslaget åberopas för att styrka att bete inte förekommit på fastighetsägarnas fastigheter och att samebyn ansett sig ha tillräckligt med bete.

Protokoll vid de kommitterades sammanträde i Oviken den 9 september 1893 (aktbil 216).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av uttalanden vid sammanträdet framgår att samerna inte hade rätt att beta på enskilda marker utom att sådan rätt förutsatte att avtal träffats med de bofasta.

Protokoll vid t f lappfogde P A Brännströms sammanträden med lappbyarna under oktober 1898 (underaktbilaga 217).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av protokollet framgår att Ovikens sameby inte orsakade skador inom Klövsjö och att god man inte förordnades för denna socken.

Samebyn

Både utredningar och lagstiftning har alltsedan 1883 års kommitté och 1886 års lag bekräftat att samerna har en rätt att vintertid ”uppehålla sig med sina renar icke allenast å de för dem afsatta land utan äfven å de trakter i öfrigt, de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar” (underaktbilaga 180). 1895 års kommitté upprepar samma sak i sitt förslag till lag (underaktbilaga 181) ”så ock å de trakter utom nämnda lappmarker och renbetesfjellen i Jemtlands län, hvilka lapparne efter gammal sedvana hafva besökt, ega lapparne jemväl att uppehålla sig med renarne”.

Utredningarna och lagstiftningen (underaktbilagorna 180-186) utgår från tre faktorer när det gäller betning utanför renbetesfjällen. Det är att det ska ske på de trakter som

efter gammal sedvana besökts under oktober till och med april. Begreppet trakter återkommer på många ställen i utredningarna. Det talas inte om vare sig skiften, skifteslag, socken, församling eller andra i det svenska samhället gängse begrepp utan konsekvent om ”trakt”, ”vinterbetestrakt” eller ”sommarbetestrakt”.

Hur stor är då en trakt? Det är renens behov av bete som utgör grunden för hur stor en trakt är. Att en trakt inte är ett mindre område utan i storlekshänseende uppgår till minst vad som senare blev avsatt som året-runt-mark för en ”lappby” framgår av resonemanget i 1883 års kommitté (underaktsbilaga 187) där de menar att lapparna bör ha sig anvisade trakter (sommarbetestrakter) där de under denna del av året finna alla sina villkor för sin närings bedrivande och dit jordbruket ej må komma samt under övriga delen av året (vinterhalvåret) må lapparna äga att vistas med sina hjordar jämväl å trakter dit odlingen fortskridit.

Föreslagna inköp vid sammanträdet i Oviken den 9 september 1893 ligger i nära anslutning till året-runt-markerna och skall ses som en nödvändig utvidgning av dessa för att säkerställa tillgängligt bete under tid när bete utanför året-runt-markerna inte var tillåtet. Då är det också logiskt att inga marker i Klövsjö och Rätans socknar finns med enär de utgör endast vinterbete. Lappfogdens påstående att Ovikens lappby genom avtal förvärvat betesrätt på enskilda ägor vid Börtnan motsägs av vad lappbyn anför i sitt skriftliga yttrande (underaktsbilaga 156 sidan 2), där man framhåller ”att den sedan urgamla tider existerande och i 1886 års lapplag fastslagna sedvanerätten fortfarande bibehålles utan inskränkning eller intrång”. Ingen närvarande från vare sig lappbyn eller från Börtnan fanns närvarande på mötet i Funäsdalen varför lappfogdens påstående får stå oemotsagt.

Vid ifrågavarande möte deltog lappar från Ovikens lappby vilket framgår av underaktsbilaga 216. Vid mötet konstaterades.

Då äfven om de nu nämnda områdena blifva för renbete upplåtna, Lapparne det oaktadt ej kunna vissa vintrar lifnära sina renar derstädes, utan måste i och för bete åt renarna besöka skogbeväxta trakter längre ned.

Av protokollet framgår också.

Lapparne uttalade på framställd fråga, att bete för deras renar å för dem afsatta land vore otillräckligt, synnerligast hvad beträffar vinterbete, hvilket ej kunna erhållas på annat sätt än att de fortfarande finge flytta in på de enskilde tillhöriga områden och tillkännagåfve de dessutom att det skulle blifva allt för mycket att inköpa för att behovet af vinterbete skulle blifva fylldt.

Tvärtemot vad fastighetsägarna påstår uttalade ingen vid sammanträdet att samerna inte skulle ha rätt att beta på enskildas marker. Det diskuterades förutsättningarna för att genom avtal få rätt till bete, men inget annat. Att så diskuterades var säkerligen med anledning av den promemoria (underaktsbilaga 214) där det står följande.

Det har ifrågasatts, att inom Jemtlands län lapparnes rätt att med renar uppehålla sig å enskildes egor (den s.k. sedvanerätten) skulle upphöra. Kan renskötseln så ordnas, att lapparne såväl vinter- som sommartiden qvarblifva inom de för dem afsatta land och särskildt anvisade trakter (förutsatt att dess i någon mån utvidgas)? Kan det, om så icke är förhållandet, antas, att lapparne skola kunna genom aftal med de bofaste förvärfva rätt till vistelse i låglandet mot skälig ersättning?

Observera att frågan är ställd så att om sedvanerätten skulle upphöra så skulle man kunna upprätta avtal. Alltså existerar sedvanerätten vid tidpunkten för upprättandet av promemorian och följaktligen behövdes inga avtal.

Ovanstående bekräftar samebyns dåtida såväl som nutida behov av skilda vinterbetes-trakter. Noteras bör också från protokollet (underaktsbilaga 217) vad som sägs i § 3:

Som vinterflyttningar för närvarande ega rum endast till Bergs socken, dervid renar stundom kunde ströfva in i Åsarnes socken, ansågo de närvarande fjellmännen, att en person att mottaga anmälningar enligt 12 § nya renbeteslagen borde förordnas i byn Börtnan.

Uttalandet visar på att de betesland man nyttjar inte är desamma varje år utan att rotationsbete förekommer där olika betesland kommer till nytta under olika perioder.

Fastighetsägarna påstår vidare att det ”i kommitténs lagförslag (1895 års kommitté, sidan 34, underaktbilaga 46), antecknas bl a att Ovikens sameby ansåg att tillräckligt bete skulle för hela året vara att tillgå på de åt lapparne anvisade områden, och att därför all flyttning vintertiden kunde upphöra.

Samebyn kan bara konstatera att sagda uttalande är felaktigt och i stället står för de bofaste i dessa trakter och ej för Ovikens sameby. Ovikens lappby var överhuvudtaget ej närvarande vid sammanträdet ifråga vilket framgår av deras skriftliga yttrande, (underaktbilaga 157) sidorna 127-130, där de beklagar att de fått kallelsen för sent för att kunna närvara. Ovikens lappbys inställning (sidan 127) var att det var absolut nödvändigt ”att den sedan urgamla tider existerande och i 1886 års lapplag fastslagna sedvanerätten fortfarande bibehålles utan inskränkning eller intrång.”

Samebyn har som bevisning i detta avsnitt åberopat.

Skriftligt yttrande den 24 augusti 1895 av renägande lappar inom Ovikens lappby till 1895 års lappkommitte (underaktbilaga 157).

Samebyn har som bevisstema angett. Av yttrandet framgår att lappbyn uttalade att det var nödvändigt att den sedan urgamla tider existerande och i 1886 års lapplag fastslagna sedvanerätten fortfarande bibehålls utan inskränkning eller intrång.

Förarbetena till 1928 års renbeteslag

Fastighetsägarna

I förarbetena till 1928 års renbeteslag anförde kommittén beträffande de områden som av fjällapparna får nyttjas för renskötsel (prop 1928:43, sidan 69):

I fråga om Jämtlands län har utredningen givit vid handen, att så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete; och torde, vidkommande Gävleborgs län, förhållandena där i stort sett vara lika, åtminstone såvitt angår den del av länet som tillhör Hälsingland. Beträffande Kopparbergs län torde förutom Idre socken även vissa andra mindre områden omedelbart mot gränsen till Jämtlands län ha besökts av lappar för renbete.

Den utredning som synes ligga till grund för kommitténs uttalande är en redogörelse från lappfogden Staaß upprättad år 1922. Eftersom kommitténs slutsatser av Staaßs utredning synes felaktiga återges följande citat ur Staaßs utredning (underaktsbilaga 218), vari Staaß efter det att han redovisat flyttningsvägarna för Frostvikslapparna anför:

Vad beträffar alla övriga lappar inom länet synes de ej ha haft några flyttningar utom länet och inom länet har flyttningar – synnerligast i äldre tider – varit helt obetydliga om man bortser från Hotagen- och Offerdalslapparna, som hava haft något längre flyttningar. Kalls-, Ovikens- och Härjedalslapparna kunna i det närmaste anses ej hava haft några flyttningar annat än till deras fjäll närmast angränsande trakter. Först på senare tid, då mossbete och deras egna renbetesland och de omkring dem närgränsande enskilda marker blivit sämre, hava de måst utsträcka sin vinterflyttningar; och torde de i framtiden bli nödsakade att än vidare utsträcka dem.

Staaß redovisar därefter ”De trakter utanför renbeteslanden där jämtlandslapparna haft sin flyttningsvägar och vinterbetesplatser” (underaktsbilaga 219 sidorna 6 och 7).

Lappfogden Staaß hade bland annat 18 års tjänstgöring som lappfogde i Jämtland och ”ett av undertecknad under innevarande år fört protokoll med lappar och bofaste angående Jämtlandslapparnas flyttningar utom renbeteslanden”, när han 1922 upprättade sin redogörelse. Det bestrides att platsangivelserna måste ges ett mycket vidare begrepp. De synes tvärtom vara mycket väl definierade.

Vad gäller behovet av lagstiftning anförde departementschefen bl a följande i prop 1928:43 sidan 51 (underaktbilaga 220);

Men å andra sidan visar utredningen, att renantalet under de senaste åren väsentligt ökats. - - - De spörsmål, som främst kräva skyndsam lösning, äro dels i frågan om effektiva åtgärder för nedbringandet av renantalet inom lappby, där sådant påkallas av betets otillräcklighet eller av andra anledningar. --- Den stora ökningen av renstammen, som under de senaste åren ägt rum, givit anledning till allvarliga bekymmer. Denna ökning av renstammen i förening med den på sina håll allt knappare tillgången på bete samt odlingens framträngande har ökat riskerna för skadegörelse å den bofasta befolkningens egendom.

Fastighetsägarna har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

Lappfogden Abr. Staaffs skrivelse till 1919 års lappkommitte den 29 april 1922 (underaktbilagorna 218 och 219).

Fastighetsägarna har som bevistema angett. Av skrivelsen framgår att ”Kalls-, Ovikens och Härjedalslapparna kunna i det närmaste anses ej hava haft några flyttningar annat än till deras fjäll närmast angränsande trakter.” Staaf redovisar även de ”Trakter utanför renbeteslanden, där Jämtlandslapparna haft vissa flyttningssvägar och vinterbetesplatser”.

Prop 1928:43, sidorna 51 och 52 (underaktbilaga 220).

Fastighetsägarna har som bevistema angett. Av propositionen framgår att ”Den stora ökningen av renstammen i förening med den på sina håll allt knappare tillgången på bete samt odlingens framträngande har ökat riskerna för skadegörelse å den bofasta befolkningens egendom.”

Samebyn

1919 års Lappkommitté (SOU 1923:51, underaktsbilaga 176) skriver på sidorna 103 och 104:

Kommittén har härutinnan verkställt undersökningar i syfte att söka utröna, huru långt nedåt Bottniska viken lapparna sedan äldre tid plägat utsträcka sina vinterflyttningar. I fråga om Jämtlands län har utredningen givit vid handen, att så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete, och torde vidkommande Gävleborgs län, förhållandena där i stort sätt vara lika, åtminstone såvitt angår den delen av länet, som tillhör Hälsingland. Gränserna för sedvanerättens geografiska omfattning hava av kommittén endast kunnat approximativt bestämmas. För många av ifrågavarande trakter gäller, att de regelbundet besökas av lapparna, för andra åter och särskilt de som ligga längre bort från fjällen, att de endast uppsökas, då renarnas behov av bete icke lämpligen kan tillgodoses på närmare håll. Långa tider kunna således beroende av betestillgången, förflyta mellan besöken å särskilda trakter. Uppenbart torde emellertid vara, att sedvanerätten, som grundar sig mindre på lapparnas vilja än på renarnas behov av föda, icke utan vidare får betraktas som upphävd därför att längre tid förflutit mellan lapparnas besök. Kommittén har av praktiska skäl icke ansett sig böra i förslaget angiva några gränser för sedvanerområdet, utan har härutinnan i sak bibehållit stadgandena i 1898 års renbeteslag.

Kommittén är i sitt förslag (underaktsbilaga 182) lika konsekvent. I 4 § sägs.

De renskötande fjälllapparna skola vara berättigade att föra sina renar på bete” (tredje stycket) ”i övrigt å sådana trakter inom Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands, Västernorrlands, Gävleborgs och Kopparbergs län, som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar.

SOU 1927:25 (underaktsbilaga 183), där särskilt tillkallad sakkunnig avger förslag angående de svenska Lapparnas rätt till renbete i Sverige säger samma sak i § 2.

...samt å de trakter utom nämnda lappmarker och renbetesfjällen i Jämtlands län som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar.

I SOU 1923:51 (underaktsbilaga 188) föreslår 1919 års lappkommittén om i § 8, sidan 11, följande.

De trakter, inom vilka fjällrenskötsel må drivas skola av konungens befallningshavande indelas i särskilda lappbyområden, för vilka, så vitt angår vår-, sommar- och höstbetesland, bestämda gränser skola fastställas. Sådana gränser må ock i den mån så prövas möjligt och lämpligt, fastställas beträffande vinterland.

Längre fram på sidan 103 under § 4 skriver kommittén.

Vad angår trakterna ovan odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens län samt inom renbetesfjällen i Jämtlands län utgår stadgandet ifrån att dessa trakter alltjämt äro att betrakta som fjälllapparnas egentliga hemvist och att dessa där skola äga uppehålla sig under varje tid av året med sina renar.

Samebyn har som bevisning i detta avsnitt åberopat följande.

1919 års Lappkommitte (SOU 1923:51) med förslag angående Lapparnas renskötsel m.m. (underaktsbilaga 176).

Samebyn har som bevisstema angett. Av kommittens förslag (sidorna 103 och 104) framgår att kommittén ”har av praktiska skäl icke ansett sig böra i förslaget angiva några gränser för sedvanerätt, utan har härutinnan i sak bibehållit stadgandena i 1898 års renbeteslag.”

Förslag till lag om de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige, avgivet av 1895 års kommitté, 1 § 2 (underaktsbilaga 181).

Samebyn har som bevisstema angett. Enligt förslaget äger lapparne uppehålla sig med sina renar ”så ock å de trakter utom nämnda lappmarker och renbetesfjällen i Jemtlands län, hvilka lapparne efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och ega lapparne jemväl att uppehålla sig med renarne”.

Förslag till lag angående lapparnas renskötsel m.m., avgivet av 1919 års lappkommitté den 31 maj 1923, SOU 1923:51, 2 § (underaktsbilaga 182).

Samebyn har som bevisstema angett.

Enligt förslaget skall renskötande fjälllapparna vara berättigade att föra sina renar på bete ”i övrigt å sådana trakter inom Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands, Västernorrlands, Gävleborgs och Kopparbergs län, som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar.”

I samma förslag (aktbil 188) skriver kommittén under § 4: ”Vad angår trakterna ovan odlingsgränsen i Norrbottens och Västerbottens län samt inom renbetesfjällen i Jämtlands län utgår stadgandet ifrån att dessa trakter alltjämt äro att betrakta som fjälllapparnas egentliga hemvist och att dessa där skola äga uppehålla sig under varje tid av året med sina renar.”

Förslag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige m.m. avgivet av särskilt tillkallad sakkunnig den 30 september 1927, SOU 1927:25, 2 § 2 st (underaktsbilaga 183).

Samebyn har som bevisstema angett. Enligt förslaget får fjällappar också föra sina renar på bete å trakter nedanför odlingsgränsen inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker ”samt å de trakter, utom nämnda lappmarker och renbetesfjällen i Jämtlands län, som lapparna efter gammal sedvana besökt med sina renar”.

Förhållandena under 1900-talet och nuvarande förhållanden

Fastighetsägarna

Förhållandet mellan Norge och Sverige

Under främst 1910-talet framfördes otaliga klagomål, skadeståndskrav och krav på betesavgifter från Norge i anledning av att svenska renar uppehöll sig där. Frågan utreddes bl a 1913. Av utredningen (underaktbilaga 221) framgår bl a att Tännäs sameby regelbundet betade sommartid på norskt område och att strövrener från Idre, Tännäs och Åre-Storsjö sameby uppehöll sig på norskt område. Utredningen framhöll att renskötsel uteslutande på svenskt område skulle kräva åtgärder som stängsel, decimering av renantal eller ytterligare betesmarker utanför renbetesfjällen.

För Idre, Tännäs och Åre-Storsjö samebyar uttalade utredningen att en kustflyttning vore den enda lösningen. Avsikten var att nyttja marker som samerna ansågs förfoga över – Kalls, Offerdals och Frostvikens samebyars sedvanerättstrakter.

Särskilt om Åre-Storsjö lappby uttalas: ”Åre-Storsjörenarnas (Storvallenhjorden) naturliga utfartsväg vore visserligen Ljungans dalgång, men skulle de följa denna, komme de snart utanför sedvanerättsgebitet”. Vidare uttalas (sidan 23): ”En viktig fråga är även, att Ovikenlapparnas renbetesrätt i Klövsjöfjällen ordnas fullt klart, detta bl a för att hindra en kollision mellan denna by och Åre-Storsjö”. Uttalandet överensstämmer med det i lappfogdens årssammanträdesprotokoll för Ovikens sameby uttalade önskemålen att beredas rätt till renbete i Klövsjöfjäll. Fråga var alltså om en utökning av betesmarkerna åt sydost.

Saken har ytterligare belysts i resolution från länsstyrelsen den 15 juni 1914 (underaktbilaga 222). Av resolutionen framgår att utvidgning av renbeteslanden var en nödvändig följd av att betning på ömse sidor riksgränsen åt Norge skulle komma att upphöra. Det förutskickade förbudet mot att svenska samebyars renar betade i Norge infördes genom konventionen den 5 februari 1919 mellan Sverige och Norge om flyttlapparnas rätt till renbetning.

Uttalandena om Klövsjöfjällen har inte med Åre-Storsjö lappby att göra. Av underaktbil 215 framgår att samebyn tidigare flyttat till Särvfjället med däromkring liggande skogstrakter, att denna flyttning upphört och att renarna strövat utan tillsyn över stora delar av landskapet, dock inte i närheten av Klövsjöfjäll. Av lappfogden Brännströms protokoll från 1886 (underaktbilaga 351) framgår även oordningen samt hur flyttning brukade gå till efter gammal god sed, nämligen på Ljusnedals bruks ägor samt ned mot Långå eller Särvfjället och fram mot Vemdalskälen. Av sammanställning över lappfogdeprotokollen med bilagor (underaktbilaga 352) bekräftas detta samt att utslaktning skulle äga rum efter 1915, vilket även skedde.

1935 års utredning om renskötselförhållandena i Jämtland

År 1935 upprättade bl a lappfogden W. Gardham en redogörelse för renskötselförhållandena i Jämtlands län samt Idre Lappby av Kopparbergs län, (underaktbilaga 223). Anarisets och Tåssåsens samebyar begagnar enligt utredningen (sidan 17) den östra delen av fjälltrakten mellan Ljungan och Indalsälven. ”Ej heller denna lappby har för övrigt något område utom Jämtlandsgränsen, men den begagnar enligt gammal sed under tillåtna årstider land även inom Härjedalen; själva Tåssåsfjällen av vilka lappbyn har sitt namn, går ned över landskapsgränsen, och byn Tåssåsen tillhör Storsjö i Härjedalen”.

Här förtjänar att påpekas att gränsen mellan Jämtland och Härjedalen tidigare hade en annan sträckning, öster och norr om Tåssåsfjäll. Av utredningen framgår vidare (sidan 15) att samebyn klagat över knappheten på sommarbeten. Slutligen anförs (sidan 16) att det för Tåssåsens del är otvivelaktigt av nöden med en minskning från det nuvarande renantalet, ca 3000 till högst 2000 renar.

1940 års Jämtlandsutredning

1940 års Jämtlandsutredning (underaktbilaga 224) uttalar att stadigvarande betesutrymme finns för omkring 30000 renar, vilket synes motsvara det totala antalet renar

i hela länet omkring år 1935. Av utredningen framgår att renantalet i Tåssåsens sameby ökat från cirka 1000 renar år 1920 till cirka 3000 renar år 1930 respektive 1935 samt att ett antal markområden lämpliga för inköp för utvidgning av renbetesfjällen redovisades. Områdena är regelmässigt belägna i omdelbar närhet av renbetesfjället och i vart fall inte i Klövsjö eller Rätan.

1948 års Jämtlandsutredning

Nästa utredning angående renskötseln i Jämtlands län kallas ”1948 års Jämtlandsutredning” (underaktbilaga 225). Enligt utredningen (sidan 3) har klagomål vid upprepade tillfällen framförts beträffande ordningen inom renskötseln i Jämtlands län. Utredningen påkallades från det allmännas sida för att en bättre ordning skulle kunna åvägabringas. I utredningen (sidan 17) påtalas att ett skäl till missförhållandena kunde vara att renantalet inom lappbyarna vore för stort. Utredningen påtalar vidare övergången från intensiv till extensiv renskötsel, som i allmänhet ägt rum under tiden 1915-1925.

Beträffande Tåssåsens sameby uttalar utredningen (sidan 33) att flyttningen, sedan år 1927 då samebyn övergick till extensiv renskötsel, gick över Lövdalen-Flåsjön-södra sidan av Ljungan mot Klövsjöfjällen. Under vinterbetningen hölls renarna väl samlade genom att renvaktarna så gott som dagligen rände omkring renhjorden. Länsstyrelsen i Jämtlands län yttrade sig över utredningen, (underaktbilaga 226). I yttrandet (sidan 2) påpekas som orsaker bland annat övergången från intensiv till extensiv renskötsel samt att den aktiva kontrollen eftersatts inom vissa av samebyarna.

Lappfogden B. Ejdemo's promemoria

I en av lappfogden B Ejdemo upprättad promemoria med förslag till åtgärder i södra delen av Jämtlands län under första halvåret 1959 (underaktbilaga 227) redovisas av t f lappfogden Lundberg uppskattat verkligt renantal i bl a Tåssåsens sameby. Som framgår därav uppgick detta antal till 7000 renar, att jämföra med renantal enligt

renlängden, 3359, och normalt renantal enligt byordning, 3500. Det ansågs erforderligt att minska renantalet till i närheten av de bestämda normalantalen.

Gode män

Det fanns utsedda gode män i byarna Börtnan och Skålan. Vid 1900-talets början hörde Börtnan till Bergs socken och Skålan till Klövsjö socken. Åren 1902-1912 synes ingen god man ha utsetts i Klövsjö socken. Först 1913 utsågs god man för Kyrkbyn i Klövsjö, alltså samma år som första gången antecknas i lappfogdens årssammanträdesprotokoll att bete ägt rum i Klövsjö fjäll. Vilka som utsetts till gode män framgår av lappfogdens årssammanträdesprotokoll.

I lappfogdens arkiv återfinns ”Tablå över de jämtländska lapparnas renar och skadegörelse inom Sverige och de bofastas markgrunder åren 1916-1921 (underaktbilaga 228). Av förteckningen kan utläsas, att inträffade skador under åren 1916-1921 inte inträffat inom omstämt område utan på platser belägna närmare renbetesfjället än Klövsjö och Rätan. Av detta framgår att samerna även i dessa fall frivilligt ersatt skador på vintern, vilket inte kan uppfattas på annat sätt än att samerna inte ansett sig ha rätt att vistas i området.

Lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll

Lappfogden har i princip under hela 1900-talet fram till nuvarande rennäringslag 1972 hållit årliga förhör med samebyarna. Vid dessa förhör har samebyarna regelmässigt lämnat uppgift om var bete skett föregående vinter. Förra lappfogden Ivan Lundberg har på uppdrag av bland annat Tåssåsens sameby upprättat en sammanställning över uppgifter från lappfogdens årliga förhör med bl a Tåssåsens sameby och Ovikens sameby, som numera ingår i Tåssåsens sameby.

I en skrivelse av lappfogden W. Gardham den 27 oktober 1948 (underaktbilaga 232) nämner han Klövsjöfjället. Enligt samebyns egna uppgifter i 1948 års Jämtlandsutredning (underaktbilaga 225) hade byn sedan 1927 flyttat ”mot Klövsjöfjällen”.

När byn uttalar önskemål om att få utsträckningen av sedvanerätten klarlagd hänförelsen sig till "de av byn nyttjade vintermarkerna", alltså som längst ned mot Klövsjöfjällen. Av samebyns uppgifter framgår även att den sedan år 1927 övergått från intensiv till extensiv renskötsel. Skrivelsen visar dels att lappfogden betraktade frågan om betesrätt osäker i t ex Klövsjöfjällen och Skorvdalsfjällen, dels att lappfogden bedrev en medveten taktik som gick ut på att utsträcka betesområdet utan kontakt med markägarna. Inlagen visar också att lappfogden insett värdet av dokumentation.

Kartor över renskötselområdet

Omfattningen av vad som, med Hagströms språkbruk, skulle kunna kallas "Jämtlands lappmark" är väl dokumenterad genom Valfrid Larssons utredning. Även vad gäller 1883 års lappkommittés uttalanden har ovan väl dokumenterats de mycket preciserade områden som bl a berörda sameer uppgivit som vinterbetesmarker.

Förre landskamreren Elof Huss utredning (underaktbilagorna 177 och 193) ger inte korrekta besked. Huss har utelämnat åtskilliga av protokollen från lappfogdarnas årssammanträden med samebyarna. Huss borde, med utgångspunkt i sitt material och sin uppfattning i rättsfrågan, rätteligen inte ha kunnat komma fram till annan slutsats än att samebyarna saknade sedvanerätt till vinterbete utanför renbetesfjällen. Huss lägger istället största vikt vid uppgifterna från äldre sameer och ortabor. Rimligen bör dessa uppgifter behandlas med stor försiktighet, eftersom de tillfrågade känt till syftet med utredningen. I dagsläget är uppgifterna närmast att jämföras med skriftliga vittnesintyg, en normalt inte tillåten form av bevisning i svensk rätt. Här finns all anledning att vara källkritisk. Huss har till synes utan kritik eller försök till preciseringar accepterat uppgifter om vinterbete inom oerhört stora arealer.

Av Huss utredning (sidorna 334 och 335) framgår att Huss angivit markområden som under åren 1926-1958 använts för vinterbetning, att det inom dessa områden finns till sin storlek ej obetydliga trakter som sameerna inte besökt under ifrågavarande tid samt att syftet med utredningen i första hand är att i förekommande fall lämna upplysning

till ledning för bedömandet av frågan om samers betesrätt vintertid nedom renbetesfjällan. Huss uttalar ingenting i sin utredning om var inom på kartan angivet område sedvanerätt kunde anses föreligga.

Vad beträffar Huss karta noteras särskilt att den angivna gränsen enligt texten på kartan utgör: ”Yttergräns för de utanför renbetesfjällen å nämnda kronopark nämnda områden, vilka under åren 1926-1958 använts för renbetning”.

I anledning av den av samebyn åberopade vegetationskartan (aktbilaga 21) kan konstateras att stora områden i Härjedalen har färg motsvarande vinterbete, mycket god. Likafullt har domstolarna i renbetesmålet funnit att samebyarna inte har rätt till vinterbete på omstämda marker.

Kronoparker

Genom nådigt brev den 14 september 1883 anbefalldes domänstyrelsen att låta undersöka i vad mån kronoparker inom Jämtlands län hade sådant läge och vore till marken så beskaffade att de kunde upplåtas till renbetning under alla tider eller vissa tider av året. På domänstyrelsens framställning förordnade Kungl. Maj:t sedan i nådigt brev den 23 september 1886 att vissa angivna kronoparker fick upplåtas till renbete för samerna. Bland dessa kronoparker ingår följande: Badstugudalen med skiftet Rönnåsen i Hallens socken samt Mantalsbodarna, Dalås, Hällebergsbodarna med skiftet Långbodarna, Arådalen, Nybo och Svartåsen i Ovikens socken. Inga kronoparker uppläts i Klövsjö eller Rätans socknar. Av detta kan dras den slutsatsen att renbete inte förekom inom dessa socknar.

Den rätt till renbete som finns inom angivna kronoparker grundar sig således på upplåtelse och inte på urminneshävd. För att sådan upplåtelse skall vara giltig mot nya ägare skall den inskrivas eller förbehållas. Någon upplåtelse av rätt till renbete har varken inskrivits i fastigheten Björnberget 1:1 eller förbehållits vid överlåtelsen till nya ägare.

Uppgifter om renantal samt förhållandena inom renskötseln

Fastighetsägarna vitsordar inte att samebyarna håller mindre än 2000 renar inom området kring Röjan. Detta är för övrigt det område som drabbats av de omfattande fejningsskadorna. Fastighetsägarna vitsordar inte heller att renar hålls mindre än 90 dagar. Enligt fastighetsägarnas uppfattning har renar hållits i området under senare tid i minst 150 dagar per år. I början av 1970-talet, innan renbete förekom i trakten, fanns gott om vitmossa som många människor plockade och sålde. Sedan renbete påbörjades har täcket blivit sämre och sämre för varje år och nu är det inte mycket kvar.

År 1991 hade Tåssåsens sameby enligt egna officiella uppgifter 7990 renar.

Det diagram samebyn ingivit visar att renantalet i Jämtland inte varierat med 30 års periodicitet utan stadigt ökat under 1900-talet fram till dess sista år. Det bestrids att renantalet varit så högt som anges under 1800-talet.

Samebyn undrar på vilka grunder fastighetsägarna bestrider att renantalet varit så högt som samebyn anger under 1800-talet. Svaret är att fastighetsägarna inte tagit del av dokumentation som visar att så skulle ha varit fallet.

Samebyn frågar också på vad fastighetsägarna grundar sin uppfattning att samebyn håller renar i området i minst 150 dagar och att de är fler än 2000. Svaret är att fastighetsägarna grundar sin uppfattning på sina egna iakttagelser av renar i området. Om så erfordras kommer de att berätta om detta vid kommande huvudförhandling.

Fastighetsägarna åberopar Olle Anderssons bok ”Den sista rajden” (aktbilaga 10) för att belysa den utveckling som ägt rum under 1900-talet från intensiv till extensiv renskötsel.

I boken åberopas särskilt sidan 17 sista stycket – sidan 18 för att belysa att samerna flyttade med renarna, att Tåssåsens sameby hade kåtor väster om Börtnan och vid Torsborg och att man mjölkade renarna intensivt fram till 1930-talet i Tåssåsens

sameby. På sidan 32 berättar Jonas Fjällström om att flyttningen skulle ske före jul med rajd. Ingrid Lilja berättar, sidan 36, om vinterkåtor vid Stortjärn och Torsborg och, sidan 37, att det före 1920 inte förekom stora renslakter i byn, att man bara slaktade till husbehov och därför inte behövde så många renar samt att renhjorden skulle hållas på en speciell nivå. I slutet av 1920-talet kom renuppköparna. Thomas Torkelsson berättar, sidan 52, att en familj tidigare inte behövde ha så många renar för att klara sig, att man klarade sig gott med 50 renar och att man var tvungen att vakta renarna natt och dag. Elin Andersson beskriver, sidorna 56-59, flyttningarna med rajd, mjölkningen och slakterna, som kom i gång i början av 1940-talet. Lisa Maria Andersson berättar, sidorna 60 och 61 om den sista flyttrajden i Jämtlands län år 1954. Klement Klementsson uppger, sidan 71, att den intensiva renskötseln upphörde omkring 1920, att man då kunde skilja renarna enbart med käpp, att samerna hade mycket större känsla för renen och att det nu blivit en industri. Pål Larsson berättar, sidan 80, att en familj inte behövde så många renar för att klara sig förr i tiden, hundra räckte nog, man försökte hålla renstammen nere för det var inte möjligt att sälja obegränsat antal renar vid renslakten. Margareta Mattsson uppger att hon som barn bodde i kåta vid Torsborg.

Det avnitt i Olle Anderssons bok som fastighetsägarna särskilt åberopar har följande lydelse. Det är Elin Fjällström från Glen som berättar.

För i tiden var det vanligt att flyttsamerna bodde i kåtor även vintertid. Det var nog för att kunna vara i närheten av renarna. En kåta kunde vara lika bra vinterbostad som en dragig bagarstuga eller timmerkoja. En riktig torvkåta var varm att bo i. Sämre var det nog i kåta täckt med granris och snö, Laanoë-gåetie. Det var en kåta med ganska täta stänger på vilka lades tjocka lager av granris. Sedan skottades snö ovanpå för att isolera mot kylan. Men man kunde ha bara en liten eld på aernie, annars smalt snön och droppade ner. Samerna i Glen hade riktiga torvkåtor vid Stortjärn, väster om Börtnan. Resterna av dessa kåtor finns fortfarande kvar. Det gör också rester av laangaguote vid Torsborg nära Ljungan mellan Börtnan och Storsjö kapell. Men där bodde samerna bara under en kort tid på vintern, då det var renskiljningar och slakt. Under 1920-talet mjölkade vi renarna intensivt. En del av

mjölken lämnades kvar i höst- och vårvistet, en del tog vi med oss i små tråkaggar, ner till vinterbostället. Ytterst sällan köpte vi mjölk av bönder. Jag gjorde det en gång som ung flicka och skämdes otroligt över det kärl jag hade med mig för att ta mjölken i. Det var en rengjord och torkad renmage, men bondmoran sa: "Det där är ju en praktisk och lätt mjölkruka."

--- Mjölkning av renar upphörde på 1930-talet här i Tossåsens sameby.

För att få så mycket mjölk som möjligt knöts en pinne i munnen på kalvarna, vilket gjorde att de inte kunde dia. Då hände att en del kalvar kom på sidan och hittades senare med pinnen fastväxt i munnen, skraavva kallade vi den. En del kalvar dog också genom den här metoden. Det var nog bra att den intensiva mjölkningsen upphörde och kalvrna fick dia hur mycket de ville. De kunde då växa snabbare och klara sig bättre när det blev vinter.

Fastighetsägarna har när det gäller skillnaden mellan att bedriva intensiv och extensiv renskötsel även hänvisat till avsnitt i Kjell Haarstads bok "Sörsamisk historie" (under-aktbilaga 353) sidorna 249-260 och utdrag av ett yttrande av Lars Thomasson i renbetesmålet (underaktbilaga 354).

I det följande återges sidorna 249-251 i Haarstads bok.

Den eksteinsive reindriften. Mot slutten av forrige århundre gikk reindriftnaeringen inn i en gjennomgripende förvandling – en ny, rask og dramatisk transformasjon som endret samenes levevis like radikalt som da tamreindriften ble etablert kanskje tre hundre år før. Den nye driftsformen karakteriseres av ekstensiv drift, både arealekstensiv og arbeidsekstensiv. Det finnes lite i faglitteraturen om denne drifts- endringen. Skjønt Tim Ingolds boks tittel er "Hunters, pastoralists and ranchers", skriver heller ikke han noe om den samiske form for "ranching". Sentralt i transformasjonen er overgang fra melkehusholdning til kjøttproduksjon – en kunne like godt si overgang fra naturalhushold til høy grad av pengehushold. Det viktigste i prosessen var først å redusere og senere i praksis oppgi melkingen helt. Derved økte

kalvenene i vekt, flere överlevde og de voksne dyrene fikk økt slaktevekt. Ved å unnlate å samle flokken i melketrøene reduserte en også risikoen for smittsomme sykdommer, særlig på mule og klauver. Alt dette ga økt vekstpotensiale i flokken, og store flokker på tusen eller flere tusen dyr hører den ekstensive driften til som noe normalt, mens noen hundre varet vanlige i den tradisjonelle intensive reindriften.

Når melkingen ble oppgitt, hade døgnet-rundt gjeting av flokken sommeren ikke lenger noen hensikt (for samene). Fra omkring 1870 ble det alminnelig å bruke stryknin i ulveåtene, og denne var mye mer effektiv enn de plantegiftene som var brukt tidligere. Ulven var derfor i ferd med å bli utryddet mot slutten av århundret, slik at den intense kontinuerlige vintergjetingen heller ikke lenger var nødvendig, i hver fall i deler av vinteren. Reinen ble "sluppet fri" i den ekstensive driftformen. Reinen ble nå gjett "strategisk" eller ved randgjeting, som det også heter. En passer med mellomrom ytterkanten av flokkens område for å hindre dyr i å bryte ut.

Når flokken ble samlet i trø daglig om sommeren og hade kontakt med gjeteren dag og natt, var den nesten like tam som husdyr. Dette endret seg med overgangen til den ekstensive driften, også fordi flokkene ble større. Tamheten ble redusert og det er derfor noe misvisende å kalle den nåvaerende driftsformen for tamreindrift.

Det nomadiske levevis kunne oppgis når flokken ikke lenger skulle følges og gjetes. Samene ble bofaste, men koiene var lenge i bruk under tilsynet av reinen.

Overgangen til den ekstensiv driftsformen var en prosess; det tok f.eks. år å bygge opp de store flokkene. Men selve prosessmotoren var en enkle handlinger, som beslutningen om å slippe bukkeflokken (med fjordkalver) løs uten gjeting mens en fortsatte å ha simlene med diende kalver under oppsikt og samlet dem i trø om natten. Dette var trolig første skritt i prosessen overalt, og beviselig i Rörostraktene.

Å unnlate å kjevla kalvene slik at de fikk die mödrene hver dag, var neste og mye mer avgjørende skritt. Dette sparte mye arbeid. Det tok tid å kjevla kalvene annenhver dag og dessuten skaffe og vedlikeholde kjevlene. Gjetingen måtte også være særlig nøye

slik at kjevlede kalver ikke kom bort, da kunne de fort skade seg. Kjevlingen kunne bare føregå i trø, og å bygge og vedlikeholde de store trøene av trevirke (bjørk) krevde også mye arbeid.

En kunne fortsette å melke simlene selv om kalvene diet hver dag, men melkemengden gikk ned til under det halve; en kaffekopp omtrent av hver simle. Dette var ikke nok til å kunne opprettholde melkehusholdningen på gammel vis. Det logiske neste skritt var derfor å oppgi trøbruken helt og satse på kjøpt melmat og annet når egen produksjon ikke strakk til.

Økt salg av kjøtt og huder ga med den nye driftsmåten langt større kontantinntekter til kjøp av mat og annet. Kjøttproduksjonen økte også både kvantitet og kvalitet når kalvene fikk det meste av melken. Flokkene kunne økes langt ut over tidligere maksimalgrenser når gjetingen ble redusert. En kunne fortsatt melke "på planet" som det heter, slik at man hadde til kaffebløte og "grøtvote". Kjøttmaten hadde en som før og faktisk rikeligere enn før. Konsumentene kjøpte nemlig sjelden hele slakt, men helst steker, bog og rygg. Dermed ble det en mengde "skrapkøtt" og innmat til det egne hushold når kjøttproduksjonen og -salget fikk et stort omfang.

Övergangen til ny drift var som beskrevet teknologisk enkel, men beslutningen var neppe enkel å ta. Det betød å oppgi fedrenes sed – en livsform mangfoldige generasjoner før dem hadde levd i. Selv om de aktuelle aktørene neppe kunne overskue i øyeblikket rekkevidden av den beslutning de tok, hvor total omvandlingen skulle bli, kunne de se umiddelbare negative konsekvenser. De kunne ikke lenger legge opp 50-liters kagger med melk som et forråd til neste vår og forsommer, som de før hadde gjort av den melken de tok ut i ukene etter St. Hans. Senere, august, da melken ble fetere, hadde de før ystet oster og enda senere, i september, kjernet smør. Alt dette ble nå sterkt innskrenket og forsvant senere helt.

Når reindriftssamene som var vokst opp i den gamle melkehusholdningens kultur til tross for disse og andre negative konsekvenser likevel la om driften og det innenfor et forholdsvis avgrenset tidsrom, må det skyldes at det økonomiske incitament var for

sterkt og åpenbart. Den nye driften lönte seg bedre, både ved å gi langt større kontantinntekter og ved at den var mye mindre arbeidskrevende. Den tradisjonelle tamreindriften krevde innsats døgnet rund og året rundt og ga et rimelig sikkert men nøysomt utkomme. Den ekstensive driften krever stor arbeidsinnsats i perioder: saerlig under kalving, skilling, merking og slakting, men moderat innsats innimellom. Det jevne slitet ble avavløst av krafttak, mens egenproduserte Klaer, mat og annet ble erstattet av kjøpevarer.

Det av fastighetsägarna åberopade yttrandet av Lars Thomasson innehåller i huvudsak följande.

Intensiv och extensiv renskötsel. Samekulturens förändring en långvarig process.

*Fram till 1920-talet förekom allmänt s.k. intensiv renskötsel, kännetecknad av att renarna hölls i små hjordar, att de var rätt så tama, att man mjölkade vajorna och använde renen som både drag- och lastdjur samt att samerna "levde nära renarna". I Jämtlands län upphörde klövningen, där den förekom, redan vid sekelskiftet och de relativt korta flyttningsvägarna (3-20 mil) jämfört med de betydligt mera vidsträckta flyttningarna för samerna i t.ex. Norrbottens län, har naturligt nog påverkat ett fastare boende året om för familjerna. Endast vintertid kan man samla renarna i mindre hjordar, där en familjegrupp eller en släktgrupp bildar en s.k. sita, ursprungligen ett slags flyttlag. Exempel på hur länge olika moment i den intensiva renskötseln dröjde sig kvar i respektive sameby lämnar Ernst Manker i sitt översiktsarbete *De svenska fjällapparna*, 1947.*

Det är naturligtvis ett stort steg mellan den intensiva renskötseln när den var som mest typisk och dagens "stordrift", där renarna vant sig mera vid bullret från helikoptern, skotrarna och motorcyklarna än tidigare vid människornas röster och hundarnas skall.

Den här utvecklingen går naturligtvis inte att återge på annat sätt än med några gemensamt översiktliga utvecklingsdrag. De yttre förhållandena kunde nämligen

variera starkt mellan de olika samebyarna (tillgången till eller frånvaron av naturliga geografiska gränser, tillräckliga "buffertområden" mot andra intressenter, graden av exploatering av varierande art i renskötseområdena etc.) Men också "inre förhållanden" kunde markant skilja sig åt (sammansättningen av renskötselföretag, för att låna en modern term, om samebyn omfattade en enda familj eller en enda släkt med starkt gemensamt intresse eller flera näringsutövare utan större intresseemenskap, kanske t.o.m. i konkurrens med varandra, hur renägandet fördelat sig mellan större och mindre renägare etc. etc.) En viktig faktor i alla sammanhang var naturligtvis också förhållandet till den omgivande befolkningen. Också på den punkten varierade naturligtvis förutsättningarna mellan olika samebyar för hur renskötseln skulle utvecklas.

Samerna i Härjedalen och södra Jämtland har, tycks det, haft de svåraste problemen att handskas med. Just i Härjedalen hade man under årtiondena kring sekelskiftet en stark nedgångsperiod, då man tycks ha förlorat greppet över renhjordarna. I ett yttrande från lappfogden till K.B. 29 okt. 1896 med anledning av vissa förhållanden i Västerbottens län uppgav denne, att det inte fanns några "vildrenar" i Jämtlands län, medan det däremot i södra länsdelen, "i provinsen Härjedalen, finns mer eller mindre förvildade, i stor utsträckning omärkta renar som ströfva omkring i vildt tillstånd". Det är allmänt bekant, heter det vidare, "att genom åverkan af dylika utan bevakning ströfvande renar, från de bofastas sida uppstått en fientlig sinnesstämning, hvilken särskilt på senare tid kommit till utbrott i nedskjutning af renar, vare sig märkta eller omärkta. Så småningom har ur detta förhållande framgått rentjuvnad genom skjutning i temligen vidsträckt omfång." Det här betydde dock inte att allt var i oordning inom Åre-Storsjö Lappby, utan att det också temporärt fanns positiva insatser att notera. Det goda resultat man hade uppnått ifråga om de förvildade renarna kan, enligt lappfogdens årsberättelse 1900 "tillskrifvas lappbyns nye ordningsman Nils Nilssons energi och duglighet". Men för att få till stånd en ordnad renskötsel i stort inom Åre-Storsjö lappby kom man efter hand till den slutsatsen, att hela renstammen där måste slaktas ut och ersättas av nya tamrenar.

Mera målmedvetet började utslaktningen 1912, enligt lappfogdens uppgifter till K.B. 5 okt. 1915. Omkring 11000 renar slaktades fram till 1915 (omkring 2500 beräknades bli slaktade vintern 1915-16). De ersattes sedan successivt med nya renar inom de delar av lappbyn där det gick utan störningar. Den uti lappbyns nordöstra del (Tranris) sedan några år tillbaka "bedrivna mönstergilla renskötseln" får ett särskilt omnämnande i lappfogderättelsen för år 1915. Och i den följande berättelsen (1916) är att anteckna, heter det, "att några av Åre-Storsjö-lapparna med inköpta tamrenar återpptagit rendriften inom lappbyn och att de med erkännansvärd energi sökt driva den på gammalt gott sätt".

Nedslaktningen av den gamla renstammen ägde rum på såväl svensk som norsk sida av riksgränsen, t.ex. i trakterna av Storlien (Sverige) och Brekken-bygden (Norge). Vissa avsättningssvårigheter för renprodukterna (via Storlien, Röros och Sveg) försvårade en snabbare utslaktning. Slakten skedde på skedde på traditionellt sätt och genom nedskjutning, när svårigheterna var för stora att samla renarna.

Om begreppet "förvildade renar" uttalade sig några årtionden senare lappfogden Waldemar Gardham i ett yttrande till häradsrätten. En fjärdingsman (!) och några andra Kallbor hade åtalats för stöld av renar. Lappfogden anmodades att yttra sig över hur det förhöll sig med äganderätten till renar, i det aktuella fallet om de renar som tillgripits "med hänsyn till ortens sed" kunde anses ha varit i den nomadiserande lappbefolkningens eller annans ägo och besittning eller kunde bli betraktade som förlupna och förvildade.

Renarna ägs naturligtvis av samerna, säger lappfogden och fortsätter. "Beträffande frågan huruvida omförmälda renar kunnat betraktas såsom förlupna och förvildade må anföras, att det vid flyttningarna höst och vår alltid händer, att enstaka renar eller smärre flockar bliva kvar i skogen, och det är mycket vanligt, att renar stanna kvar i närheten av vinterbetesmarkerna eller under flyttningen, i synnerhet till fjället, och söka sig tidigt ytterst gärna in på ägor och skogsodlingar för att finna gräs, som är renens föda under sommaren. Det är nästan uteslutande oxar, som på detta sätt lämna sig kvar, men kunna varken betecknas som förlupna eller förvildade. Tvärtom klagas

jordägarna ofta hos mig, att dessa kvarblivna renar ofta äro så tama och lata att de icke kunna köras bort från trädgårdar eller inägor, och lyckas detta, äro de strax där igen."

Tre sakkunniga, jägmästaren Eric von Sydow och lappfogdarna Erik Bergström och Claes Österberg hade i början av 1910-talet utrett hur renskötseln i Jämtlands län, inklusive Idre, borde organiseras i den händelse riksgränsen mot Norge stängdes för s.k. gränsetning.

Av von Sydows resor bland samerna i södra länsdelen och Idre sommaren 1913 framgår, att tännässamerna på Rutfjället mjölkade renarna i två omgångar, först på vårsommaren, innan renarna kom till Rutfjället, och sedan ytterligare i september på höstlandet "ända till veckan efter Mikaeli". Vid första mjölkningen "kaflas" renarna, uppger han, och mjölkas högst två gånger i veckan. Vid höstmjölkningen behövs dock ingen "kafling".

I Tranris fäste sig von Sydow vid den som han tyckte "mönstergilla renskötseln". "Renarna äro i lappens vård hela året", konstaterade han. Under våren vid kalvningstiden är honrenarna för sig under bevakning och oxrenarna för sig "under lösare bevakning". Omkring midsommar började man mjölka. Man mjölkar varje dag men "kaflar" inte kalvarna mer än tre gånger i veckan. Kalvarna lider inte alls av det utan "växa ocn bli stora ocn feta". Men september då man kommit på höstmarkerna, mjölkas vajorna igen varje dag, ända till efter brunsttiden "så länge man kan mjölka".

I en studie av övergången från nomadism till fast bosättning bland de norska sydsamerna under tidsperioden 1890-talet-1940-talet analyserar Johs. Falkenberg utvecklingen i Rörostrakterna på norsk sida. Det skedde, menar han, ett "dramatisk sammanbrudd" av den samiska nomadkulturen på sydsamiskt område i Norge, men "forandringene er ledd i en sammenhengende process". Motsvarande process har enligt min mening också ägt rum på svensk sida. Riksgränserna har nämligen i

samiska sammanhang aldrig utgjort några kulturgränser, bara administrativa gränser.

Men renskötseln i Härjedalen verkar ha haft nästan konstanta problem, framgår det av så gott som allt tillgängligt material. Redan den sakkunniggrupp, där von Sydow ingick under 1910-talet och som i övrigt helt underkände renskötseln i Åre-Storsjö lappby och bara skyllde allt på renskötarna, är överraskande nog också på det klara med de stora svårigheterna. Gentemot jordbrukarna är det mycket vanligt, att renarna inom Storvallenområdet (Mittådalen) kommer in på speciellt Ljungdalens, Messlingens, Särvsjö, Läppklövens, Henvålens och Henådalens områden konstaterar de, och finner att det är särskilt svårt att undvika hur god vakthållningen än är, eftersom det saknas naturliga gränser mellan renbeteslanden och byarnas ägor.

Klagomål har vid upprepade tillfällen under senare tid framförts beträffande ordningen inom renskötseln i Jämtlands län, hette det i utredningsdirektiven till 1948 års utredning om renskötseln i Jämtlands län. Renarna från olika lappbyar har sammanblandats till stora och ohanterliga hjordar, vilket medfört risk för renarnas förvildning och ökad skadegörelse på de bofastas ägor. Åtgärder tid efter annan för att råda bot på missförhållandena hade inte heller hjälpt. Den extensiva renskötselmetoden måste man nu dock acceptera, framgår det vidare av direktiven. Att försöka återgå till intensiv renskötsel vore att försöka vrida klockan tillbaka. Men utredningen borde överväga vilka åtgärder som stod till buds för att förhindra eller minska olägenheterna av den extensiva renskötseln. Vilken var den lämpligaste storleken på lappbyarna, och hur skulle gränserna mellan dem vara? Vore det bra att dela upp betesmarkerna i olika områden också inom en och samma lappby? Andra konkreta utredningsuppgifter var frågor kring hur renarna skulle bevakas, hur bevakningsarbetet skulle fördelas och hur övervakningen av det kunde ordnas.

1948 års utredning, som hade tillkommit som en fullständig överraskning för länsstyrelsen och lappfogden i Jämtlands län, lämnade sitt betänkande redan 14 okt. samma år. Enligt Östersunds-Posten 29/4 uppgav lappfogde Gardham, ”att det

torde vara klagomål från en norrifrån inflyttad renägare direkt till statsrådet Sköld som föranlett utredningen.

Lagstiftning och utredningar

Fastighetsägarna ifrågasätter inte gällande lagstiftning. Den fråga som skall prövas i målet är huruvida samebyn enligt denna lagstiftning äger renbetesrätt på de omstämda fastigheterna.

Fastighetsägarna delar inte samebyns uppfattning om definitionen av ”trakt”. Enligt rennäringslagen grundas renbetesrätt på urminnes hävd. Bestämmelserna om urminnes hävd avser situationen när ”någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat haver”. Begreppet är således knutet till fast egendom. Nyttjandet skall kunna hänföras direkt till den fasta egendomen. Av intresse är den inställning som bl a Tåssåsens sameby redovisat i motsvarande mål angående fastigheter i Härjedalen såvitt gäller fastighetsägarnas protester (underaktsbilaga 241). Som framgår därav hävdade samebyn att sådana protester är utan rättslig verkan om det inte visas att de är direkt relaterade till någon omstämd fastighet.

En intressant konsekvens av samebyns ståndpunkt synes för övrigt vara, att samebyn, vid bifall till någon fastighetsägarens talan inom hela det område där samebyn hävdar rätt till vinterbete, skulle anses sakna rätt till vinterbete inte enbart inom den omstämda fastigheten utan inom ett område ”betydligt större än en vintergrupps betesland”, måhända inom hela det av samebyn hävdade betesområdet. Om inte annat visar det anförda orimligheten i samebyns ståndpunkt.

Fastighetsägarna har i detta avsnitt åberopat följande bevisning.

Som muntlig bevisning har fastighetsägarna åberopat förhör under sanningsförsäkran med fastighetsägarna Sven-Erik Edenström, Jussi Karlsson och Olle Ericsson.

Fastighetsägarna har anfört att förhören åberopas för att styrka att bete med ren inte skett förrän på 1970-talet (underaktsbilaga 144) och att parterna även skall höras som motbevisning till samebyns uppgifter om bete m m (underaktsbilaga 376).

Vidare har fastighetsägarna åberopat följande skriftliga bevisning.

T f lappfogde A. Dalkvists tjänsteberättelse för år 1896 (underaktsbilaga 351).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett följande. Av protokollet framgår att det rådde oordning vid flyttningen av renar samt hur flyttning brukade gå till efter gammal god sed, nämligen på Ljusnedals bruks ägor samt ned mot Långå eller på Särvfjället och fram mot Vemdalskälen. Vidare saknar berättelsen (bilaga B till aktsbilaga 58) uppgifter om Ovikens sameby, vilka åberopas för att styrka att bete inte ägde rum söder om Ljungan, alltså inte på omstämda fastigheter.

Sammanställning av lappfogdeprotokollen (underaktsbilaga 352).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. I protokollen bekräftas oordningen och att utslaktning skulle äga rum efter 1915, vilket även skedde.

Promemoria den 10 oktober 1913 angående organisation av renskötseln inom Jämtlands och Kopparbergs län (underaktsbilaga 221).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av promemorian framgår bl.a. att Tännäs by betade regelbundet sommartid på norskt område och att renskötsel uteslutande på svenskt område skulle kräva åtgärder som stängsel, decimering av renantal eller ytterligare betesmarker utanför renbetesfjällen.

Länsstyrelsens i Jämtlands län resolution den 15 juni 1914 (underaktbilaga 222).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av resolutionen framgår att utvidgning av renbeteslanden var en nödvändig följd av att betning på ömse sidor riksgränsen Norge skulle komma att upphöra.

Redogörelse för renskötselförhållandena i Jämtlands län samt Idre lappby, upprättad av bl a lappfogden W. Gardham den 23 april 1935 (underaktbilaga 223).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av redogörelsen framgår bland annat att Tåssåsens sameby klagat över knappheten på sommarbeten och att det för denna samebys del är otvivelaktigt av nöden med en minskning från det nuvarande renantalet, cirka 3000, till högst 2000 renar.

Jämtlands läns länsstyrelses utredning den 15 juni 1940, ”1940 års Jämtlands-utredning” (underaktbilaga 224).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av utredningen framgår att renantalet i Tåssåsens sameby ökat från ca 1000 renar år 1920 till 3000 renar år 1930 resp 1935 samt att markområden lämpliga till inköp för utvidgning är regelmässigt belägna i omedelbar närhet av renbetesfjällen och i vart fall inte i Klövsjö eller Rätan.

Utredningen rörande ordningen inom renskötseln i Jämtlands län, ”1948 års Jämtlandsutredning”, (underaktbilaga 225).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett: I utredningen påtalas att ett skäl till missförhållandena kunde vara att renantalet inom lappbyarna vore för stort och övergången från intensiv till extensiv renskötsel som i allmänhet ägde rum under tiden 1915-1925.

Länsstyrelsen i Jämtlands läns yttrande över 1948 års Jämtlandsutredningen.
(underaktsbilaga 226).

Fastighetsägarna har som bevisstema anfört. I yttrandet påpekas som orsaker att uppkomsten av vissa icke tillfredsställande förhållanden inom länet är bland annat övergången från intensiv till extensiv renskötsel samt att den aktiva kontrollen eftersatts inom vissa samebyar.

T f lappfogden B. Ejdemo's promemoria den 20 januari 1959 med förslag till åtgärder i södra delen av Jämtlands län under första halvåret 1959 (underaktsbilaga 227).

Fastighetsägarna har som bevisstema anfört. Av promemorian framgår att t f lappfogden Ivan Lundberg uppskattat det verkliga antalet renar i Tåssåsens sameby år 1959 till 7000 att jämföra med renantalet enligt renlängden, 3359, och normalt enligt byordningen till 3500 och att Lundberg ansåg det synnerligen erforderligt att minska renantalet till i närheten av de för lappbyarna bestämda normalantalen.

Tablå över de jämtländska lapparnas renar och skadegörelse inom Sverige på de bofastas marker under åren 1916-1921 (underaktsbilaga 228).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Av tablå kan utläsas att inträffade skador under åren 1916-1921 inte inträffat på omstämt område utan på platser belägna närmare renbetesfjället än Klövsjö och Råtan. Härav framgår att samerna även i dessa fall frivilligt ersatt skador på vintern, vilket inte kan uppfattas på annat sätt än att samerna inte ansett sig ha rätt att vistas i området.

Av Leif Andersson upprättad komplettering av Ivan Lundbergs sammanställning avseende Ovikens sameby åren 1874-1915 (underaktsbilaga 49).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Sammanställningen åberopas för att styrka att bete inte förekommit på kärandenas fastigheter annat än möjligen på Klövsjöfjället

några år i början av 1910-talet och att samerna dessförinnan uttryckt önskemål om att beredas rätt till renbete i Klövsjöfjäll.

Av Leif Andersson upprättad komplettering av Lundbergs sammanställning avseende Tåssåsens sameby åren 1916-1929 (underaktbilaga 48).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Sammanställningen åberopas för att styrka att bete inte förekommit på kändenas fastigheter.

Lappfogden Ivan Lundbergs sammanställning av årliga förhör med Tåssåsens sameby 1930-1970 (underaktbilaga 47).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Sammanställningen åberopas för att styrka att bete inte förekommit på kändenas fastigheter annat än möjligen på Klövsjöfjället i slutet av 1940-talet.

Protokoll vid t f lappfogden Staafts sammanträden med lapparna i Ovikens lappby (underaktbilaga 229).

Förhören har hållits den 4 och 5 april 1902, den 3 april 1905, den 23 juli 1906, den 23 juli 1907, den 13 april 1909, den 6 och 7 augusti 1913 och den 11 september 1915.

Protokoll hållet av lappfogden vid sammanträde med Anarisets lappby (underaktbilaga 230).

Förhören har hållits den 5 augusti 1918, den 2 september 1924, den 15 april 1929, den 31 maj 1930, den 21 mars 1917, den 24 april 1928, den 25 april 1931, den 18 oktober 1932, den 19 oktober 1933, den 28 juni 1934, den 27 april 1935, den 2 juli 1936, den 25 september 1937, den 18 augusti 1938, den 6 september 1939, den 14 september 1940, den 16 december 1941, den 28 september 1942, den 3 september 1943, den 22 september 1944, den 21 september 1945 och den 4 augusti 1946.

Protokoll hållet vid lappfogdesammanträde med Tåssåsens lappby (underaktbilaga 231).

Förhören har hållits den 17 juli 1916, den 23 september 1925, den 13 april 1928, den 2 juni 1930, den 3 oktober 1931, den 17 juli 1932, den 20 oktober 1933, den 26 juni 1934, den 25 april 1935, den 4 juli 1936, den 25 september 1937, den 16 augusti 1938, den 8 september 1939, den 25 juni 1940, den 14 december 1941, den 27 september 1942, den 3 september 1943, den 29 september 1944, den 20 september 1945, den 30 juli 1946, den 3 juni 1947, den 21 september 1948, den 11 juli 1949, den 22 augusti 1950, den 15 februari 1952, den 12 januari 1953, den 10 juni 1954, den 25 juli 1955, den 30 augusti 1956, den 25 juni 1957, den 24 juni 1958, den 2 juni 1959, den 13 juni 1962, den 25 juni 1963, den 11 juni 1965, den 2 juni 1966, den 27 juni 1968, den 1 juli 1969 och den 5 juni 1970.

Fastighetsägarna har anfört. Protokollen i underaktbilagorna 229-231, lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll avseende Ovikens, Anarisets och Tåssåsens samebyar inges för fullständighetens skull. Se vidare underaktbilagorna 47-49.

Professorn Kjell Haarstads bok Sörsamisk historie, sid. 249-260 (aktbil 353), utdrag ur Lars Thomassons yttrande i renbetesmålet (aktbil 354) och Olle Anderssons bok Den sista rajden (aktbilaga 10).

Fastighetsägarna har anfört. I böckerna och yttrandet beskrivs skillnaden mellan att bedriva intensiv och extensiv renskötsel.

Skrivelse av lappfogden Gardham den 27 oktober 1948 (aktbil 232).

Fastighetsägarna har som bevisstema angett. Skrivelsen visar bl a att lappfogden betraktade frågan om betesrätt osäker i t ex Klövsjö- och Skorvdalsfjällen.

Förre landskameraren Huss utredning om renbetsmarker (bilagorna C och D till aktbilaga 58).

Fastighetsägarna har som bevisstema anført. Huss redovisning åberopas för att visa att Tåssåsens sameby som längst flyttade till Sandviksdalen och således vid den tiden inte börjat beta på omstämda fastigheter.

Samebyn

Förhållandet mellan Norge och Sverige

Vad gäller frågan att Oviken-lapparnas renbetesrätt i Klövsjöfjällen ordnas fullt klart, är det snarast i förhållande till Åre-Storsjö lappbys renbetesrätt i samma område. Detta löstes med tiden vid en överenskommelse mellan byarna så att Ovikens lappby/Tåssåsens lappby betade norr om vägen mellan Klövsjö och Vemdalen, medan grannbyn betade söder om samma väg. Tidigare hade gränsen mellan byarna skurit rakt genom Vemdalsfjället-Klövsjöfjället på ett för renbetning onaturligt sätt. I Lappfogdeprotokollet för 1913 skriver man: "Rörande renarnas betesplatser under de sista åren uppges följande: under februari till mitten av april i Klövsjöfjället eller Börtnan."

Intressant är att notera det som i promemorian från 1913 skrivs om Ovikenlapparnas relativa närhet till norska gränsen: "Någon fara för vinterinvasion till Norge från Ovikens lappby torde trots vintermarkernas relativa närhet till gränsen knappast förefinnas, emedan dess renar aldrig under någon årstid blivit vanda att söka sig så långt väster ut som mot gränsen." Det är alltså mellan 60 och 100 km fågelvägen till gränsen. Det räknas alltså som relativt nära och sätter en intressant proportion på vad som kan anses som nära och långt borta även vad gäller i övrigt om vinterbetestrakter.

1935 års utredning om renskötsel förhållandena i Jämtland

Man måste komma ihåg att Ovikens lappby delades 1915 i Anarisets- och Tåssåsens lappby. Som framgår av Gardhams redogörelse (underaktsbilaga 223) så ville Tåssåsens lappby minska renantalet medan Anarisets lappby ville öka sitt renantal från under 1000 till 1500. För att göra renantalet jämförbart med Ovikens lappbys och senare (från 1949) Tåssåsens lappby och (från 1971) Tåssåsens sameby måste renantalen slås ihop.

1940 års Jämtlandsutredning

Återigen bör det ihåggkommas att Tåssåsens lappby och Anarisets lappbys renantal måste läggas ihop för att få en jämförbar siffra. Renantalet i de bägge lappbyarna gick ned kraftigt omkring 1920 så att Anarisets lappbys renantal minskade från 1537 år 1918 till 389 år 1924. Tåssåsens lappby hade endast 848 renar år 1925. Markområden, som behövde köpas in var för sommar, -höst- och vårbete, för att få en bättre arrondering av året-runt-markerna. Således berörs ej Klövsjö eller Råtan som är enbart vinterbetesmarker.

1948 års Jämtlandsutredning

Värt att notera i utredningen är vad som sägs om Tåssåsens lappby. ”Någon egentlig anledning till anmärkning mot den nu rådande ordningen inom renskötelsen i Tåssåsens lappby finnes icke.” Vidare: ”Däremot vore det önskvärt att få utsträckningen av sedvanerätten klarlagd. Tåssås-lapparna hade visserligen hittills ostört kunnat föra sin renar på bete på de av byn nyttjade vinterbetesmarkerna, men de kände sig icke trygga för framtiden.”

Lappfogden B. Ejdemo's promemoria

I december 1958 slaktade Tåssåsens sameby 1400 renar av en flock på ca 5000 enligt lappbyprotokoll från den 2 juni 1959 (underaktsbilaga 231). Renlängden på 3359 renar

därefter förefaller mycket sannolikare än Lundbergs uppskattning till 7000 renar. Det framgår ingenstans vad Lundberg baserar sin uppskattning till 7000 renar på. Hans beräkning kan starkt ifrågasättas.

Gode män

Som samebyn tidigare beskrivit nyttjas betesmarkerna genom rotationsbete vilket på vinterbetesmarkerna kommer till uttryck i form av att ett område betas ett antal år och sedan lämnas ifred under en period innan man återkommer igen. Till exempel har Klövsjöfjället nyttjats på sådant sätt. Där betades enligt lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll (undaraktbilagorna 229-231) åren 1910-1918, 1924, 1947-1957 samt 1965-66. Därutöver har samebyn vinterbetat området 1977-1987. Alltså har samebyn betat i tre längre perioder under 1900-talet samt däremellan två kortare, vilket får ses som ett normalt rotationsbete. Enligt planerna är det nu snart dags att återigen beta en längre period på Klövsjöfjället.

När det gäller gode män så är det naturligtvis bara nödvändigt att utse sådana för områden som man betar på vilket också framgår av flera lappbyprotokoll. Ersättning för skador gäller utestående hö som ej varit instängslat, vilket man varit skyldig att ersätta. Var skadorna uppstått är i och för sig ett belägg för att renar betat där under vintern, medan avsaknaden av skador inte betyder att renar inte funnits i trakten utan endast att skador inte skett. Fastighetsägarnas påstående vad avser betalning för skador, ”vilket inte kan uppfattas på annat sätt än att samerna inte ansett sig ha rätt att vistas i området” är helt fel.

Lappfogdarnas årssammanträdesprotokoll

När det gäller Gardhams exempel med Klövsjöfjällen och Skorvdalsfjällen menar han enligt handlingen trakten mellan Ljungan och järnvägen Sveg-Hede vilket är ett 40-50 km brett område där Klövsjöfjällen och Skorvdalsfjällen endast utgör mittpunkt.

Kartor över renskötselområdet

Renskötselområdet har vid ett antal tillfällen genom åren redovisats i kartform eller genom angivelser som går att utläsa på kartor. Det ska då komma ihåg att det är en stor skillnad mellan kartor beträffande samebyarnas året-runt-marker och det totala renskötselområdet som omfattar även vinterbetesmarkerna.

I förre landskamreren Elof Huss "Utredning rörande renbetestrakter för lapparna i Jämtlands och Kopparbergs län" och med tillhörande karta avgiven den 16 mars 1959 (underaktbilaga 177) anges en "yttergräns för de utanför renbetesfjällen och nämnda kronomark belägna områden, vilka under åren 1926-1958 använts för vinterbetning." Den gränsen går enligt Huss söder om Nederhögen-Rätan.

Lantbruksstyrelsen och statens planverk har i rapport 44 del 5 från 1978 "Rennäringen i kommunernas planering" tagit fram en karta över renskötselns intresseområden (underaktbilaga 178). I den är vinterbetesområdet för det här aktuella området markerat som en linje Älvros- Ramsjön-Handsjön. (Kartan återfinns som bilaga 5.)

I Sveriges Nationalatlas publiceras en karta över renskötselområdet som sedermera också används i Jordbruksverkets informationsbroschyr "Rennäringen i Sverige (underaktbilaga 179). Även i den är vinterbetesmarkerna utmärkta med en linje Älvros-Ramsjön- Handsjön.

Vad man kan notera är att det område som utgjordes av området norr om 62 breddgraden i 1883 års utredning, under 1900-talet fått en vridning från väst-öst mot mera nordost på kartor i de försök som gjorts att identifiera vinterbetesmarkerna. Den enda klart definierade gränsen är dock den från 1883.

Kronoparker

Vad gäller kronoparker i brevet den 14 september 1883 är det fråga om upplåtelse för året-runt-bete, inte för vinterbete. Upplåtelse för enbart vinterbete har inte varit fallet i

något av de uppräknade områdena enär det inte varit påkallat då sedvanerätt ansetts föreligga.

När det gäller fastigheten Björnberget 1:1 är förhållandet sådant att den tidigare var en kronopark. Den övergick sedan till det privatiserade AssiDomän. Under tiden fastigheten var i statens och i AssiDomäns ägo betraktades den ingå i samebyns vinterbetesmarker. Samråd med samebyn skedde beträffande skogliga åtgärder.

Den 10 februari 1997 meddelade AssiDomän (underaktsbilaga 196) samebyn att försäljning av kronoparken Björnberget 1:1 hade ägt rum. Det är därför med stor förvåning som samebyn noterar att fastigheten ingår i detta mål. Med hänvisning till det brev samebyn erhöll från AssiDomän den 10 februari 1997 anser samebyn att det är styrkt att fastigheten ingår i samebyns vinterbetesmarker (underaktsbilaga 156).

Björnberget 1:1 omfattas inte av året-runt-bete och således skrevs det ej in något servitut eller liknande vid försäljningen vilket varit fallen med de kronoparker där året-runt-bete gällt. Däremot ansåg såväl Domänverket som Assi-Domän att sedvanerätt förelåg på Björnberget 1:1, vilket anförts i AssiDomnäs brev.

Uppgifter om renantal samt förhållandena inom renskötseln

Att fjäll nyttjades för renbete vår-sommar-höst är helt naturligt. Däremot är det helt uteslutet att renbete vintertid endast skulle ha förekommit på fjäll. Varken ren eller renskötare skulle överleva att vintertid ständigt leva uppe i fjället. Tillgång till skog är en nödvändighet. Noterbart är för övrigt vad lappfogden Abraham Staaß säger i sin skrivelse från 1922 (underaktsbilaga 219): ”Till sist får jag framhålla att Jämtlands-lapparna ej kunna driva någon renskötsel därest de ej under vintrarna få benyttja sig av enskildas marker”.

Samebyn vill i detta sammanhang och i anslutning till avsnittet om renbetesinventeringar i samebyns utveckling av talan (underaktsbilaga 156) också lyfta fram rapporten Renskötsel Anpassad Skogsbruksplan, RASP, (underaktsbilaga 288), som

tagits fram som ett projekt av Skogsvårdsstyrelsen i Västerbotten. I det sammanhanget gjordes en betesinventering av området kring Röjan. Utifrån den kan utläsas att området som är 6300 hektar ger utrymme för 2000 renar under 90 renbetesdygn. Så många renar under så lång tid håller inte samebyn idag på området vilket också bekräftas av att laven har en mycket god status.

Samebyn hänvisar också till diagram över renantalet i Tåssåsens sameby mellan 1978 och 2001 (underaktsbilaga 282). Av den framgår det att renantalet sköt i höjden och över det tillåtna efter kärnkraftverket i Tjernobylys haveri 1986, vilket slog undan marknaden för renkött. Mellan 1995 och 1997 slaktades renantalet ner till under högsta tillåtna och har sedan hållits med god marginal där under.

Fastighetsägarnas påstående att täcket av vitmossa ”blivit sämre och sämre för varje år och nu är det inte mycket kvar” motsägs av den betesinventering som gjorts i samband med RASP (underaktsbilaga 288).

Samebyn antar att fastighetsägarna med begreppet vitmossa menar lavar av familjen Cladina och inte mossor av familjen Sphagnaceae, där den senare inte tillhör renens stapelföda.

Samebyn undrar på vilka grunder som fastighetsägarna bestrider att renantalet varit så högt som samebyn anger under 1800-talet? På vad grundar fastighetsägarna sin ”uppfattning” att samebyn håller renar i området i minst 150 dagar och att de skulle vara fler än 2000? Samebyn torde vara den part som har bästa kunskapen i detta och samebyn har ingen anledning att fara med osanna uppgifter. Samebyns övergång till extensiv renskötsel sommartid påverkade inte renskötseln vintertid och Haarstads beskrivning gällande Norge är inte överensstämmande med förhållandena i Tåssåsens sameby.

När det gäller uppgifterna om vinterbetestrakter som fastighetsägarna har åberopat (underaktsbilagorna 47-49) ser samebyn ser deras innehåll bara som en bekräftelse på

hur viktigt det är att ha tillgång till omfattande vinterbetesmarker att alternera inom beroende på hur betessituationen är under olika vintrar och under del av vintrar.

I samband med en planerad utbyggnad av turismanläggningar i Klövsjö-Vemdalen-området gjordes en konsekvensbeskrivning i samhällsplaneringen av Byggnadsnämnden, Rapport 22:94 (underaktsbilaga 195). Som en del i den gjordes en marklavsinventering av området. Vid inventeringen dels med manuell arealmätning och dels med GIS-teknik kom man fram till att området kan hålla 4100-4900 renar betande under 200 dagar per år. Halva området, det norra disponeras av Tåssåsens sameby och kan hålla 2000-2500 renar på vinterbete. Inventeringen konfirmerade den traditionella kunskap beträffande möjligt renantal som fanns hos rensköterna i de bägge samebyarna. Samebyn vill med detta bevisa områdets goda vinterbete samt ge en bild av hur stort område med bra marklav som behövs för att föda en renhjord.

När det gäller renens betesvanor hänvisar samebyn också till det som står skrivet i boken "Rennäringen – en presentation för skogsfolk" (underaktsbilaga 170) på sidorna 48-50 och 99-106 samt i tidskriften "Ottar" (underaktsbilaga 171), sidorna 11-18.

Angående renens betesvanor innehåller underaktsbilaga 170, författad av Kurt Gustavsson, sidorna 48-50 följande.

Renen betar på annat sätt än många andra betesdjur. I stället för att under en hel dag beta av ett mindre område mera noggrant rör sig renen under barmarksbete ständigt över ett större område. Renen kan på så sätt gå över samma betesområde flera gånger under en relativt kort period.

Under den varma årstiden styrs renens betesgång av värmen och insektsplågan. Under varma dagar samlas renarna på fjällsluttningar och höjder och helst där det finns stora snöfläckar. Något egentligt bete förekommer då inte. Mot kvällen när det blir svalare, går renen åter ned mot fjälldalarna för att beta. Likaså går renen vid kyligare väder och regn ned i angränsande lågskogsområden. Här är betet rikligt

och skogen ger skydd mot oväder. Så fort värmen och insekterna återkommer vandrar renen upp mot fjällen igen.

Skogsrenen som inte vandrar upp mot fjällen, kan vid blåsväder söka sig ut på högtliggande öppna platser eller stora myrar. Men för skogsrenen gäller att insekterna under varma och vindstilla sommar dagar kan bli mycket besvärande ute på mindre myrar och inte alltför stora hyggen. Renen söker sig då till någon torr och skuggrik skogsbacke, där den kan finna skydd mot såväl solen som insekterna. Så fort kvällssvalkan kommer går renen åter ut på någon myr eller något hygge för att beta. Även här är det främst insektsplågan som styr renens dagliga förflyttningar inom det aktuella betesområdet. Såväl skogsren som fjällren är under sommaren absolut beroende av att på detta sätt kunna förflytta sig mellan marker av olika slag allt efter vädrets växlingar.

Renar som vistas inom barrskogsområdet under sommaren har en till synes egendomlig vana att under varma och soliga dagar söka sig till grusgröpar eller andra ställen med naken torr jord, där de vilar i den lösa och varma sanden. Förklaringen till detta något egendomliga beteende är att insekterna undviker sådana vegetationsfria områden.

Under sommaren är renens fodersmältningsorgan anpassade till lätt smältbara proteinrika näringsämnen. Den betar då i första hand unga och späda växter och växtdelar och lämnar kvar den mera utvecklade växtligheten. Den späda grönskan är proteinrik och de proteinnedbrytande mikroorganismerna i våmfloran ökar nu i antal. Genom sina vandringar följer renen växtlighetens utveckling under vegetationsperioden, så att den fortlöpande kommer till nya betesområden med späd grönska.

Mot hösten och vintern sjunker betets innehåll av protein och våmfloran anpassar sig härtill. Under vintern växlar renens betesbeteende allt efter snöförhållandena.

God tillgång på bete är inte tillräckligt, betet måste också vara vara åtkomligt för renen. Vid god tillgång på bete och när snöförhållandena är gynnsamma kan en renhjord beta lugnt och samlad inom samma betesområde under en längre tid. Vid isbildning i markskiktet och vid hård skare som hindrar renen att gräva efter marklavar och annat bete sprider sig renarna ut över stora områden i sitt sökande efter föda. Hänglavar och trädlavar är då i regel det enda tillgängliga betet.

Renen betraktas som den störste finsmakaren bland våra tamdjur. Detta därför att den vid god tillgång på bete plockar åt sig endast de bästa bitarna. Men renen är också ett förnöjsamt betesdjur som vid svåra betesförhållanden kan klara sig på en sparsam konsumtion av lavar på stenar och trädstammar.

Liksom övriga idisslare vilar renen vid normal betesgång omväxlande under ett dygn. Viloperiodernas längd varierar med tillgången på bete. Vid rikligt och lättåtkomligt bete blir viloperioderna längre än vid svagt och svåråtkomligt bete.

Renen har en utpräglad hjordinstinkt och därför betar såväl han- som hondjur tillsammans året runt. Detta mönster bryts under normala förhållanden endast vid två tillfällen. Under våren söker sig vajorna till sina gamla kalvningsplatser, medan handjuren beger sig till andra betesmarker. Återföreningen sker senare inom sommarland. Det andra tillfället när mönstret bryts är under augusti månad när tillgången på svamp ökar. Då strövar renarna som regel mera fritt och enskilt för att söka efter detta begärliga födoämne. Men redan i september börjar renarna av båda könen samlas i större eller mindre flockar inför parningstiden.

Det återopade avsnittet ur Tidskriften Ottar är författat av Svein Disch Mathiesen, Tove Hilde Aagnes och Wenche Sörmo. Här återges delar av sidorna 11 och 12.

Reinens behov för naering, (som vann, mineraler, vitaminer, proteiner, fett og karbohydrater) varierer sterkt med årstid, kjønn, alder, aktivitet og driftsmønster i reindriften. Naeringstofferne brukes till oppbygging og vedlikehold av reinens kropp,

vekst og produksjon. Reinens næringsbehov er nøye tilpasset den naturlige variasjon av beiteplanter gjennom året, både når det gjelder kvalitet og tilgjengelighet. Behovet er primaert styrt av en varierende daglengde gjennom året. Reinens appetitt og muligheter til vekst er størst på sensommeren. På denne tiden av året bygger reinen opp sine kroppsreserver, som muskelprotein og fett. Opplagsnaeringen forbrukes om vinteren, dermed vil reinen avmagres, uten at vi nødvendigvis kan si at dyret er underernaert.

Om vinteren foretrekker reien lav. I de indre områder av Nord-Norge, Sverige og Finland er vinteren ofte kald og torr, og lav-vegetasjonen er lettere tilgjengelig gjennom snøen. I disse områdene har reinen tradisjonelt funnet sine vinterbeiter. Sammenlignet med gress, inneholder lav lite protein (kun 4 %) og mangler cellulose. Et høyt innhold av helt spesielle karbohydrater gjør imidlertid planten energirik. Det lave proteininnholdet i laven medfører at ei reinsimle som bare spiser lav, taper ca 90 gram kroppvekt per dag og vil naturlig avmagres. Reinlav er med andre ord bare et fôr til å overleve på, og ikke fôr som direkte skaper vekst.

Undersøkelser viser at i vominnhold fra rein på godt lavbeite finnes også en stor andel gress og lyng. I mange områder hvor det finnes rein, kan det være lite lav, enten fra naturens side eller på grunn av for høyt beitetrykk. Reinen må da ta till takke med andre plantearter som for eksempel smylegress.

Reinen er et tilpasningsdyktig dyr, og behøver nødvendigvis ikke å ha lav på vinteren, så fremt annen mat er tilgjengelig og fordøyelig. Reinens trekkemønster og utnyttelse av de ulike beitene har forandret seg gjennom tidene med varierende driftsformer i reindriften etter som vårt samfunn har forandret seg.

Lagstiftning och utredningar

Samebyen åberopar vad som framkommit i Norges Høyesteretts dom i den så kallade Selbu-saken (underaktsbilaga 286) och i dess internetsida (underaktaktsbil 287).

På sidan 2 i underaktsbilaga 287 skriver man:

Om innholdet av ervervsgrunnlaget alders tids bruk uttalte Høyesterett at det må tilpasses de saerlige forhold innen reindriften. Kravene må tilpasses samenes og reinens bruk av områdene, og momenter som har vaert fremhevet overfor andre beitedyr, kan icke uten videre overføres til reinbeite. Det er utdypet hva dette innebaerer. Videre er det presisert at avbrudd icke kan hindre rettseverv selv om det har hatt atskillig lengde. Men ved avbrudd må det kreves en lengre samlet periode.

(Se också sidorna 20-21, 26-27 och slutet på sidan 41 till början av sidan 42 i underaktsbilaga 286.)

På sidan 2 i underaktsbilaga 287 står det.

... kom Høyesterett på bakgrunn av forarbeidene enstemmig til at bestemmelsen bare pålegger grunneierne bevisbyrden, og at det icke kreves mer enn sannsynlighetsovervekt for at bruken icke har hatt et tilstrekkelig omfang til at arealet er lovlig reindriftsareal.

Den nu gällande rennäringslagen 1971 (underaktsbilaga 184), reviderad 1993, uttrycker samma sak som den första renbeteslagen från 1886, nämligen att vinterbete får bedrivas ”den 1 oktober-den 30 april” inom sådana trakter utanför lappmarkerna och renbetesfjällen där renskötsel av ålder bedrivits vissa tider om året” (vinterbetesmarkerna).

Ändå längre går myndigheterna i Jämtlands Allmänna Kungörelse nr 27, 1929 (underaktsbilaga 185), där man fastställer en byordning för länets lappbyar. I § 2 säger man. ”Då god renskötsel ovillkorligen fordrar att lappby tilldelade områden i möjligaste mån sparas och ej genom betning av renar försämras eller göras obrukbara för kommande tiders renskötare, skola lapparna senast den 15 november vara stadda på flyttning till sina vinterbetesland utanför renbetesfjällen”. I § 16 vitesföreläggs brott mot § 2.

1929 års byaordning gällde intill 1946 (underaktsbilaga 186) då en ny byaordning trädde ikraft som var gällande till 1971. Där sägs i § 5 som också är vitesförlagd. ”Skiljning till grupper om det antal renar, som högst må gemensamt föras på bete på vinterbetestrakten, skall vara genomförd före utgången av november månad. Sedan sådan skiljning skett, skall utan dröjsmål flyttningen till vinterbeteslanden vidtagas.”

Samerna hade alltså inte bara en rätt att flytta utanför året-runt-markerna utan också enligt myndigheterna en vitesförlagd skyldighet att göra så under vinterperioden.

I Jämtlands läns allmänna kungörelse nr 161, 1946 (underaktsbilaga 189), § 3 står att läsa om Byområdets indelning i betestrakter och betesland, nämligen. ”Lappbys område må allt efter dess användning för renbete under olika årstider uppdelas i betestrakter. Där så provas lämpligt, må sådan trakt delas i särskilda betesland, ettvar att användas av viss grupp bland byns lappar.”

En trakt är alltså betydligt större än en vintergrupps betesland och en vintergrupps storlek, vilket framgår av § 5 fjärde stycket. ”Vid uppehåll å vinterbetestrakten skola renarna vara uppdelade i grupper om högst 1500 djur i varje grupp eller därest husbonde i sitt hushåll äger att innehava högre antal, högst detta.”

Utifrån detta förstås att samerna efter gammal sedvana besökt ”trakter” vintertid, inte varje enskild fastighet. Att vi besökt nuvarande Tåssåsens samebys vinterbetestrakt kontinuerligt framgår tydligt av dels de av fastighetsägarna åberopade underaktsbilagorna 47-49 samt också Huss utredning (aktsbilaga 193) sidorna 136-140 samt 304-306 med där intervjuade personer. Förutom vad varje person där förtalt om renbetning är det intressant att notera vad hemmansägaren Sven Eriksson i Börtnan nämner om att lappar enligt traditionen å 1600-talet haft boplatser å Ramberget inom Skålans byområde. Även ordningsmannen i Tåssåsens lappby, Lars Johansson omnämner detta.

I resonemanget vill samebyn även ta in professor Bertil Bengtssons artikel i svensk Jurist-tidning (SvJT 2000, sidan 36), där han berör några samerättsliga frågor (underaktbilaga 194), bland annat det han säger om bevisbördereglerens tillämpning.

Från artikeln återges här sidorna 43-45.

I praktiken beror naturligtvis frågan om samernas rätt till olika områden delvis på vilka bevisregler som gäller för tvister om urminnes hävd – något som aktualiserats i de processer om renskötselrättens begränsning som pågår. Ett uttalande i motiven till 1928 års renbeteslag, som upprepats i propositionen till rennäringslagen, är att sedvanerättens tillämplighet förutsätts bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd. Man lär av detta ha dragit slutsatsen att en ganska sträng bevisbörd ligger på samer som påstår att de sedvanemässigt brukat viss mark för bete, något som mött viss kritik från samesidan.

Frågan är vilken betydelse man skall tillmäta ett sådant uttalande, som från början gjordes sedan man konstaterat att det inte gick att i lag bestämma en yttersta gräns för sedvaneområdet. I och för sig behöver det inte betyda mer än att man skulle åberopa sådan bevisning som skulle förebringas enligt den då gällande regeln i 15 kap. 4 § äldre JB: gamla och laggillda brev och skrifter, eller trovärdiga och om orten väl kunniga män som kan vittna om att de varken själva veta eller hört av andra att det någon tid har varit annorlunda. Sedan nya RB tillkommit och äldre JB avskaffats har dessutom denna bevisregel fått mindre betydelse.

Över huvud taget verkar det tveksamt, om man skall dra några paralleller från beviskravet rörande sådana rättigheter som äganderätt och servitutsrätt när man prövar bevisningen om en sameby under årens lopp då och då använt ett visst område för renbete. Det rör sig här om ett bruk som naturligen sker med vissa uppehåll, beroende på väderlek, snöförhållanden och liknande, och aldrig kan få samma stabilitet som annan markanvändning; något regelbundet bruk har inte krävts. Ännu en invändning är att beträffande samerna, med deras utpräglad muntliga kultur, det måste te sig

omotiverat att lägga tonvikt vid skriftliga bevis om äldre förhållanden. Beviskravet måste rimligen, liksom i andra fall, anpassas bl.a. till möjligheten att förebringa bevisning, och här har samerna särskilda svårigheter. Och som förut framhållits blir resonemangen över huvud taget annorlunda, när det gäller mark som samerna ostridigt en gång i tiden har brukat. Då har förvärvet redan skett, och sedan är det snarare motpartens sak att visa, att samerna visat sådan passivitet att de får anses ha gett upp sin rätt. Det krävs åtskilligt för att man skall anta något sådant – något som också HD varit inne på i skattefjällsdomen. Om t.ex. vissa skogsägare moderniserat sina bruksmetoder inom den ram skogvårdslagen gett, med påföljd att samerna föredragit att förlägga renbetet på andra håll, behöver det inte innebära att den urminnes hävden på detta vis upphört att gälla på området eller att samernas rätt i vart fall anpassats till de ändrade förhållandena – inte ens om det skett utan särskilda protester från deras sida. Det kan ligga annorlunda till om bruket i dessa områden helt enkelt visat sig ekonomiskt olönsamt och samerna av sådana orsaker lägger om sin renskötsel. Men också då bör man vara försiktig med att anse samerna ha definitivt gett upp bruket; förhållandena kan ändras igen.

Bevisfrågan verkar på detta vis något mera komplicerad än den brukar beskrivas. Men självfallet kan jag inte här diskutera hur den bör bedömas i olika fall.

Samebyn har som muntlig bevisning i detta avsnitt åberopat förhör under sanningsförsäkran med renskötaren Olof T. Johansson (tidigare ordförande i samebyns styrelse och med renskötaren Per-Erik Jonasson (nuvarande ordförande i samebyns styrelse).

Samebyn har som bevistema angett att förhören åberopas för att visa den traditionella kunskapen och muntliga traditionen kring renbetning på Tåssåsens samebys trakter.

Vidare har samebyn åberopat vittnesförhör med Margareta Winberg och som bevistema för förhöret angett att det åberopas för att redovisa den inställning till vinterbetesrätten i Jämtland län som var härskande hos rennäringsmyndigheten under den tid Margareta Winberg var ledamot i rennäringsdelegationen (underaktsbilaga 156).

Samebyn har vidare åberopat följande skriftliga bevisning.

Fyra vegetationskartor (underaktsbilagorna 165-168).

Samebyn har som bevisstema angett att kartorna visar de olika betestyperna inom samebyns betesområde.

Svensk rennäring (ISBN 91-618-1024), avsnittet Markanvändning, sidorna 72-75 (underaktsbilaga 169).

Samebyn har som bevisstema angett. Av avsnittet framgår att en samebys vinterbetesområde i sitt omfång bör vara två till tre gånger så stort som året-runt-markerna, beroende på kvaliteten.

Knut Gustavsson: "Rennäringen – en presentation för skogsfolk", utgiven av Skogsstyrelsen (ISBN 91-85748-77-3) avsnitten "Renens betesvanor", sidorna 48-50, och "Kalhyggen-Markberedning-Röjning-Gödsel" sidorna 99-106 (underaktsbilaga 170).

Svein Disch Mathiesen, Tove Hilde Aagnes och Wenche Sørmo: Reinens ernæring og fordøyelse", Tidsskriften Ottar nr 2/93, utgiven av Tromsø museum, sidorna 11-18 (underaktsbilaga 171).

Samebyn har som bevisstema angett att handlingarna i underaktsbilagorna 170 och 171 åberopas för att visa renens betesvanor.

Karta utarbetad 1959 av Elof Huss och ingående i dennes "Utredning rörande renbetestrakter för lappbyarna i Jämtlands och Kopparbergs län" (underaktsbilaga 177).

Samebyn har som bevisstema angett. Av kartan framgår att den yttergräns för de utanför renbetsfjällen belägna områdena som under åren 1926-1958 använts för

vinterbetning, gick enligt Huss söder om Nederhögen-Rätan.

”Renskötselns intresseområden”. Bilaga till lantbruksstyrelsens och Statens planverks rapport: ”Rennäringen i kommunernas planering” (Statens planverks rapport 44:5) jämte karta (underaktbilaga 178).

Samebyn har som bevisstema angett att kartan åberopas för att visa att vinterbetesområdet är markerat som en linje Älvros-Ramsjön-Handsjön.

”Renskötselområden”. Karta ingående i Jordbruksverkets informationsbroschyr ”Rennäringen i Sverige” och publicerad i Sveriges Nationalatlas (underaktbilaga 179).

Samebyn har som bevisstema angett att kartan åberopas för att visa att vinterbetesmarkerna är utmärkta med en linje Älvros-Ramsjön-Handsjön.

Byggeforskningsrådets rapport 22:94, avsnittet ”Markanvändningen i Sverige”, sidan 38, jämte karta (underaktbilaga 195).

Samebyn har som bevisstema angett. Genom rapporten, som redovisar en av Svenska Samernas Riksförbund genomförd betesinventering, vill samebyn visa områdets goda vinterbete och ge en bild av hur stort område med bra marklav som behövs för att föda en renhjord.

Skogsvårdsstyrelsen i Västerbottens län: Slutrapport: Rennäringsanpassat Skogsbruk med bilagan RenskötselAnpassad JordbruksPlan (RASP) inom ett kärnområde för renskötsel i Tåssåsens sameby (underaktbilaga 288).

Samebyn har som bevisstema angett. Av betesinventeringen av området kring Röjan, som var 6300 hektar, framgår att området ger utrymme för 2000 renar under 90 renbetesdagar.

Sammanställningar av uppgifter från lappfogdeförhör med renägare i Tåssåsens sameby åren 1930-1970 (underaktbilaga 190) samt av fastighetsägarna upprättade kompletterande sammanställningar av förhör avseende samma sameby åren 1916-1929 (underaktbilaga 191) och Ovikens sameby åren 1875-1915 (underaktbilaga 192).

(Sammanställningarna är identiska med de av fastighetsägarna åberopade underaktbilagorna 47-49.)

Elof Huss: "Utredning rörande renbetestrakter för lapparne i Jämtlands och Kopparbergs län", sidorna 136-140 och 304-306 (underaktbilaga 193).

Samebyn har som bevisstema angett. Handlingarna i underaktbilagorna 190-193 åberopas för att visa att Tåssåsens sameby av gammal sedvana kontinuerligt besökt vinterbetestrakter i området.

Brev från AssiDomän, Östersunds Skogsförvaltning, den 10 februari 1997 till Tåssåsens sameby (underaktbilaga 196).

Samebyn har som bevisstema angett. Av brevet framgår att AssiDomän anser att fastigheten Björnberget 1:1 ingår i samebyns renbetesmarker.

Diagram över renantalet 1865-2000 i Jämtland (underaktbilaga 281).

Samebyn har som bevisstema angett. Diagrammet visar att någon nämnvärd ökning av renantalet i Jämtlands län ej skedde under denna tid.

Diagram över renantalet i Tåssåsens sameby mellan 1978 och 2001 (underaktbilaga 282).

Samebyn har som bevisstema angett. Diagrammet visar att efter haveriet i Tjernobyls kärnkraftverk 1986 slaktades renantalet mellan 1995 och 1997 ned till under det högsta tillåtna antalet och har sedan dess hållits med god marginal därunder.

Jämtlands läns allmänna kungörelser, nr 27 1929, 2 § angående byordning för lappbyarna i Jämtlands län samt i Idre lappby i Kopparbergs län (underaktsbilaga 185).

Samebyn har som bevisterna angett. Enligt bestämmelsen skall ”då god renskötsel ovillkorligen fordrar att lappby tilldelade områden i möjligaste mån sparas och ej genom betning av renar försämras eller göras obrukbara för kommande tiders renskötare, lapparna senast den 15 november vara stadda på flyttning till sina vinterbetesland utanför renbetesfjällen”.

Jämtlands läns allmänna kungörelser, nr 161 1946, § 5 (underaktsbilaga 186).

Samebyn har som bevisterna angett. Enligt bestämmelsen skall ”skiljning till grupper om det antal renar, som högst må gemensamt föras på bete på vinterbetestrakten, vara genomförd före utgången av november månad. Sedan sådan skiljning skett, skall utan dröjsmål flyttningen till vinterbeteslanden vidtagas”.

Samma kungörelse § 5 st 4 (underaktsbilaga 189).

Samebyn har som bevisterna angett. Av stycket framgår att en trakt är betydligt större än en vintergrupps betesland och en vintergrupps storlek.

1883 års lappkommittés förslag till förordning om de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige, sid 65 (underaktsbilaga 187).

Samebyn har som bevisterna angett. Av förslaget framgår att, enligt kommitténs mening, lapparna under övriga delar av året (vinterhalvåret) äger vistas med sina jordar jämväl på trakter, dit odlingen fortskridit.

Bertil Bengtsson: Några samerättsliga frågor, SvJT 2000 nr 1, sidorna 36 – 46 (underaktsbilaga 194).

Samebyn har som bevisstema anført. I artikeln uttalar sig Bengtsson om beviskravet, når man prøvar bevisningen om en sameby under årens lopp då och då använt ett visst område för renbete.

Norges Høyesteretts dom den 21 juni 2001 i den s.k. Selbu-saken (aktsbil 286) och Høyesteretts internettsider avseende domen (aktsbil 287).

Samebyn har anført att domen åberopas för att visa hur betesrätt skall värderas och hur bevisbördan skall fördelas.

Utdrag ur betänkandet från Svensk-Norska Renbeteskommissionen och karta (aktsbilagorna 20 och 21).

Samebyn har anført att den med utdraget vill visa hur förutsättningarna att bedriva rennæring ser ut och vilka krav som finns på renens betesmarker.

Kartbilaga 12 från Svensk-Norska Renbeteskommissionen (aktsbilaga 21).

Samebyn har anført att den med kartan vill visa på renbetestypernas betesvärden och hur det påvirker var vinterbetning sker og kan ske.

Konventionsaspekter på den i målet aktuelle rettsfrågan

Samebyn

Samebyn har i denna del av målet ingett og åberopat ett rettsutlåtande av advokaten Jan Södergren (aktsbilaga 22). Samebyn har også åberopat vittnesförhör med Jan Södergren, som skall høras om de konventionsrettlige aspekterna i målet.

Jan Södergrens utlåtande indelas i två huvudavsnitt. De första avser hur tillämpningen av konventionsbestämmelser måste ske redan i det inhemska systemet. Det andra avsnittet berör de konventionsbestämmelser som enligt Jan Södergrens synsätt blir tillämpliga i målet.

Det andra avsnittet i utlåtandet har följande innehåll.

Bestämmelser som får aktualitet i förevarande fall.

Först bör diskuteras huruvida artikel 1 i första tilläggsprotokollet (egendomsskyddet) är tillämpligt på den i sig erkända renbetesrätten i svensk rätt. Därefter måste utredas om renbetesrätten är fastslagen i tillräckligt klar och förutsebar inhemsk lag i artikel 1 i första tilläggsprotokollets mening samt därefter om den inskränkning som ett bifall till fastighetsägarnas yrkande skulle medföra, utgör en proportionerlig inskränkning i renbetesrätten.

Även artikel 6, om rätt till rättvis rättegång i konventionen, får aktualitet i förevarande mål. Främst aktualiseras bestämmelsen med avseende på den bevisbörda som synes gälla enligt inhemsk rätt; närmare bestämt om denna är utformad på sådant sätt att parterna kan anses ha varit likställda i processen (s.k. equality of arms). Därtill diskuteras frågan om de höga rättegångskostnaderna i målet gör det praktiskt omöjligt för Samebyn att tillvarata sina rättigheter.

Allmänt om tillämpligheten av egendomsskyddet i artikel 1 i första tilläggsprotokollet.

Först skall det således fastställas huruvida äganderättsstadgandet är tillämpligt på förevarande fall. Tillämpligheten beror på om saken berör "egendom". Begreppet egendom har tolkats mycket vitt av Europadomstolen. Begreppet egendom inbegriper inte enbart pekuniära medel, fastigheter och andra materiella ting utan även fordringar, immaterialrättigheter och exempelvis tillstånd av olika slag. Goodwill i ett företag har klassats som egendom; utskänkningstillstånd, gruvrättigheter och bygglov likaså samt även fiske- och jakträttigheter. Uppräkningen är inte uttömmande.

Även nyttjanderätter omfattas av begreppet egendom. I fallet Iatridis mot Grekland befanns en kommuns annullering av ett lokalhyresavtal till en biograf – d.v.s en nyttjanderätt – utgöra en inskränkning av egendom.

Egendom skall enligt stadgad konventionspraxis tolkas autonomt – d.v.s. egendom får en genom Europadomstolens praxis egen konventionsrättslig innebörd oberoende av hur begreppet klassificeras i de nationella rättsordningarna. Tillämpligheten beror också på huruvida klaganden kan hävda att dennes rätt är inskränkt. Innebörden av detta krav kommer att framgå nedan.

Begreppet egendom och fråga om inskränkningen kommer att behandlas separat nedan.

Renbetesrätt utgör i sig ”egendom” i konventionsrättsligt hänseende.

Renbetesrätt som sådan måste i vart fall hänföras till en slags nyttjanderätt. Det synes klart från Europadomstolens praxis att all nyttjanderätt utgör egendom i äganderättsstadgandets mening, åtminstone om det har ett ekonomiskt värde för användaren. Vidare har Europakommissionen i fallet Könkämä och 38 Samebyar mot Sverige en gång tagit ställning till att samernas bruk av mark utgör egendom i konventionsrättsligt hänseende. Kommissionen hänvisade också till Skattefällsmålet som i sin tur – som bekant – fann att samernas rätt utgjorde en ”starkt skyddad bruksrätt”.

Det kan sammanfattningsvis inte råda tvivel om att betesrätt definitionsmässigt utgör egendom i Konventionens mening.

Fråga huruvida Samebyns rätt inskränks om käromålet bifalles.

Till undvikande av eventuella missförstånd skall här först framhållas att det under denna rubrik inte slutligt skall bedömas huruvida samebyn har en de facto rätt till bete de omtvistade markerna. Det är alltså fråga om att avgöra huruvida äganderättsstadgandet är tillämpligt på den förevarande situationen. För att konstatera detta

räcker det med att samebyarna kan påvisa att det finns rimlig grund i svensk rätt för betesrätten eller i vart fall att samebyn kan påvisa legitima förväntningar på att så är fallet.

*För att kunna åberopa sig på egendomsskyddet i Konventionen, måste således klaganden kunna visa att den har en rätt eller ett intresse – som i konventionsrättslig mening definieras som egendom – vilken har en rimlig grund i nationell rätt. Klaganden behöver således inte visa att han eller hon var slutlig och definitiv rättsinnehavare enligt nationell rätt. Det sagda illustreras väl av fallet *Beyeler mot Italien*. Fråga var om rätten till en *van Gogh* tavla, till vilken det förelåg en förköpsrätt för nationell myndighet (till följd av nationellt kulturvärde). Svarandestaten hävdade att klaganden aldrig hade erhållit äganderätten till följd av denna förköpsrätt. Under fråga om tillämpligheten fann Domstolen att klaganden – trots förköpsrätten – hade ett egendomsintresse som var erkänt i nationell rätt. Ett annat exempel i detta hänseende är ännu inte fastslagna fordringar. *Danielius* påtalar att utsläckande ”av en fordran utgör således ett ingrepp i äganderätten, och detta gäller även om fordringen inte är slutligt fastställd utan består i ett anspråk för vilket det finns i vart fall en rimlig grund enligt gällande [inhemsk] rätt”.*

Det finns ingen anledning i detta sammanhang att göra åtskillnad med avseende på renbete. Vad som är avgörande är huruvida det finns rimlig grund i nationell lagstiftning för rätten till renbete.

I detta hänseende kan följande nämnas. Det har i tingsrättens aktbilaga 382 åberopats åtskilliga såväl färska som åldriga rättsliga grunder för renbetesrätten som sådan.

Dessa är relevanta för rubricerad fråga. Det saknas anledning att här återupprepa samtliga. Det torde vara tillräckligt att erinra om SOU 2001:101. Där uttalas bl.a. att samerna

”har sedan lång tid tillbaka bott i norra Skandinavien och på Kolahalvön. I äldre tid levde samerna av jakt, fiske och samlande. Renen var då ett viktigt bytesdjur. Över

tiden förändrades samernas traditionella verksamhet till att arbeta med och följa en sammanhållen renhjord mellan olika betesmarker. Samernas historiska bruk av marken har givit upphov till en särskild bruksrätt till fastighet, renskötselrätten. Renskötselrätten innebär att den som är same får använda mark och vatten på visst sätt till underhåll för sig och sina renar. Renskötselrätten tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd. I renskötselrätten ingår bl.a. rätt till renbete, jakt och fiske.”

Angående den geografiska bestämningen kan följande uttalande i SOU:n citeras:

”Renskötselområdet motsvarar ungefär en tredjedel av Sveriges yta. Det är indelat i året-runt-marker och vinterbetesmarker. Områdets gränser finns angivna i 3 § rennäringslagen. Inom vissa delar av renskötselområdet är framför allt gränserna för vinterbetesmarkerna omtvistade. Dessa gränser har aldrig närmare preciserats.”

Rennäringen har som bekant i Sverige hitintills reglerats i fyra lagar, nämligen renbeteslagarna från 1886, 1898 och 1928 samt nu gällande rennäringslag från 1971. Det finns härvid även anledning erinra om departementschefens uttalande i prop. 1971:51 med förslag till rennäringslag att ”någon nedre gräns för de områden där renskötsel sedvanerättsligt förekommer inte kan anges och att renbetesrätten gäller inom större delen av Norrland utanför lappmarkerna och renbetesfjällen och dessutom inom vissa områden av Kopparbergs län”.

I 1971 års proposition hänvisas i anslutning till det nämnda departementschefens uttalandet till vad som i fråga om sedvanerättens omfattning anfördes i propositionen med förslag till 1928 års renbeteslag och till i denna åberopade uttalanden från 1919 års lappkommitté. I kommitténs betänkande anfördes följande:

”I fråga om Jämtlands län har utredningen givit vid handen, att så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete; och torde vidkommande Gävleborgs län, förhållandena där i stort sett vara lika, åtminstone såvitt avser den del av länet, som tillhör Hälsingland. Beträffande Kopparbergs län torde förutom Idre socken även

vissa mindre områden omedelbart mot gränsen till Jämtlands län hava besökts av lappar för renbete. Gränserna för sedvanerättens geografiska omfattning hava av Kommittén endast kunnat approximativt bestämmas. För många av ifrågavarande trakter gäller, att de regelbundet besökas av lapparna, för andra åter och särskilt dem, som ligga längre bort från fjällen, att de endast uppsökas, då renarnas behov av bete icke lämpligen kan tillgodoses på närmare håll. Långa tider kunna således, beroende av betestillgången förflyta mellan besöken å särskilda trakter. Uppenbart torde emellertid vara, att sedvanerätten, som grundar sig mindre på lapparnas vilja än på renarnas behov av föda, icke utan vidare får betraktas som upphävd därför att längre tid förflutit mellan lapparnas besök. Kommittén har av praktiska skäl icke ansett sig böra i förslaget angiva några gränser för sedvaneområdet, utan härutinnan i sak bibehållit stadgandena i 1898 års renbeteslag”.

Till detta skall naturligtvis läggas Skattefjällsmålet. Som bekant slog HD fast att samerna, inom det geografiska området som var föremål för prövning i målet, hade en stark bruksrätt inkluderat betesrätten. Emellertid undvek HD uttryckligen att ta ställning till rättsläget i andra geografiska områden än de som var föremål för prövning i målet.

Det sagda är tillräckligt för att vid en konventionsrättslig prövning kunna konstatera att artikel 1 i första tilläggsprotokollet är tillämpligt i förevarande fall (att gränserna för renbetesrätten så länge har lämnats odefinierade skall istället provas under bl.a. laglighetsrekvisitet, se vidare nedan.)

Att Samebyns rättigheter måste anses inskränkta i konventionsrättsligt hänseende på sådant sätt att äganderättsstadgandet blir tillämpligt förstärks än mer av institutet ”legitima förväntningar”. Enligt stadgad konventionspraxis gäller i olika situationer att ”egendom” i artikel 1, första tilläggsprotokollets mening kan inkludera anspråk enligt vilka klaganden kan argumentera för att han eller hon åtminstone har ”legitima förväntningar” på att tillerkännas ett effektivt åtnjutande av en rätt.

I ett konventionsrättsligt perspektiv kan Samebyn – med beaktande av ovan redovisade uttalanden i inhemska rättskällor – i vart fall hävda att den har legitima förväntningar på betesrätt på de omtvistade områdena, vilket är tillräckligt för att artikel 1 i första tilläggsprotokollet skall bli tillämplig.

Sammanfattningsvis är artikel 1 i första tilläggsprotokollet tillämpligt på förevarande fall. I enlighet med vad som angivits ovan beträffande subsidiaritetsprincipen och statens positiva förpliktelser skall tingsrätten således pröva om fastighetsägarnas (oaktat att de är privata subjekt) anspråk på tingsrättens fastställande av ”förbud” för renbete på deras marker kränker samebyns rätt enligt artikel 1 i första tilläggsprotokollet. Detta gäller oaktat utfallet av en eventuell prövning av den interna regleringen om urminnes hävd.

Det erinras också om att prövningen i enlighet med effektivitetsprincipen skall ske på sådant sätt att rätten enligt artikel 1, första tilläggsprotokollet blir praktisk och effektiv, i motsats till teoretisk och illusorisk.

Huruvida ett förbud mot bete kränker samebyns rätt enligt artikel 1 i första tilläggsprotokollet.

Således skall det i första hand prövas om den eventuella inskränkningen i betesrätten, som ett bifall till fastighetsägarnas yrkande i sig skulle medföra, är föreskriven i tillräckligt klar och förutsebar intern lag. Om så inte befinns vara fall ett utgör det ett brott mot konventionen redan på denna grund.

För det fall tingsrätten finner att svensk lagstiftning vad avser gränserna för betesrätten uppfyller konventionens laglighetskrav, återstår att pröva huruvida inskränkningen står i rimlig proportion till det allmänna intresse inskränkningen avser uppfylla i förhållande till den olägenhet det medför för Samebyn. Däremot torde de inte råda tvivel om att det i sig föreligger ett allmänt intresse; nämligen skyddet för andras (fastighetsägarnas) rättigheter. Emellertid måste fastighetsägarnas intressen vägas mot Samebyns i en regelrätt konventionsrättslig proportionalitetsprövning.

Laglighetskravet.

Europadomstolen har i stadgad praxis funnit att den främsta förutsättningen för att en äganderättsinskränkning skall vara tillåtlig, är det den är föreskriven i inhemsk lag. Europadomstolen anför genomgående att den andra meningen i första stycket i äganderättsstadgandet enbart tillåter ett berövande av egendom "under de förutsättningar som anges i lag" och i andra stycket anges att staterna har rätt kontrollera egendom genom införande av "lagar". Vidare hänvisar Europadomstolen till "the rule of law" såsom en grundläggande princip i ett demokratiskt samhälle samt att denna princip genomsyrar samtliga rättigheter i konventionen. Lokutionen "lag" har samma autonoma innebörd oaktat var i konventionen termen återfinns .

Vidare anför Europadomstolen – likaledes i stadgad praxis – att det inte är tillräckligt att det formellt föreligger rättsligt stöd i inhemsk rätt. Begreppet lag hänför sig även till kvalitén på lagen. Lagen skall bl.a. vara tillräckligt klar och förutsebar. Den enskilde skall utifrån ordalydelsen i reglerna och andra rättskällor i rimlig utsträckning och i förväg kunna anpassa sitt agerande och i rimlig utsträckning förutse konsekvenserna och innebörden av en viss reglering – låt vara med hjälp av expertis.

Huruvida en inhemsk lag är tillräckligt förutsebar måste naturligtvis prövas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet sett i ljuset av de inhemska regler som är föremål för förutsebarhetsbedömningen. Här är det fråga om de interna bestämmelser som reglerar betesrättens geografiska omfattning – d.v.s. gällande Rennäringslagen som den tolkats av HD i Skattefjällsmålet och nu senast i Hovrätten för nedre Norrland – är tillräckligt tydliga och förutsägbara; eller närmare bestämt, om gällande regler stadgar tillräckligt tydliga gränser så att renbetet kan drivas på ett ändamålsenligt och rationellt sätt.

Först skall noteras att det ofta förekommer – när Europadomstolen fäller på laglighetsrekvisitet – även andra omständigheter än enbart otydlig lag i sig. Ett exempel

kan vara att det föreligger ett beslut eller en dom i nationell domstol som ger klaganden rätt, vilken sedermera inte verkställs (se Iatridis mot Grekland). Ett annat exempel är att inhemsk myndighet har uttalat att en viss åtgärd är olaglig (se exempelvis Raninien mot Finland). Ytterligare exempel är då parallella inhemska processer – som i sak nära ansluter till varandra – får svår förenliga utgångar (se Jokela mot Finland).

Det främsta skälet till Europadomstolens relativt försiktiga hållning vid bedömning om inhemsk lag i sig är tillräckligt klar, beror på att den anser den nationella domaren är bättre skaffad än den internationella att bedöma nationell lag. Denna problematik gör sig naturligtvis inte gällande när nationell domstol har att tillämpa laglighetsrekvisitet.

Det har emellertid förekommit att Domstolen funnit en inhemsk lag i sig är alltför otydlig och oprecis. Exempel på detta utgör bl.a. Niedbala mot Polen. Fallet rörde myndigheters rätt enligt inhemsk lagstiftning att censurera fångars post. Europadomstolen fann att den polska lagen inte tillräckligt tydligt hade angivit i vilken utsträckning och på vilket sätt myndigheterna skulle utöva sina befogenheter att censurera korrespondens, varför domstolen fällde på laglighetsrekvisitet under artikel 8.

Fallet Rotaru mot Rumänien avsåg en inhemsk lag som tillät att information lagrades om enskilda som berörde nationell säkerhet. Men det fanns inga interna regler som angav gränserna för registreringen. Därmed var inte kravet på att de begränsningar i privatlivet som registreringen medförde skall vara föreskrivna i lag uppfyllt. Detta utgjorde således en kränkning av artikel 8.

Danelius anför fallet Carbonara och Ventura mot Italien som exempel på otydlig lag. Frågan var under artikel 1 i första tilläggsprotokollet om äganderätt till mark kunde förvärras genom långvarigt brukande. Rättsläget var osäkert. De tidigare markägarna frånhändes marken genom en kommuns brukande. Europadomstolen fann att lagen var otydlig och att laglighetsrekvisitet därmed inte var uppfyllt.

Samebyns situation torde vara unik, sett i ljuset av laglighetskravet. Sällan har såväl otydligheten i lagstiftningen i sig som konsekvenserna av otydligheten och behovet av klarhet, varit så väl dokumenterade i nationella och internationella sammanhang. I SOU 2001:101 framhölls bl.a.

”På flera håll förekommer det i dag, liksom tidigare, störningar av samebyarnas renskötsel och konflikter mellan samebyarnas och andras markanvändning.

De konflikter som förekommer i dag beror i många fall på oklarheter om vad samebyarnas renskötselrätt innebär och hur den förhåller sig till äganderätten samt var renskötselrätten gäller.”

*Det föreslogs i SOU:n åtskilliga åtgärder varvid bl.a. följande slutsatser drogs:
”Utöver dessa åtgärder krävs att den av regeringen aviserade gränsdragningskommissionen så långt möjligt klarlägger var renskötselrätten gäller genom att ange den yttre gränsen för renskötselområdet och den inre gränsen mellan den mark där samerna sedan lång tid tillbaka dominerat bruket av marken och den mark där samer sedan lång tid tillbaka delat bruket med andra.”*

*Europeiska rådets kommissionär för mänskliga rättigheter, Mr Alvaro Gil-Robles, har också kritiserat oklarheter i gränsdragningar i en rapport från den 8 juli 2004.
”Frågan om rätten till land är av särskild betydelse för de traditionella samesysselsättningarna, såsom renhållning, fiske och jakt, och är därför nödvändiga för skyddet av den samiska kulturen och identiteten. Medan samerna har en rätt att föda upp renar på mark de traditionellt har använt, är rätten kraftigt underminerad på grund av det faktum att områdena för uppfödning är odefinierade. Denna osäkerhet har lett till ett antal tvister i domstol mellan samer och icke-samiska markägare med motstående intressen i dessa områden. Representanter från samiska parlamentet noterade att kostnaderna förknippade med dessa domstolstvister är ofta för höga för samebyarna att bära och att beviskraven, vilka inte tar hänsyn till svårigheterna för samerna att införskaffa skriftlig dokumentation rörande deras användning av marken, upprepade*

gånger försätter samebyarna i en missgynnsam situation i jämförelse med markägarna med mer resurser...”

Behovet av att i lag reglera gränserna geografiskt torde ha stått helt klart redan genom avgörandet i Skattefjällsmålet 1981, då HD uttryckligen undvek att ta ställning till rättsläget i andra geografiska områden än de som var föremål för prövning i målet. (Egentligen stod det klart redan genom förarbetena till 1886 års lag). Det torde stått än mer klart genom ILO:s konvention nr. 169 från den 27 juni 1989. Ändå dröjde det fram till den 11 september 1997 före det att Regeringen tillkallade en särskild utredare med uppgift att utreda frågan om Sverige kunde ratificera konventionen. Denna avlämnade sitt betänkande i mars 1999 och betänkandet publicerades som bekant i SOU 1999:25. Utredaren förslog ”att en gränsdragningskommission tillsätts för att fastställa vilka områden samerna traditionellt innehar respektive vilka områden som samerna traditionellt nyttjar tillsammans med andra.” Det dröjde dock fram till januari 2002 innan regeringen tillsatte en gränsdragningskommission för renskötselområdet.

I direktiven till kommissionen framgick också att gränserna var oklara samt behovet att klargöra dem. Kommissionen skulle redovisa sitt arbete senast den 31 december 2004. Förlängd tid till 31 december 2005 meddelades genom direktiv 2004:141.

Såväl att gränserna har varit oklara som dess konsekvenser – i modern tid – torde således ha stått klart i snart 25 år. Det förefaller därför uppenbart att den nuvarande regleringen är så otydlig att den inskränkning som ett bifall till fastighetsägarnas yrkande skulle medföra, utgör ett brott mot laglighetskravet.

Det skulle kunna hävdas att fastighetsägarnas rätt till motsvarande förutsebarhet blir kränkt vid motsatt utgång. Detta är emellertid inte korrekt enligt mitt förmenande. Som ovan angivits krävs för ett brott mot laglighetsrekvisitet – och närmare bestämt förutsägbarhetsrekvisitet – att man inte ens med hjälp av expertis kan utröna lagens innehåll och dess bakomliggande förhållanden.

För att utröna att det från tid till annan förekommit vinterrenbete på de i målet aktuella markerna hade det räckt med att gå tillbaka till förarbetena till 1971 års lag samt till dess hänvisningar till tidigare förarbeten. Av dessa framgår i sin tur – som tidigare nämnts – att renbete förekommer i området men att platserna där bete förekommer varierar från år till år beroende på faktorer som tillgång till bete samt väder och klimat. Det kan således inte med fog hävdas att fastighetsägarna inte kunnat förutse att vinterbete kunde komma att ske i området – låt vara att det kan ske med långa mellanrum.

Det är en annan sak att fastighetsägarnas rätt måste vägas in under en proportionalitetsprövning. Det erinras också att Europadomstolen ibland gör en samlad bedömning av laglighetskravet och proportionalitetsprövningen – varvid således

Samebyns nackdel av brott mot laglighetskravet måste väga tungt vid proportionalitetsprövningen.

Kravet på proportionalitet.

Proportionalitetsprövningen måste i än högre grad än laglighetskravet avgöras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Det skall också tilläggas att den skall göras oberoende av den inhemska regleringen i förevarande fall om urminnes hävd. Europadomstolen upprepar genomgående att en inskränkning i egendomsskyddet måste förete en rimlig balans mellan det allmännas intressen och kravet på skydd för enskilda individers grundläggande rättigheter. Det måste föreligga rimlig proportionalitet mellan de företagna åtgärderna och de syften som eftersträvas.

I det allmännas intresse ligger också skyddet för andras rättigheter, i det här fallet således främst fastighetsägarnas intressen, vilka således skall balanseras mot Samebyns och deras renars behov av mark för vinterbete.

För att återanknyta till den avslutande diskussionen under laglighetsrekvisitet, kan det således konstateras att förekomsten av renbete knappast kan anses vara oförutsebart för fastighetsägarna.

Ingen av de nuvarande markägarna kan med fog hävda att de inte kände till existensen av renbete, oavsett om marken förvärvats nyligen, för länge sedan eller är förvärvad genom arv eller på annat sätt. Om marken är förvärvad genom köp torde vetskapen om renbete från tid till annan ha återspeglats på köpeskillingen. Påståendena från fastighetsägarnas sida om olägenheter försåvitt renbete tillåts på deras områden, skall således ses mot denna bakgrund. För Samebyn står det avsevärt mer på spel – vilket kommer att utvecklas nedan – med begränsningar i vinterbetet jämfört med markägarnas eventuella olägenheter.

De negativa effekterna av samernas användning av marken måste betraktas som relativt modesta. För det första, den hänsyn som renskötseln måste visa gentemot andra intressen är reglerade i § 65 i Rennäringslagen. Denna "hänsyns-regel" kräver bl.a. att tillräcklig respekt måste visas till natur, kultur och skogsbruk. Det föreskrivs att renarna så långt möjligt måste hindras från att ta sig utanför samebyarnas betesområden eller på annat sätt förorsaka skada eller olägenhet. Renarna måste flyttas i flock och den väg där de orsakar minst skada måste väljas. Eventuell skada uppstår därtill inte på samma plats varje år. De möjliga olägenheterna för markägarna måste också vägas mot det utomordentliga hindret för renskötseln som ett bifall till fastighetsägarnas yrkande skulle medföra.

Vidare måste tidigare begränsningar i form av moderna vägar, järnväg och älvutbyggnad samt andra dylika hinder till följd av infrastruktur beaktas samt därtill även tidigare begränsningar av den gränsöverskridande renbetesrätten i Norge.

Den sammanlagda effekten av dessa begränsningar utgör ett allvarligt hot mot hela renskötselverksamheten i området. Detta i sin tur hotar hela den ekonomiska basen

för samer och ytterst hela samekulturen. I detta perspektiv måste samernas användning av mark väga över i förhållande till de eventuella olägenheter som markägare kan drabbas av.

Det är relevant i proportionalitetshänseende att jämföra situationen med hur den är löst i Norge genom den s.k. Selbu-domen. Där tillämpades andra bevisbördeprinciper och beviskrav. Detta skall diskuteras något vidare nedan under fråga om orimlig bevisbörda. Den norska domstolen synes dock i hög grad ha beaktat renbetesnäringens behov och karaktär. Detta är också av betydelse för proportionalitetsprövningen.

Som angivits ovan skall således även brottet mot laglighetskravet vägas in.

På dessa grunder är det uppfattningen här att ett bifall till fastighetsägarnas yrkande skulle medföra en sådana betydande olägenheter för Samebyn och rennäringen i stort att detta inte kan uppvägas av vad fastighetsägarna skulle vinna på renbetesrättens inskränkning. Till detta skall slutligen också läggas att det i sig torde utgöra ett allmänt intresse för Sverige i stort att rennäring kan bedrivas på rationella grunder och på rimliga ekonomiskt villkor – inte minst av kulturella skäl samt med hänsyn till turism och nationell identitet. Det kan t.o.m. föreligga en risk för att Sveriges internationella anseende skadas om det sker sådana inskränkningar i renbetesrätten att rennäringen inte kan bedrivas på ett rationellt sätt.

Detta är omständigheter som måste beaktas vid en konventionsrättslig proportionalitetsprövning. Det är således uppfattningen här att ett bifall till yrkandet skulle medföra att Samebyns egendomsskydd är kränkt i strid mot artikel 1 i första tilläggsprotokollet.

Brott mot artikel 6 och rätten till rättvis rättegång.

Enligt min uppfattning kan ett bifall till fastighetsägarnas yrkande också medföra brott mot artikel 6 i två avseenden. Dels är den bevisbörda och de beviskrav som Hovrätten för nedre Norrland tillämpade i ovan angivna dom omöjliga att uppfylla. Samebyn kan därför inte tillvarata sin rätt på ett praktiskt och effektivt sätt.

Dels är det erkänt att fastighetsägarnas processer mot Samebyar medför extremt höga rättegångskostnader, vilket naturligtvis hänger samman med bl.a. de beviskrav som uppställs. Frågorna skall trots dess nära koppling behandlas separat nedan.

Bevisbörda och beviskrav.

Hovrätten kräv på bevisning kan sammanfattas enligt följande. För att rätt till vinterbete på de omtvistade markerna skall anses ha uppkommit på grund av urminnes hävd måste det visas att "samer med åtminstone någon regelbundenhet ohindrade, dvs utan invändning från andra rättsinnehavare, använt just de aktuella markerna eller delar av dem för vinterbete åt sina renar.

Det är uppenbart att om något ytterligare skall krävas än vad som framkommit i förarbetena till de olika rennäringslagarna i allmänhet samt genom 1919 års lappkommitténs slutsatser i synnerhet, står Samebyn inför en fullständigt omöjlig bevisuppgift. Det kan därvid erinras att Hovrätten utan närmare motivering ansåg att det inte förelåg stöd för att det förekommit "sådana sedvanliga vinterflyttningar som omtalas i propositionen till 1886 års lag". Det krävs således ytterligare bevisning än vad som framkommer av de utredningar som legat till grund för nämnda lagstiftningsprodukter.

Fastighetsägarna behöver med dessa beviskrav inte ens visa att någon enskild fastighetsägare vid något tillfälle – befogat eller obefogat – har protesterat, försåvitt inte Samebyn först styrker att renbete förekommit på det omtvistade området – inte

någon enstaka gång – utan regelbundet. Det måste i sammanhanget uppmärksammas att Samerna har haft en muntlig tradition med därvid hängande bristande dokumentation. Tidsaspekter medför att det inte finns tillförlitlig muntlig bevisning. Till detta skall läggas att renbete lämnar få varaktiga spår efter sig i naturen. Beviskravet är i praktiken omöjligt att uppnå om det tillämpas på det sätt Hovrätten gjorde. Samernas – i nationell rätt i och för sig erkända – rätt till renbete blir därmed enbart illusorisk.

I enlighet med etablerad rättspraxis vad avser rätten till rättvis rättegång, måste det fastställas om processen som helhet, inkluderat bevishanteringen, är rättvis i artikel 6 st 1:s mening. Det är således en rad olika aspekter som kan medföra att en rättegång inte anses rättvis i bestämmelsens mening. Ytterligare en princip som utvecklats under artikel 6 är principen om parternas likställighet i processen (equality of arms). Som Danelius uttrycker det är det utmärkande ”för en rättegång...att parterna är likställda i processen och att proceduren inte gynnar den ene på den andres bekostnad”. Det skall understrykas att tillämpning av bevisbörderegler i sig inte kan anses utgöra ett brott mot principen om parternas likställighet. Att detta inte är helt utan undantag framgår dock av det alldeles färska avgörandet Steel och Morris mot Storbritannien. Det finns anledning att utveckla detta avgörande något här.

Målet härrör sig från en förtalsprocess som snabbmatkedjan McDonalds drev mot två enskilda, vilka hade svartmålat McDonalds på olika sätt genom distribution av flygblad. I den nationella processen hade svarandena, d.v.s. Steel och Morris, bevisbördan för att deras uttalanden om McDonalds var sanna. Det aktuella flygbladet innehöll allvarliga anklagelser som utsugning av personal och exploatering av barn och dess föräldrar genom aggressiv marknadsföring samt saluförande av hälsovådlig mat. Den nationella processen var osedvanligt lång och komplex, med bl.a. mycket långa domar som resultat.

Europadomstolens domskäl består till stora delar av yttrandefrihetsaspekter, vilka inte skall redovisas här. Vad gäller bevisbördan konstaterade Domstolen först att

det i princip inte strider mot artikel 10 att ålägga svaranden bevisbördan i förtalsmål. Domstolen anförde emellertid att det även måste finnas "a measure of procedural fairness and equality of arms... Med beaktande av "the enormity and complexity" av att bevisa sanningen i påståendet, fann Domstolen att det inte förelåg en rimlig balans mellan klagandena och McDonalds rättigheter. Av bl.a. detta skäl fällde Europadomstolen Storbritannien för brott mot artikel 10.

Det måste här framhållas att bevissvårigheterna är av ett annorlunda slag i förevarande fall jämfört med Steel och Morris. I Steel och Morris var det närmast fråga om brist på resurser – inte att uppgiften var omöjlig försåvitt tillräckliga medel hade stått till buds. Här är omöjligheten att uppfylla bevisbördan s.a.s. definitiv. Det står klart, efter att Hovrättens dom vunnit laga kraft genom HD:s avslag på ansökan om prövningstillstånd den 29 mars 2004, att rätten till renbete svårligen går att styrka försåvitt ovan nämnda utredningar i förarbetena till rennäringslagarna inte tillerkänns det bevisvärde dess ordalydelse ger uttryck för – oavsett vilka resurser som läggs ned. Beviskraven för urminnes hävd har i sig en inneboende "omöjlighet".

Även i detta hänseende måste erinras om Selbu-domen. Vad avser bevisbördan kom Høyesterett fram till att aktuell bestämmelse utgjorde en presumptionsregel där fastighetsägarna ålades göra det sannolikt att bruket inte varit av tillräckligt omfång. Innehållet i Norges motsvarande urminnes hävd anpassades till rennäringens speciella förhållanden. Denna hållning tycks stämma bättre överens med intentionerna i ILO-konventionen, vilket sannolikt också skulle få en stor betydelse vid en fullödig konventionsrättslig prövning enligt konceptet "europeisk standard".

Det är därför högst sannolikt att Samernas processuella underläge – vilken måste betraktas som närmast unik i processuella sammanhang – inte skulle godtas av Europadomstolen.

Det är min uppfattning att detta utgör ett separat brott mot artikel 6. Under alla förhållanden måste det vägas in i proportionalitetsprövningen av egendomsskyddet

under begreppet "processuella garantier".

Effektiv tillgång till domstol.

Det är allmänt erkänt att artikel 6 också innehåller en rätt till effektiv tillgång till domstol. Detta innebär exempelvis att om en fattig part som önskar att anhängiggöra en talan som har fog för sig, men att talan är så komplex, att den är omöjlig att genomföra utan professionellt juridiskt biträde, måste staten bevilja rättshjälp "om detta är oundgängligt för en effektiv tillgång till domstol" (se Airey mot Ireland). Ungefärligen samma frågor diskuterades i ovan diskuterade Steel och Morris. I båda målen var det dock fråga om att klagandena inte hade råd att skaffa ombud.

Det förelåg i vart fall inte någon risk för Steel och Morris att förpliktas utge ersättning för motpartens rättegångskostnader.

I förevarande fall är det lika mycket det senare som föranleder kostnaderna att galoppera, vilket torde vara minst lika relevant i konventionsrättsligt hänseende.

Samebyarnas problem med extremt höga rättegångsskostnader har noterats i ovan nämnda 1999 års SOU om ILO-konventionen Nr. 169. I denna framhålls artikel 14 p.3 i ILO-konventionen, d.v.s. att "Lämpliga förfaranden skall införas inom det nationella rättssystemet för att ta ställning till anspråk på mark från berörda folk", kräver att staterna bär kostnaderna i Sverige. Enligt SOU:n är det kriteriet uppfyllt bl.a. under

"... förutsättning... att domstolsförfarandet i sådana mål är utformat på ett sådant sätt att ursprungsfolket har en reell ekonomisk möjlighet att föra talan vid domstol rörande sina anspråk på mark. Annars kan ursprungsfolket inte anses ha den reella möjligheten att få tillbaka mark eller ersättning för mark som ILO-guiden anger att bestämmelsen ger uttryck för."

SOU:n noterar också att gällande regler om rättshjälp inte täcker rättegångskostnaderna i denna typ av mål samt att rättsskyddsförsäkringen bara täcker en mycket liten del av kostnaderna.

Der erinras ånyo om konceptet "europeisk standard" och förhållandet att andra internationella konventioner kan tjäna som tolkningsunderlag även i fall då den aktuella staten inte har ratificerat densamma. Med ILO-konventionen som starkt tolkningsunderlag är det i hög grad sannolikt att Europadomstolen finner att kostnader medför att Samebyn inte får en rättvis rättegång på det sätt som föreskrivs i artikel 6:1 – i vart fall vid en samlad bedömning också avseende bevisbördan (vilken i huvudsak är upphovet till de höga kostnaderna).

Rättsföljder i det inhemska systemet ocn avslutande Kommentarer.

Denna del berör tillämpningen av Konventionen i det inhemska systemet.

Europadomstolen har i sin övervakande funktion av bl.a. effektivitetsprincipen anledning att ha synpunkter på nationell tillämpning av Europakonventionen. Domstolen uttalade tidigt att det ankommer på nationella myndigheter i enlighet med subsidiaritetsprincipen att för det första tydligt erkänna en inhemskt konstaterad kränkning samt tillse att den upphör om den alltjämt pågår samt därutöver gottgöra skadan. I enlighet med samma princip skall de nationella myndigheterna enligt Europadomstolens dom i bl.a T.P. och K.M. mot Storbritannien t.o.m. utdöma såväl ideellt som ekonomiskt skadestånd på nationellt plan.

Här är det emellertid fråga om att tingsrätten bör döma på visst sätt för att undvika att en kränkning uppkommer – inte att hantera en redan konstaterad kränkning. Eventuell kränkning uppstår först vid bifall till fastighetsägarnas yrkande. Veterligt har Europadomstolen inte uttalat sig om denna situation. Detta är i sig naturligt eftersom de påstådda kränkningarna s.a.s. är fait accompli när de lämnar det nationella planet och kommer under Europadomstolens prövning. Emellertid är det i ett rent konventionsrättsligt hänseende logiskt att en inhemsk domstol naturligtvis skall

undvika att döma på sådant sätt att det genom domen uppkommer en eller flera kränkningar mot Konventionen. Det vore ologiskt hävda att inhemska domstolar har en skyldighet att erkänna, upphäva och gottgöra konstaterade kränkningar, men inte har en skyldighet att döma på sätt att kränkningar aldrig uppstår.

Frågan har direkt och indirekt diskuterats i svenska rättskällor och doktrin. För det första är s.k. fördragskonform lagtolkning i förhållande till Europakonventionen helt erkänd i svensk rätt. Den började tillämpas av HD redan i slutet av 1980-talet. I NJA 1992 s. 532 markerade HD att en fördragskonform tolkning skall tillämpas också i situationer, där förarbetsuttalanden och tidigare svensk praxis talar i en annan riktning. I förarbetena till Inkorporeringslagen noterades att en motstridighet mellan Europakonventionens bestämmelser och en föreskrift i annan lag, kan lösas enligt redan gällande principer så att resultatet blir att konventionsbestämmelserna får genomslag i rättstillämpningen.

Innebörden av det sagda är således att rättstillämparen skall döma på sådant sätt att en konventionskränkning aldrig uppstår. Detta skall främst ske genom en extensiv tolkning av de inhemska reglerna i s.a.s. fördragsvänlig anda. I förevarande fall måste den sedvanerättsliga lagstiftningen tolkas så att samernas rättigheter inte inskränks utifrån vad som gällt tidigare och vad som framgår av tidigare rättskällor, exempelvis i förhållande till vad som framkom av lappkommittén. Det är inte heller möjligt att upprätthålla i praxis stadgade bevisbörda. En sådan fördelning av bevisbördan som Høyesteretten tillämpade i Selbu-domen synes mer förenlig med konventionsbestämmelserna. Med dess tillämpning skulle risken för konventionsbrott sannolikt avsevärt minskas eller kanske t.o.m. elimineras.

Även om den inhemska lagen är så entydig att det egentligen inte föreligger något fördragskonformt lagtolkningsutrymme skall konventionsbestämmelserna vinna företräde. Det kan för det första erinras om att lagstiftaren ytterst har överlämnat till rättstillämparen att avgöra en konflikt. Staten har t.o.m. i ett mål som svarandepart i Europadomstolen framhållit att svenska domstolar ex officio skall tillämpa lagprövning i sådana situationer. I ett mål som Svenska Transportarbetareförbundet

anhängiggjort i Europadomstolen med anledning av påstådd bristande talerätt, hävdade Staten att Transport inte uttömt inhemska rättsmedel. Även om ett överklagandeförbud var tydligt skulle Transport ha överklagat, eftersom – som det måste förstås – inhemsk överinstans genom lagprövningsrätten i RF 11 kap 14 § då skulle åsidosätta det mot artikel 6:1 stridande överklagandeförbudet. Det är således även statens uppfattning att den inhemska rättstillämparen i den dömande verksamheten skall åsidosätta också entydig inhemsk lag som kommer i konflikt med konventionsbestämmelser.

Slutsatsen blir således att tingsrätten inte kan välja en utgång som kommer i konflikt med samernas rättigheter i konventionen – oaktat vad som tidigare anförts i rättspraxis och förarbeten.

Fastighetsägarna

Fastighetsägarna har i frågan om konventionsaspekter i målet anfört följande.

Samebyn för in Europakonventionen i målet. Detta föranleder fastighetsägarna att inledningsvis rekapitulera vissa delar av renbetesmålet. Tåssåsens sameby var svarandepart även i det målet.

Samebyn preciserade i målet sin inställning på så sätt att samebyn bestred fastighetsägarnas yrkanden avseende omstämda fastigheter inom områdena TO 1, HTO1, HTO II, TO II på karta, bilaga 1 (utdrag i A3-format bifogas, kartan kommer att förevisas i sin helhet vid huvudförhandlingen) och medgav talan beträffande övriga fastigheter.

I inlaga den 20 november 1991, aktbilaga 696, åberopade samebyarna, genom sina ombud förbundsjuristen vid Samernas Riksförbund Jörgen Bohlin och advokaten LarsSandow, som femte grund bl a bestämmelserna i 1 kap. 2 § RF jämförd med artikel 27 i FN:s konvention om de mänskliga rättigheterna ger samerna ett skydd för sin näring på folkrättslig grund, bilaga 2. Samebyarna utvecklade grunden i inlaga den

18 augusti 1992, bilaga 3. och därvid anfört ”att käromålet, som gäller betydande betesarealer i flera samebyar, och därmed är helt avgörande för fortsatt rennäring i dessa, strider mot samernas möjlighet att behålla och utveckla sitt eget kultur- och samfundsliv enligt de folkrättsliga förpliktelser som Sverige har att följa. Under målets förberedelse har samebyarna vidareutvecklat och förtydligat grunden. Samebyarna har i sin plädering, bilaga 4. uttryckligen åberopat Europakonventionen.

Tingsrätten har i dom den 21 februari 1996, avsnitt 7.5, bilaga 5. funnit att samebyarna på grundval av åberopade bestämmelser inte kan göra anspråk på att ha rätt till vinterbete på fastighetsägarnas marker inom Härjedalens kommun.

Sedan samebyarna, genom sina ombud förbundsjuristen vid Samernas Riksförbund Jörgen Bohlin och advokaten Fredrik Skagerberg, överklagat tingsrättens dom har de vid utveckling av överklagandet i inlägga den 19 december 1996, bilaga 6. åberopat ILO:s Konvention nr 169 och att renskötselrätten skyddas av artikel 1 i första tilläggsprotokollet. Hovrätten ogillade i beslut den 4 november 1997 yrkande från samebyarna om att ofastighetsägarnas talan skulle avvisas. Samebyarna överklagade beslutet och anförde därvid bl a att hovrättens beslut stod i strid mot bestämmelserna i Europakonventionen. De åberopade särskilt artikel 6 om rätten till domstolsprövning och artikel 13 om rätten till ett effektivt rättsmedel, bilaga 7. Högsta domstolen lämnade inte prövningstillstånd. Det kan här anmärkas att Bohlin var ombud för Könkämä och 38 andra samebyar mot Sverige, Södergrens fotnot 51. Han torde således ha varit väl insatt i rättsområdet.

Hovrätten har i dom den 15 februari 2002, bilaga 8, redovisat inledande rättsliga bedömningar, vilka utmynnat i hovrättens slutsats: ”För att rätt till vinterbete på de omtvistade markerna skall anses ha uppkommit på grund av urminnes hävd måste enligt hovrättens mening ... krävas att utredningen med tillräcklig styrka talar för att samerna med åtminstone någon regelbundenhet ohindrade, d.v.s. utan invändning från andra rättsinnehavare, använt just de aktuella markerna eller delar av dem för vinterbete åt sinarener”. Efter genomgång av utredningen i målet uttalar hovrätten att denna inte visat att det förekommit sådant vinterbete utanför renbetesfjällen som skulle

kunna grunda rätt till fortsatt bete på grund av urminnes hävd. Därefter uttalar sig hovrätten om samebyarnas grund ”Konventionsskyddade rättigheter” och anför: ”Hovrätten har funnit att fastighetsägarna inte har någon skyldighet att på civilrättslig grund acceptera vinterbete på sina fastigheter. Det är då det allmännas ansvar, och inte enskilda fastighetsägars, att på sätt samebyarna gör gällande tillse att den samiska befolkningen tillförsäkras möjligheter att behålla och utveckla renskötselnäringen”.

Samebyarna har överklagat hovrättens dom, bilaga 9. Samebyarna har därvid som skäl för prövningstillstånd åberopat bl a, som punkt 3, att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att klargöra dels frågan om Sveriges folkrättsliga förpliktelser och regeringsformen tillåter att domstolarna godtar ett sådant ingrepp i samernas näring och kultur som följer av fastighetsägarnas ståndpunkt. Som punkt 4 har samebyarna åberopat att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att klargöra inverkan av internationella konventioner i tvister som den aktuella. Samebyarna har utvecklat sin ståndpunkt på sidorna 2-5 och 16. Högsta domstolen har beslutat att inte meddela prövningstillstånd.

I sitt rättsutlåtande skriver advokat Södergren inledningsvis att ”Handölsdalen m fl samebyar givit in ett klagomål till Europadomstolen med anledning av den ovan redovisade hovrättsdomen. I anledning härav inges ingressen i klagomålet, bilaga 10, varav framgår dels att Tåssåsens sameby är en av parterna och dels att Södergren är ett av ombuden. Vad Södergren anför kan därför inte anses ha annan betydelse än som en ren partsinlaga.

Nedan kommenteras inlagan punktvis i enlighet med Södergrens disposition.

3. Södergren anför i annat sammanhang att den svenska lagstiftaren intagit en mycket restriktiv hållning till tolkning och tillämpning av konventionen (Europakonventionens tillämpning i det inhemska systemet). Södergren citerar till stöd för denna ”starkt markerade restriktivitet” prop. 1993:40 Del B sidan 126 f.: ”*de svenska domstolarnas och myndigheternas tolkning av konventionen bör ...göras med försiktighet och lagstiftaren skall även i fortsättningen ha det primära ansvaret för att rättsreglerna*

inte kommer i konflikt med konventionen och dess praxis. Europakonventionen innehåller också en del vaga regler som ger ett betydande skön till de olika medlemsstaterna att avgöra hur de önskar uppfylla konventionens krav. Även innebörden och gränserna av detta skön bör i första hand klargöras av lagstiftaren. Vi anser således att även efter en inkorporering av Europakonventionen bör den nuvarande balansen mellan den lagstiftande och den dömande makten upprätthållas.”

Södergren citerar vidare prop. 1993/94:117 s. 36: *”Enligt regeringens uppfattning bör den i vårt demokratiska statsskick grundade balansen mellan den lagstiftande och dömande makten inte rubbas. Även om det generellt sett är så att det inte finns några motsättningar mellan en inkorporerad Europakonventions bestämmelser och annan lagstiftning, kan det inte uteslutas att det uppkommer fall där det kan ifrågasättas om en sådan konflikt föreligger.”*

Södergren kommenterar citatet enligt följande: *”Det markeras således att det endast är i extrema undantagssituationer som normkonflikt överhuvudtaget kan ”ifrågasättas”.* I omedelbar anslutning till dessa principuttalanden ges riktlinjer för hur en inhemsk rättstillämpare skall hantera en sådan presumtiv normkonflikt mellan konventionen och inhemsk rätt, enligt de riktlinjer som ges i propositionen i omedelbar anslutning till dessa generella principuttalanden. Rättstillämparen skall i första hand noga analysera om någon motstridighet verkligen föreligger. Denne har härvid bl a att ta del av konventionsorganens praxis *”för att kunna konstatera vilket innehåll konventionsbestämmelsen har. Det är då möjligt att det visar sig stå klart att det inte finns någon motstridighet.”* Skulle motsättningen likväl kvarstå bör rättstillämparen tolkningsvis söka harmoniera den inhemska bestämmelsen med konventionen enligt principen om fördragskonform tolkning. Om detta inte visar sig vara möjligt föreligger en verklig lagkonflikt mellan två hierarkiskt sidordnade rättsnormer.

Danelius beskriver på s. 36-42 konventionens ställning i Sverige. Han redovisar lagstiftarens uppfattning enligt bl a följande: *”I det säkerligen fåtal fall då en svensk lagregel kan anses strida mot konventionen får det bli en uppgift för domstolarna*

och förvaltningsmyndigheterna att avgöra hur konflikterna skall lösas. Som tidigare anfört skall det vara en uppgift för lagstiftaren att löpande se till att den inhemska rätten överensstämmer med konventionen”. Danelius anför vidare (s. 42): ”De principiella frågor om konflikter mellan konventionen och svensk intern lag som tilldragit sig så stort intresse i samband med inkorporeringen har inte besvarats i rättstillämpningen”.

I NJA 2003 s. 217, som gäller en talan mot staten, anför HD bl a (s. 224): ”Det kan vara föremål för diskussion om ett krav på ekonomisk gottgörelse även skulle kunna, i enlighet med vad B. H. synes hävda, prövas direkt på grundval av Europa-konventionen, för det fall att skadeståndslagen inte skulle anses medge att ersättning kan utgå enligt konventionens principer. Frågan kan i så fall inte prövas med omedelbar tillämpning av artikel 41 i konventionen som ger Europadomstolen möjlighet att tillerkänna den skadelidande parten skälig gottgörelse, eftersom denna artikel är avsedd som en subsidiär handlingsregel för Europadomstolen med avseende på sådana fall då en medlemsstat inte uppfyllt sina förpliktelser enligt bl. a. artikel 13.” Rättsfallet har kommenterats i Pointlex, bilaga 11. Där drar man slutsatsen att ”HD ger domstolarna det beskedet att kränkningar av Europakonventionen ska prövas av svensk domstol men på de grunder vi har tillgång till i svensk rätt, exempelvis bestämmelsen i skadeståndslagen om fel och försummelse vid myndighetsutövning och praxis på det skadeståndsrättsliga området.” Av intresse är att Södergren i artikeln kommenterar HD:s avgörande och därvid hävdar en annan uppfattning i sak än HD.

Även HD:s mål T 72-04 avser en talan mot staten. Hovrättens motivering i aktuell del bifogas som bilaga 12. Som skäl åberopas, liksom i NJA 2003 s. 217, att staten inte bör kunna freda sig med att staten själv har åsidosatt sina skyldigheter att till alla delar införliva konventionen med den svenska rättsordningen. Ett sådant skäl har naturligtvis ingen som helst relevans i aktuellt mål.

Staten genom Justitiekanslern har överklagat hovrättens dom, bilaga 13. Därav framgår att det är Statens uppfattning att det förhållandet, att Sverige tillträtt Europakonventionen och införlivat den med svensk rätt, inte medför att artikel 13

tillskapar en skadeståndsregel som inte annars finns i svensk rätt.

I anledning av att Södergren i utlåtandet åberopar Europadomstolens praxis vill fastighetsägarna citera ytterligare en passus i Södergrens ovan omnämnda arbete: ”Europadomstolens domskrivningsteknik är utpräglad kasuistisk. Europadomstolen framhåller konsekvent att den *shall, as far as possible, confine itself to examining the kquestion raised by the case before it*. Detta innebär i praktiken att Europadomstolen i det närmaste konsekvent avhåller sig från att ge mer generell vägledning om exempelvis hur ett rekvisit eller ett autonomt begrepp skall tolkas eller att avgöra enråga sas en gång för alla. Istället utvecklas rätten steg för steg”.

Fastighetsägarna vill i sammanhanget ta upp frågan om konventionens tillämplighet i tiden. Danelius behandlar frågan på s. 49. Där anges att Europakonventionen inte är retroaktivt tillämplig. Fråga är i målet om en negativ fastställelsealan. Med hovrättens synsätt i det s k renbetesmålet, bilaga 8, gäller tvisten om rätt till vinterbete på de omtvistade markerna skall anses ha uppkommit på grund av urminnes hävd, för vilken kvalifikationstiden gick ut den 31 december 1971. Europakonventionen är således inte tillämplig för den tid som prövningen gäller.

6. Såvitt framgår här har Södergren inte tagit del av annat material än hovrättsdomen i renbetesmålet och tingsrättens sammanställning i detta mål.

Vad Södergren anför har i huvudsak bemötts under punkt 3 ovan. Som framgår därav saknar Södergren stöd för sina slutsatser. Förarbetena anger, som Södergren anför: ”I det säkerligen fåtal fall då en svensk lagregel kan anses strida mot konventionen får det bli en uppgift för domstolarna och förvaltningsmyndigheterna att avgöra hur en konflikt skall lösas”. Observera dels den grundläggande förutsättningen i uttalandet: ”I de fall då en svensk rättsregel kan anses strida mot konventionen” och dels den av fastighetsägarna ovan återgivna nästföljande meningen i citatet: ”Som tidigare anförts skall det vara en uppgift för lagstiftaren att löpande se till att den inhemska rätten överensstämmer med konventionen”. HD:s praxis ger inte stöd för Södergrens slutsatser. Tvärtom framgår av Södergrens uttalande i Pointlex att han hävdar en

uppfattning som står i direkt motsatsförhållande till HD:s ståndpunkt. Även Staten har en annan uppfattning än Södergren. Domstolarnas handläggning av det renbetesmålet, inklusive två beslut av HD, ger också vid handen att det saknas stöd för Södergrens slutsatser.

10. Fastighetsägarna vill erinra om hur HD uttryckt saken i NJA 2003 s. 217 (s. 224): ”För svensk del kan talan mot staten föras under åberopande av bestämmelserna i skadeståndslagen (1972:207) om skadeståndsansvar för det allmänna. Enligt traktatsrättsliga principer måste dessa bestämmelser då i den utsträckning det är möjligt tolkas föredragskonformt, vilket kan innebära att vissa i lagmotiv, praxis eller doktrin antagna begränsningar i tillämpningsområdet inte kommer att kunna upprätthållas.”

Bernitz skriver i sin artikel (s.259): ”Artikeln bygger på tesen att införlivandet skett på ett sätt som kan karakteriseras som en halvmesyr och att det finns risk för att konventionen inte kommer att ge ett så starkt rättighetsskydd i Sverige som dess införlivande i förstone ger intryck av. Det grundläggande skälet härtill är att konventionen i huvudsak endast givits ställning som svensk lag och alltså i princip inte någon företrädesrätt framför inhemsk svensk lag”.

Därtill kan fogas att det egendomsskydd som Europakonventionen anger i artikel 1 i tilläggsprotokollet preciserats i svensk grundlag, RF 2 kap 18 §.

1.2 Subsidiaritetsprincipen

HD anger i NJA 2003 s. 217 att Europadomstolen, i målet Kudla mot Polen, har slagit fast att artikel 13 skall förstås så att den garanterar ett effektivt rättsmedel inför en nationell myndighet med avseende på överträdelser mot föreskriften i artikel 6:1 om att domstolsprövning skall äga rum inom skälig tid.

Fastighetsägarna har svårt att se vad avsnittet tillför målet utöver föregående avsnitt. De åberopade rättsfallen avser genomgående klagomål mot stater vid Europa-

domstolen som inte har något samband med den fastställsetalan mellan enskilda parter som detta mål gäller.

HD har, som redovisats under föregående avsnitt, anvisat en annan tolkningsregel än den som redovisas från Norsk Høyesteret i punkt 24.

Positiva förpliktelser

Enligt Danelius (s. 17) tillkom Europakonventionen för att skapa regler som är förpliktande för de deltagande staterna. Europadomstolen tillskapades för att övervaka staternas efterlevnad av sina förpliktelser enligt konventionen (s. 24). Danelius anför även, strax före det av Södergren återgivna citatet: ”Många av bestämmelserna i konventionen är formulerade som förbud mot att göra ingrepp i den enskilda människans rättigheter, och eftersom de primärt riktar sig till staten, är det alltså denna som skall avhålla sig från handlingar som inkräktar på en persons grundläggande rättigheter utom i fall där det finns stöd för sådant handlande i undantagsbestämmelserna i konventionen. Den enskilda människan skall således ha en privat sfär där hon skyddas mot ingrepp från myndigheternas sida”. Danelius nämner för övrigt inte artikel 1 i tilläggsprotokollet bland de artiklar som avses.

Fastighetsägarna delar därför inte uppfattningen att konventionen ”gäller också enskilda sinsemellan”. De uttalanden och rättsfall som Södergren åberopar ger också besked att konventionen inte skall tillämpas direkt av domstol, som Södergren påstår under punkt 40, utan fastmer att Europadomstolen kan fälla aktuell stat för brott mot viss artikel eller möjligen ”tillhandahålla rättsliga procedurer som erbjuder nödvändiga processuella garantier som därmed möjliggör för inhemska domstolar att effektivt och rättvist pröva tvister mellan enskilda personer”. Det anförda kan inte uppfattas på annat sätt än att domstolarna har att tillämpa de inhemska regler som gäller.

I sammanhanget kan nämnas att den enskilda klagorätten innebär att en enskild person kan göra gällande att en konventionsstat inte har fullgjort sina förpliktelser enligt

konventionen. Däremot ger konventionen inte en enskild person rätt att angripa en annan enskild person. En sådan talan avvisas av Europadomstolen.

Europeisk standard

Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169 har behandlats i SOU 1999:25. Betänkandet har inte lett till att Sverige anslutit sig till konventionen eller till någon lagstiftning i Sverige. Avsnittet saknar betydelse för svensk domstols prövning av tvisten. Som framgår av det ovan anförda har konventionen åberopats av samebyarna i renbetesmålet.

Systematiken för prövning

Redan konventionstexten ger besked att huvudsyftet med artikel 1 är att skydda privat äganderätt mot ingrepp från statsmakten. Detta bekräftas av Danelius, s. 373: ”Åsikterna om hur privat äganderätt skall skyddas mot ingrepp från statsmakten varierar...” och s.574: ”Vidare föreskrivs att ingen får berövas sin egendom annat än i det allmännas intresse och under de förutsättningar som anges i lag och i folkrättens allmänna principer. Slutligen tilläggs i ett andra stycke att dessa bestämmelser inte skall inskränka en stats rätt att genomföra sådan lagstiftning som staten finner erforderlig för att reglera nyttjandet av viss egendom.”

I åberopad översättning av Danelius anføres även: ”Domstolen uttalade också att den måste ta ställning till tillämpligheten av de två senare reglerna innan den prövar om den första allmänna regeln har iakttagits. ... De tre reglerna är emellertid inte ’separata’ i den meningen att de inte har något samoand med varandra. De andra och tredje reglerna avser särskilda fall av ingrepp i äganderätten och måste därför tolkas i ljuset av den allmänna principen som är angiven i den första regeln.”

Danelius anför vidare: ”Liksom beträffande andra bestämmelser i konventionen får staterna även i fråga om äganderätten anses ha en positiv förpliktelse att se till att rättigheten skyddas mot kränkningar från andra privata rättssubjekt. Detta sker framför

allt genom att lagen skyddar mot tillgrepp av egendom och ger möjlighet till restitution av egendom som frånhänts ägaren olovligen. Men staterna får anses ha stor frihet att närmare utforma dessa regler.” Danelius nämner som exempel att en bestämmelse om att stulen egendom definitivt undandras den tidigare ägaren genom godtrosförvärv inte kan anses strida mot artikel 1. Inte heller omfattas skada i kontraktsförhållande av artikel 1. Danelius behandlar vidare på s. 391 ff den inledande bestämmelsen i artikel 1. Av redogörelsen framgår att bestämmelsen tillämpats på helt andra förhållanden än i tvister mellan enskilda subjekt.

Det egendomsskydd som Europakonventionen anger preciseras närmare i RF 2 kap. 18 §: ”Varje medborgares egendom är tryggad genom att ingen kan tvingas avstå sin egendom till det allmänna eller till någon enskild genom expropriation eller annat sådant förfogande eller tåla att det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad utom när det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen”.

Med lagstiftarens synsätt (se ovan under punkt 3) skulle det vara en uppgift för domstolarna och förvaltningsmyndigheterna att först bedöma om hovrättens inledande rättsliga bedömningar i förhållande till artikel 1 i tilläggsprotokollet och regeln i RF 2 Kap 18 § utgör ett av de ”säkerligen fåtal fall då en svensk lagregel kan anses strida mot konventionen”. Fastighetsägarna bestrider att så är fallet. Om emellertid så skulle vara fallet ”får det bli en uppgift för domstolarna ...att avgöra hur konflikterna skall lösas. Som tidigare anförts skall det vara en uppgift för lagstiftaren att löpande se till att den inhemska rätten överensstämmer med konventionen”. Fastighetsägarna delar uppfattningen att det är en uppgift för lagstiftaren.

Bestämmelser som får aktualitet i förevarande fall

Fastighetsägarna reagerar mot att Södergrens uttryckssätt ”den inskränkning som ett bifall till fastighetsägarnas yrkande skulle medföra”. Fastighetsägarna för en negativ fastställsetalan huruvida visst rättsförhållande består eller inte. Att den talan över huvudtaget väcks beror på att samebyn hävdar rätt till renbete på fastighetsägarnas marker, något som fastighetsägarna bestrider. Eftersom tvist råder om detta

vill fastighetsägarna ha rättsförhållandet fastställt av domstol. Detta utgör ingen inskränkning.

Södergren utgår från att samebyn har rätt till renbete. Det är ju det tvisten gäller. Utlåtandet bygger således på helt felaktig utgångspunkt.

Renbetesrätt utgör i sig ”egendom” i konventionsrättsligt hänseende.

Det vitsordas att samernas renskötselrätt utgör en nyttjanderätt som omfattas av egendomsskyddet i grundlagen och konventionen.

Fråga huruvida samebyns rätt inskränks om käromålet bifalles.

Utöver vad som nyss sagts ovan vill fastighetsägarna anföra följande.

Södergren synes hävda att en fastställsetalan avseende frågan om samebyn har en betesrätt skulle innebära en inskränkning i just den omtvistade betesrätten. Han för på nytt ett cirkelresonemang.

Södergren har under föregående avsnitt åberopat Europakommissionens beslut i fallet Könkämä och 38 samebyar (däribland Tåssåsens sameby) mot Sverige, bilaga 14. På sidan 8 konstaterar kommissionen att den centrala frågan är huruvida samebyarna har en exklusiv rätt till jakt och fiske på renbetesfjällen, att denna fråga är tvistig mellan parterna, att liknande frågor prövades i Skattefjällsmålet och att ”the Swedish courts would also appear to be competent to give a declaratory judgment on whether or not the Sami villages are holders under Swedish law of exclusive hunting and fishing rights in the areas concerned in the present case”.

Därmed har Europakommissionen slagit fast att det först skall prövas, av svensk domstol, om samebyn har betesrätt enligt svensk rätt. Sedan samebyn uttömt de svenska rättsmedlen har samebyn möjlighet att framställa klagomål till Europadomstolen, någotsom samebyn också gjort i anledning av renbetesmålet.

58. Lord Lester citerar i sin bok Europadomstolens avgörande den 6 mars 2003 i målet *Jasiuniene mot Litauen* 40. "the Court recalls that the Convention does not guarantee, as such, the right to restitution of property. "Possessions" within the meaning of Article 1 of Protocol No. 1 can be either 'existing possessions' or assets, including claims, in respect of which an applicant can argue that he has at least a 'legitimate expectation' that they will be realised. The hope that a long-extinguished property right may be revived cannot be regarded as a 'possession' within the meaning of Article 1 of Protocol No.1; nor can a conditional claim which has lapsed as a result of the failure to fulfil the condition". Uttrycket måste ses i det sammanhang det används. Det saknar betydelse i förevarande mål.

Det av Södergren åberopade målet, not 54, framgår av Danelius referat: "Europadomstolen fann att Beyeler hade varit ägare till tavlan", något som för övrigt framstår som ostridigt i målet. Uttalandet motsäger således Södergrens slutsats och tyder tvärtom på att klaganden skall styrka sin rätt.

59. Danelius redovisar kort vad fallet gäller på s. 381 och i SvJT 1996 s. 75. Av referaten framgår att klagandena var ett stort antal rederier som fört talan i belgisk domstol om ansvar för felaktig lotsning. Den belgiska kassationsdomstolen fastställde att huvudmännen, bl a den belgiska staten, var ansvariga för felaktigheterna. Därefter införde staten en lag varigenom huvudmännen, bl a staten själv, med retroaktiv verkan, friskrevs från skadeståndsansvar. Även detta fall visar att klagandens rätt skall vara väl dokumenterad.

60. Som framgår av föregående avsnitt delar inte fastighetsägarna Södergrens uppfattning.

61. Tingsrätten måste självfallet beakta samtliga fakta i målet och ta ställning till om rätt till renbete föreligger på just de omstämda fastigheterna. Det är alls inte tillräckligt att erinra om generella uttalanden i en SOU, vilken för övrigt inte lett till någon lagstiftning i saken.

Fastighetsägarna vill erinra om att de aktuella fastigheterna är belägna dels i Klövsjö och dels i Rätan-området. Gränsen mellan Klövsjö och den väster därom liggande byn Vemdalen utgör även landskapsgräns. Denna gräns delar Klövsjö- och Skorvdalsfjällen på längden i två delar, varav den västra ligger inom Vemdalen och den östra, mindre delen, inom Klövsjö. Rätanområdet ligger längre sydost efter landskapsgränsen. För den del av Klövsjö- och Skorvdalsfjällen som ligger inom Vemdalen, liksom för marker belägna längre sydost inom Härjedalen, är frågan om rätt till renbete avgjord genom renbetesmålet. Tingsrätten anför i sin dom på s. 174: ”Av det här lämnade sammandraget av uppgifterna i lappfogdarnas sammanträdesprotokoll och årsberättelser framgår att vinterbetning av ren inom Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen förekommit först från omkring 1920 för att under 1930-talet öka i omfattning och under 1950-talet breda ut sig mera allmänt, främst i Vemdalens, Hede och Linseils socknar. ... Det synes föreligga ett klart samband mellan det förhållandet att samebyarna efter 1920 för vinterbetning tagit i anspråk allt större områden utanför renbetesfjällen och den omständigheten att samebyarna efterhand ostridigt ökat sitt innehav av renar, eftersom det måste antas att en ökning av antalet renar innebär att de till följd av en ökad vandringsbenägenhet använder vidare områden för sitt betessök. Till denna utveckling torde även ... ha medverkat att samebyarna i början av 1920-talet övergick från en intensiv till en extensiv renskötsel, vilket innebar en minskad tillsyn och övervakning av renhjordarna. Av sammandraget framgår också att det av samebyarna endast är Tranris, Handölsdalens och Mittådalens samebyar som låtit sina renar vinterbeta inom Härjedalens kommun utanför renbetesfjällen under någon längre tid, Tranris omkring 20 år, Handölsdalens sameby omkring 50 år och Mittådalens sameby omkring 40 år”. Hovrätten har i sin dom anfört (s. 52): ”I protokollen från 1905, 1906 och 1907 antecknade lappfogden att samerna uttalade önskemål om att de under vintern skulle få vistas i Klövsjö fjäll. I 1909 års protokoll antecknades att Klövsjö fjäll inte användes för renskötsel men att fjället var tjänligt för renskötsel, I 1913 års protokoll finns uppgift om att lappbyn låtit sina renar de senaste åren vinterbeta i Klövsjö fjäll eller Börtnan”.

För Rätanområdet finns ingen dokumentation om regelbundet vinterbete under kvalifikationstiden.

62. Södergrens citat ur prop. 1971:51 s. 158 fortsätter: ”I tvistiga fall förutsätts frågan om sedvanerättens tillämplighet bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd (prop. 1928:43 s.71)”.

63. Underlaget för uttalandet av 1919 års lappkommitté utgörs av lappfogden Abraham Staafs till 1919 års lappkommitté avgivna utlåtande, underaktsbilagorna 218 och 219. Staff skriver: Kalls- Ovikens och Härjedalslapparna kunna i det närmaste ej hava haft några flyttningar annat än till deras fjäll närmast angränsande trakter”. Staaf redovisar ”Trakter utanföre renbeteslanden där Jämtlandslapparna haft vissa flyttningvägar och vinterbetesplatser”. Där skriver han: ”Bergs socken: på ömse sidor Ljungans dalgång mellan Torsborg och Fotingen belägna skogsmarker. Klövsjö socken: möjligen inom Klövsjöfjället”. Rätanområdet omnämns inte av Staaf.

65. I skattefjällsmålet presenterade samerna en ingående utredning om samernas bruk av marken i Härjedalen och Jämtland. Denna utredning motsäger inte på något sätt fastighetsägarnas i målet redovisade utredning. Tvärtom är slutsatsen densamma, nämligen att samerna hade bestämda områden för vilka de skattade eller böxlade. Samerna behövde inte tåla intrång av vare sig andra samer eller bönder på deras sida och hade inte heller rätt att någon tid av året nyttja marker som tillhörde böndernas byar eller som var böndernas avradsland.

66. Påståendet bestrids. Berörda områden har sedan mycket lång tid varit i enskild ägo. Förarbetena från 1882 års renbeteskommitté ger besked att renbete utanför åretruntmarkerna förekom i mycket begränsad omfattning. Staafs uppfattning om läget omkring 1919 har redovisats ovan under punkt 63. Som framgår av utredningen i målet har samerna successivt utökat sina betesområden in på enskild mark. Samebyns anspråk på vinterbetesområde under 1960-talet redovisas i SOU 1966:12, karta bilaga 15. Anspråken sträckte sig då till en linje mellan Klövsjö och Vemdalskskalet. Enligt den kartan omfattade anspråken ca en tredjedel av Sveriges yta, varav ca 90 000 km² som åretruntmarker och ca 60 000 km² som vinterbetesmarker. I början av 1990-talet upprättade samebyarna markanvändningsplaner. Då omfattade samebyarnas anspråk hela Norrbotten, hela Västerbotten, stora delar av Västernorrland och Jämtland hela

Härjedalen och norra Dalarna. Enligt av Lantmäteriverket utförd arealmätning uppgick denna areal till ca 220 000 km². Enbart under perioden 1960-talet till 1990-talet har således samebyarnas markanspråk ökat med mer än 40 %, från en tredjedel till hälften av Sveriges yta. Ökningen har naturligtvis i sin helhet avsett vinterbetesmarker. För den händelse tingsrätten till någon del skulle finna att Södergrens uppfattningar om rättsläget är riktig, så kan slutsatsen inte bli annan än att det i så fall är fastighetsägarnas egendomsskydd som inskränks av samebyarnas talan, och inte tvärtom.

67. Såvitt jag kan finna omnämner inte Danelius uttrycket ”legitima förväntningar”. Saken synes ha behandlats ovan under punkterna 58-59.

68. Påståendet bestrids.

69. Påståendena bestrids. Fastighetsägarna för ingen talan om ”förbud” utan en talan om huruvida visst rättsförhållande består.

71. Fastighetsägarna kan inte se att Södergren i det tidigare anförda har något stöd för påståendena under denna punkt.

72. Återigen, det är inte fråga om någon inskränkning i samebyarnas rättigheter. Resonemanget och Danelius’ kommentar, s. 58f, visar med all önskvärd tydlighet att regeln inte avser en fastställsetalan mellan enskilda rättssubjekt.

73. Fastighetsägarna vill erinra om att de av Södergren omnämnda artiklarna i konventionen, vilka förtydligats i RF 2 kap. 18 §, behandlar under vilka förutsättningar någon kan tvingas avstå sin egendom till det allmänna eller till någon enskild genom expropriation eller annat sådant förfogande eller tåla att det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad utom när det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Bestämmelserna är inte tillämpliga på förevarande mål.

I målet i not 61 har Europadomstolen funnit att villkoren för ett frihetsberövande vid den aktuella tidpunkten inte hade varit tydligt angivna i fransk lag och att möjligheten till domstolsprotokoll därför också hade varit ofullständig. Klagandenas rätt till personlig frihet hade inte varit reglerad på ett tillfredsställande sätt i lag, och det förelag i detta hänseende ett brott mot artikel 5:1 i konventionen. Rättsfallet avser inte artikel 1 och inte förhållandet mellan enskilda utan visar att staten kan fällas av Europadomstolen om rätten till personlig frihet inte regleras på ett tillfredsställande sätt.

74. I målet i not 62 förklarade Europadomstolen (SvJT 1997 s.51) att artikel 7 i konventionen i princip förutsätter att ett brott är tydligt angivet i lag. Detta innebär att en person måste kunna utläsa ur lagtexten, eventuellt i förening med rättspraxis, vilka gärningar som han kan straffas för. Detta hindrade inte emellertid enligt domstolens mening inte att vissa brottsdefinitioner kunde vara tämligen allmänt formulerade. För att tillgodose kraven i artikel 7 var det tillräckligt att en person med hjälp av juridisk expertis kunde värdera följderna av en viss handling. Rättsfallet avser inte artikel 1 utan artikel 7 och inte förhållandet mellan enskilda. Det visar att staten ändå inte fälls av Europadomstolen även om ett straffstadgande är tämligen allmänt formulerat så länge juridisk expertis kan värdera följderna av en viss handling. I förevarande fall råder ingen tvekan om att juridisk expertis, särskilt mot bakgrund av utredningen i detta mål samt utredning och domar i renbetesmålet, i tillräcklig grad kan värdera samebyns situation såvitt avser rätt till renbete på omstämda fastigheter.

75. Fastighetsägarna anser att tingsrätten och hovrätten på ett korrekt sätt redovisat gällande rätt, vilken i detta fall inkluderar de numera upphävda reglerna om urminnes hävd. Fastighetsägarna anser att bestämmelserna är tillräckligt tydliga och förutsebara.

Den frågeställning som Södergren anger är under alla omständigheter fel. Vad saken gäller är om samebyn har rätt till renbete på bestämt angivna fastigheter, ingenting annat.

78. Av Danelius referat, not 68, framgår att det vid den aktuella tiden i Polen hade funnits en generell rätt för myndigheterna att censurera fångars korrespondens, att reglerna var desamma oavsett vem som var brevens adressat, att det fanns inga regler om hur och inom vilken tid censuren skulle utövas samt att, eftersom censuren var automatisk, myndigheterna inte heller behövde ange några skäl för sina åtgärder. Europadomstolen fann att polsk lag under sådana förhållanden inte varit tillräckligt tydlig. Förhållandena är inte jämförbara med detta mål.

79. I sitt referat skriver Danelius: ”Men ingen lag angav några gränser för denna registrering. Det fanns sålunda inga regler om vilket slags information som fick registreras, vilka personer som informationen fick avse, under vilka omständigheter insamlande och förvaring fick ske, vilket förfarande som skulle tillämpas och under hur lång tid förvaring var tillåten. Inte heller fanns det några tydliga bestämmelser om vem som hade tillgång till registren och hur informationen fick användas. Europadomstolen fäste särskild vikt vid att det inte fanns något effektivt kontrollsystem som kunde förebygga missbruk av systemet”. Förhållandena är inte jämförbara med detta mål.

80. I fallet anför Europadomstolen: ”The Court reiterates that the first and most important requirement of Article 1 of Protocol No. 1 is that any interference by a public authority with the peaceful enjoyment of possessions should be lawful”. Huvudsyftet med artikel 1 är således att skydda enskilda mot myndigheterna.

Domstolen anför vidare: “The Court observes that the case-law on constructive expropriations has evolved in a way that has led to the rule being applied inconsistently, a factor which could result in unforeseeable or arbitrary outcomes and deprive litigants of effective protection of their rights and which, as a consequence, is inconsistent with the requirement of lawfulness”. Uttalandet bygger således på oklarheter i rättspraxis. I detta mål finns tillgång till vägledande praxis.

Rättsfallet belyser den frågeställning som Södergen tar upp under punkt 85 och visar tydligt att om det skulle anses föreligga någon kränkning av artikel 1 i målet så är det i så fall en kränkning av fastighetsägarnas rättigheter, inte av samebyns.

81. SOU 2001:101 har tillkommit efter det att målet anhängiggjordes. Det har inte lett till lagstiftning. Detta mål gäller bete med ren. Eventuell oklarhet om vad renskötselrätten innebär saknar betydelse i målet, liksom hur renskötselrätten förhåller sig till äganderätten. Den frågan synes vara begränsad till statlig mark. Tvisten i målet är inte generell utan gäller huruvida en viss sameby, Tåssåsens sameby, har rätt till renbete på vissa exakt angivna fastigheter. Av citatet beträffande gränsdragningskommissionen framgår att det denna skall klarlägga inte är detsamma som var sameby kan ha rätt på grund av urminnes hävd.

Reglerna om urminnes hävd infördes genom 1734 års lag.

Nuvarande 3 § rennäringslagen infördes första gången genom 1886 års renbeteslag. Då innehöll bestämmelsen även uttrycket ”hittintills”, vilket markerade att det inte var avsikten att områdena skulle kunna utökas efter lagens ikraftträdande. I 1882 års förarbeten redovisades också utförligt var bete med ren förekom utanför åretruntmarkerna. Materialet är åberopat i målet. Därutöver inges ovan, bilaga A, och åberopas den s k Haars karta, på vilken 1882 års kommitté markerat eventuella vandringsleder. Belägenheten av dessa överensstämmar med vad som redovisats i målet. De brör inte omstämda fastigheter.

I 1898 års renbeteslag tog lagstiftaren bort uttrycket ”hittintills” med motivering att ”det icke syntes lämpligt, att vid tvist om sedvanerätt bevisningen ovillkorligen skall hänföras till tiden för 1886 års lags trädande i kraft. Den bofasta befolkningens rätt i detta hänseende lär ock få anses behörigen tillgodosedd, om sedvanerättens godkännande i tvistiga fall göres beroende af samma bevisning, som enligt allmän lag kräfvades för styrkande af urminnes häfd”.

I förarbetena till 1928 års lag redovisas (prop. 1928:43 s. 71) ett yrkande om ett ”skarpare uppdragande av gränserna för det område, inom vilket den lapska sedvanerätten skulle vara gällande”. Departementschefen ansåg att yrkandet av praktiska skäl inte kunde vinna avseende och anförde: ”Man torde således även framledes liksom hittills vara hänvisad till att låta frågan om sedvanerättens tillämplighet i tvistiga fall avgöras av domstol på grund av sådan bevisning, som enligt allmän lag kräves för styrkande av urminnes hävd”. Uttalandet har upprepats i förarbetena till 1971 års lag. Lagstiftaren har således övervägt möjligheterna att lägga fast en gräns men funnit att detta inte låter sig göras. Genom lagändring 1993 slogs fast i rennäringslagen att renskötselrätten grundas på urminnes hävd.

Mot bakgrund av det anförda, övrig utredning i målet samt utredningen och domarna i renbetesmålet står klart att samebyn haft tillräckliga möjligheter att få tillgång till gällande bestämmelser samt att dessa är tillräckligt tydliga för att samebyn, i vart fall med biträde av ombud, skall kunna bedöma sin situation.

82. Såvitt fastighetsägarna känner till har det förekommit sex tvister. I norra Dalarna har fastighetsägarna fått bifall till sin talan, likaså i Härjedalen och i ett mål i Norrbotten, mellan Luleå och Boden. Ett mål är avvisat och ett mål, kring Nordmaling, pågår. Förevarande mål, liksom det i Nordmaling, gäller förhållandevis mycket små arealer i förhållande till samebyarnas oomstridda betesområden. Bakgrunden till rättsläget beträffande bevisbördan framgår av det ovan anförda. När det gäller rättegångskostnaderna kan framhållas att fastighetsägarnas stämningsansökan i renbetesmålet omfattade knappt två sidor i sak. Därefter har processordningen varit den att samebyarna först angivit grunder, omständigheter och bevisning. Fastighetsägarna har svarat. Samebyarna har således styrt målets omfattning. Dessutom har samebyarnas ombud haft väsentligt högre kostnader än fastighetsägarnas ombud. Vad slutligen gäller påståendet om dokumentation kan konstateras att det inte föreligger någon svårighet att införskaffa skriftlig dokumentation, särskilt inte i detta mål, eftersom det, utöver förarbeten med mera, finns utredning att tillgå från både skattefjällsmålet och renbetesmålet.

83. Skattefjällsmålet gällde en helt annan fråga än den som är föremål för prövning i detta mål. Sverige har inte ratificerat ILO:s konvention nr 169. Betänkandet har inte lett till några åtgärder.

84. Fastighetsägarna bestrider påståendet.

85. Fastighetsägarna delar inte Södergrens uppfattning. Fastighetsägarna har anhängiggjort talan i egenskap av lagfarna ägare till angivna fastigheter. Samebyn påstår att den har förvärvat en på urminnes hävd grundad rätt till bete med ren på fastighetsägarnas marker. För den händelse Södergrens slutsatser skulle vinna tingsrättens gehör kan inte fastighetsägarna komma till annan slutsats än att det är fastighetsägarnas egendomsskydd som blir kränkt av samebyns talan och inte tvärtom.

86. Södergren synes hävda att fastighetsägarna, med ledning av tillgängligt material, har tillräckliga möjligheter att tolka lagen men att samebyn, med tillgång till samma material, inte har det. Parterna står på olika sidor i en talan om fastställelse av huruvida visst rättsförhållande föreligger. Om laglighetskravet inte är uppfyllt för den ena parten så kan det rimligen inte vara det för den andra parten heller.

87. Det går inte att göra den skillnad mellan fastighetsägare och samebyn som Södergren gör. Om konventionen är tillämplig i målet så gäller den även för fastighetsägarna.

88. Samebyn hävdar rätt till renbete på fastighetsägarnas marker på grund av urminnes hävd. Om samebyn åberopar proportionalitetsprincipen framstår det självklart att denn måste avse tillämpningen av reglerna om urminnes hävd i detta konkreta fall.

För den händelse tingsrätten skulle dela Södergrens uppfattningar om rättsläget, men acceptera fastighetsägarnas uppfattning enligt punkt 85 ovan, blir konsekvensen att samebyn saknar grund för sin talan.

89. Danelius' kommentar sidorna 58 och 59 är belysande. "Enligt artikel 1 i första tilläggsprotokollet till konventionen får egendom fränhändas ägaren under förutsättning att ingreppet är lagligt och sker i det allmännas intresse". Uttalandet visar att artikeln inte är tillämplig i förevarande fall när dels två enskilda intressen står emot varandra och dels inte är fråga om något ingrepp.

Danelius definierar principen enligt följande: "Många åtgärder som till sin typ är konventionsenliga kan sålunda godtas endast om de är proportionerliga, dvs om de står i rimlig relation till det intresse de är avsedda att tillgodose. Är de oproportionerliga, och således mera långtgående än som framstår som rimligt för detta ändamål, kan de däremot innefatta brott mot konventionen".

90. Av Danelius uttalande framgår att det enda som principen skulle kunna tillämpas på i målet är fastighetsägarnas rätt till skydd mot samebyns renbete på fastighetsägarnas marker.

91. Fastighetsägarna hänvisar till vad som anförts under bl a punkt 81.

92. Fastighetsägarna är genomgående väl insatta i förhållandena i området. Deras bestämda uppfattning utifrån denna kännedom är att det inte finns rätt till renbete på fastigheterna. Denna uppfattning har bekräftats av utredningen i målet, bl a samebyns egna uppgifter, och genom utredningen och domarna i renbetesmålet.

93. De olägenheter som kan uppstå för fastighetsägarna åskådliggörs av bl a tingsrättens mål mellan tre av fastighetsägarna, alla självverksamma jord- och skogsbrukare, i detta mål och samebyn angående skadestånd. Vid sammanträffande med samebyn på plats i anledning av skadorna har den vitsordat att skadorna orsakats av deras renar men bestritt betalningsskyldighet under åberopande av rätt till renbete. Samebyn har vidare förklarat att den, trots den överhängande risken för ytterligare skador, avsåg att fortsätta låta sina renar beta i området eftersom det fanns bete kvar. Skogsvårdsstyrelsen har besiktigt skadorna år 1998. Skadorna, som har värderats till kostnaden för plantering, uppgick då till sammanlagt ca 287 000 kr.

94. Fastighetsägarna kan inte lastas för vare samhällets infrastruktur eller kraftutbyggnad. Den tidigare begränsningen av gränsöverskridande renbetesrätt i Norge synes regeringen ha upphävt genom att förklara att 1751 års kodicill alltså gäller. Det Södergren nu anför belyser ytterligare att slutsatserna i hans utlåtande avser rennäringens förhållande mot staten och inte mot enskilda fastighetsägare i Rätan och Klövsjö.

95. I Selbudomen tillämpades norsk rätt. I detta mål tillämpas svensk rätt.

96. Genom domarna i renbetesmålet är klarlagt att samebyarna inte har rätt till renbete på omstämda fastigheter i Härjedalen. Talan i det målet avsåg väsentligt större arealer än i detta mål. Den påverkade stora delar av det vinterbetesområde som i vart fall tre av samebyarna hävdade rätt till. Den talan har inte ansetts strida mot Europa-konventionen eller mot andra konventioner. Fastighetsägarna kan inte se att ett bifall till deras talan i detta mål skulle ha nämnvärd betydelse för samebyn, i vart fall inte i annat avseende än som ett stopp för den expansion som samebyn bedrivit under 1900-talet.

97. Påståendet bestrids.

98. Fastighetsägarna delar inte uppfattningen att den bevisbörda och de beviskrav som hovrätten tillämpade skulle vara omöjliga att uppfylla. Erfarenheterna från renbetesmålet visar att samebyarna mycket väl kan tillvarata sin talan på ett praktiskt och rimligt sätt.

Fastighetsägarna kan inte inse att bevisbörda och beviskrav i detta mål skiljer sig från vad som gäller i snart sagt samtliga tvister, där den som gör gällande rätt till annans egendom har att styrka sin rätt.

99. Rättegångskostnaderna beror, som ovan utvecklats, inte på beviskraven utan på samebyns sätt att föra talan.

100. Södergrens påstående är inte korrekt. Dels hänför sig citatet till samernas påstående att rätt till vinterbete på grund av urminnes hävd uppkommit genom att samer funnits i Härjedalen sedan förhistorisk tid. Dels skriver inte hovrätten, som Södergren påstår ”måste det visas”. Hovrätten skriver ”krävas att utredningen med tillräcklig styrka talar för”.

På föregående sida i domen har hovrätten klarlagt att frågan om samebyarna har vinterbetesrätt skall provas enligt reglerna för urminnes hävd.

101. Beviskravet är inte omöjligt. Problemet för samebyn är att vare sig vad som framkommit i förarbetena, samebyns egna uppgifter till lappfogdarna eller annan utredning ger stöd för påstådd rätt till renbete på fastighetsägarnas marker. Södergrens citat synes vara hämtat från hovrättens dom s. 62 och lyder: ”Såsom hovrätten tidigare konstaterat har utredningen inte gett stöd för att det i Härjedalen vid tiden för avvittringen förekom, eller dessförinnan förekommit ...”.

102. Materialet i renbetesmålet och i detta mål ger vid handen att det inte saknas uredning om rennäringen. Frågan är närmast om det finns någon näring som är så väl dokumenterad som rennäringen. I detta mal får rennäringens och samebyns utveckling anses vara mycket väl belyst sedan lång tid.

103. Det framstår som grundlöst att ens ge sken av annat än att enskilda parter i ett civilmål i svensk domstol skulle vara likställda i processen och att proceduren inte gynnar den ene på den andres bekostnad. Det framstår inte som relevant att jämföra fastighetsägarna i detta mål med McDonalds.

106. Södergren påstår att ”Här är omöjligheten att uppfylla bevisbördan s.a.s. definitiv”. Påståendet är grundlöst. Vad Södergren vidare anför om domarna i renbetesmålet skall ses mot bakgrund av att vilket material Södergren läst, se punkt 6. Tingsrätten och hovrätten har gjort grundliga genomgångar av materialet i målet, inklusive samebyarnas egna uppgifter till lagstiftningskommittéerna och till lappfogdarna vid dennes årliga protokollförda sammanträffanden med respektive

sameby. Södergrens påstående att beviskraven för urminnes hävd i sig har en inneboende omöjlighet är inte riktigt.

107. Selbudomen grundar sig på norsk rätt, vilken sedan 1996 innehåller en presumptionsegel av innebörd att renskötande samer har rätt till renbete inom renskötselområdet. Denna presumptionsregel finns inte i svensk rätt. Det kan nämnas att Selbudomen, som meddelades kort före hovrättens huvudförhandling i renbetesmålet, åberopades av samebyarna i det målet.

108. Fastighetsägarna delar inte Södergrens uppfattning att samebyarna befinner sig i ett processuellt underläge.

110-112. Kostnaden för att anhängiggöra renbetesmålet vid tingsrätten uppgick till 350 kr. Som framhållits ovan har samebyarna före fastighetsägarna åberopat grunder, omständigheter och bevisning. Samebyarna har alltså helt styrt målets omfattning sedan det inletts av fastighetsägarna med en knappt 2-sidig stämningsansökan. Samebyarna har därvid fört talan inom områden där det uppenbarligen saknades förutsättningar för detta. De har tyngt målet med omfattande utredning avseende tiden före 1600-talet under vilken tid ostridigt inte förekom tamrenskötsel. De har lagt ned mer arbete än som varit befogat. Det kan nämnas att fastighetsägarna i tingsrätten som skäligt i och för sig vitsordat 2 500 000 kr av de 6 755 000 kr som samebyarna yrkade i rättegångskostnader. Samebyarna har av Samefonden beviljats amorterings- och räntefria lån för samtliga kostnader i målet.

Nu för samebyn, trots de besked som lämnats samebyn i renbetesmålet, sin talan i detta mål. Samebyn åberopar grunder, omständigheter och bevisning. Fastighetsägarna svarar. Mycket av materialet finns redan i renbetesmålet.

Sverige har inte ratificerat ILO-konventionen nr 169.

Fastighetsägarna anser att såväl renbetesmålet som detta mål visar att samebyn har helt realistiska möjligheter att föra talan vid domstol i målet.

Förhållandena är inte jämförbara med detta mål.